

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇEDE UYUM OLGUSU VE ÖZELLİK KALITI

Rabia Melek ÇETİN

Danışman
Doç. Dr. Murat ÖZGEN

İZMİR – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkçede Uyum Olgusu ve Özellik Kalıtı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2023

Rabia Melek ÇETİN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkçede Uyum Olgusu ve Özellik Kahtı

Rabia Melek ÇETİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Genel Dilbilim Anabilim Dalı

Genel Dilbilim Programı

Türkçede özne-yüklem uyumu 1. ve 2. kişi ve sayı değerlerinde zorunludur. Üçüncü kişi çoğul değeri ise çeşitli nedenlerle seçimlik olabilir (Durum I) (Kornfilt, 1997, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005; Corbett, 2000, 2006; Uzun, 2000 ve diğ.). Yüklem konumunda bir adıl bulunduğunda yüklem özne yerine özne tümleciyle uyuma girer (Durum II) (Göksel ve Kerslake, 2005). Temel tamlayan-iyelik uyumunda tamlayan ve iye üzerinde uyum görünür. Buna karşın bazı tamlamalarda iye üzerindeki iyelik belirticisi düşürülebilir (Durum III) (Özsoy, 1994). Karşıt bir durum olarak ilgileştirilen iyelik yapılarında iyelik eki kimi durumlarda seçimlik olabilir (Durum IV). Çalışmamız Türkçedeki (i) üç temel uyum görünümünü ve (ii) dört tuhaf uyum durumunu Ouali (2008)'in önerdiği üç Özellik Kahtı ('ÖK') seçeneği ile açıklamanın mümkün olup olmadığını ve (iii) Ouali (2008)'de sunulan hiyerarşık ÖK sıralamasının dillerarası geçerliliğini tespit etmeyi amaçlamıştır. ÖK, uyum olgusunu açıklamayı amaçlayan bir mekanizmadır (Chomsky, 2000, 2001, 2004, 2008, 2013; Richards, 2007; Inokuma 2007, 2013; Miyagawa, 2010, 2017; Ouali, 2008 ve diğ.). Ouali (2008), ÖK için üç seçenek önerir: T yorumlanamaz özellikleri Z'ye aktarabilir (BAĞIşLA), aktarmayıp kendisinde tutabilir (TUT) veya hem Z'ye aktarıp hem de bir kopyalarını da kendisinde tutabilir (PAYLAş). Çözümlememiz kapsamında öncelikle Ouali (2008)'in ÖK önerilerinin Türkçede üç temel uyum yapısına uygulanabildiğini tespit ettik. Ardından, çözümlememiz ile dört 'tuhaf' uyum görünümünün de aynı şekilde Ouali (2008)'in üç seçenekten oluşan ÖK modeli açıklanabileceğini önerdik. Son

olarak, söz konusu ÖK seçeneklerinin Berberice için önerilen hiyerarşik sıralamasının Türkçe için de geçerli olduğunu belirledik.

Anahtar Sözcükler: özne-yüklem uyumu, iyelik uyumu, ilgi uyumu, özellik kalıtı

ABSTRACT
Master's Thesis
Agreement in Turkish and Feature Inheritance
Rabia Melek ÇETİN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of General Linguistics
General Linguistics Program

In Turkish, the subject-verb agreement is compulsory for the first- and second-person values but optional for the third person plural due to various reasons (Case I) (Kornfilt, 1997, 2000; Corbett, 2000, 2006; Göksel & Kerslake, 2005; Uzun, 2000). When a pronoun is in the predicate position, the target for agreement becomes the subject complement instead of the subject (Case II) (Göksel & Kerslake, 2005). In the canonical genitive-possessive agreement, the possessor and the possessee are marked for possession. However, in some cases, the agreement suffix on the possessed can be dropped (Case III) (Özsoy, 1994). Contrary to this, an extra possessive marker might appear in some relativized genitive-possessive constructions (Case IV). Our study aimed to find out whether it is possible to explain (i) the three canonical agreement constructions and (ii) the four ‘odd’ cases of agreement in Turkish based on Ouali’s (2008) three options of Feature Inheritance (FI), and whether the hierarchy of the options proposed for Berber corresponds with that of Turkish. FI is a mechanism that aims to explain the agreement phenomenon (Chomsky, 2000, 2001, 2004, 2008, 2013; Richards, 2007; Inokuma, 2007, 2013; Miyagawa, 2010, 2017; Ouali, 2008). Ouali (2008) suggests a three-partite FI model: C might transfer the uninterpretable features to T (DONATE), retain them on itself (KEEP) or transfer them to T but also keep a copy of them on itself (SHARE). We found that Ouali’s (2008) proposals could account for our study’s canonical and odd agreement constructions. Finally, we found out that the proposed

hierarchical ordering of the FI options suggested for Berber is also valid for Turkish.

Keywords: subject-verb agreement, possessive agreement, relative agreement, feature inheritance

TÜRKÇEDE UYUM OLGUSU VE ÖZELLİK KALITI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

UYUM: DÜNYA DİLLERİNDEN ÖRNEKLERLE TEMEL KAVRAMLAR

1.1.UYUM NEDİR?	4
1.2.TEMEL TERİMLER	4
1.2.1. Denetleyen	5
1.2.2. Hedef	6
1.2.3. Alan	11
1.3.UYUM ÖZELLİKLERİ	15
1.3.1. Kişi Uyumu	16
1.3.2. Sayı Uyumu	17
1.3.3. Cinsiyet Uyumu	20
1.3.4. Durum Uyumu	23
1.4. DİĞER UYUM GÖRÜNÜMLERİ	26
1.4.1. Belirtililik	26
1.4.2. Saygı	28
1.4.3. Eylemsel Özellikler	30
1.5. UYUM DEĞİŞTİRGELERİ	33
1.5.1. Tümleyici (T) Üzerinde Uyum	33

1.5.2. Zaman (Z) Üzerinde Uyum	38
1.5.3. Belirleyici (Bel) Üzerinde Uyum	42
1.5.4. İşlevsel Sıfat Başı (S) Üzerinde Uyum	46
1.5.5. İlgeç (İ) Üzerinde Uyum	49
1.5.6. Eylem/(katkısız) <i>eylem</i> (E/e) Üzerinde Uyum	52
1.5.7. Bağlayıcı Başı (Bağ) Üzerinde Uyum	58
1.5.8. Yardımcı Eylemler Üzerinde Uyum	58

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE UYUM OLGUSU

2.1. TÜRKÇENİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ	62
2.2. TÜRKÇEDE UYUM	65
2.2.1. Kişi ve Sayı Uyumu	66
2.2.1.1. Özne-Yüklem Uyumu	67
2.2.1.2. İlgı Yapılarında Uyum/İlgı Uyumu	72
2.2.1.3. Tamlayan-İyelik Uyumu	77
2.2.2. U ve Z Üzerinde Uyum	82
2.3. ARA SONUÇ: TEMEL PROBLEMLER	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZELLİK KALITI

3.1. CHOMSKY (2000, 2001, 2004, 2005, 2008, 2013)	93
3.2. RİCHARDS (2007)	99
3.3. INOKUMA (2007, 2013)	102
3.4. MİYAGAWA (2010, 2017)	107
3.5. OUALİ (2008)	111
3.6. ARA SONUÇ	124

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇEDE UYUM VE ÖZELLİK KALITI

4.1. TÜRKÇE UYUM GÖRÜNÜMLERİ VE ÖZELLİK KALITI	
SEÇENEKLERİ	127
4.1.1. Özne-Yüklem Uyumu	127
4.1.2. İlgi Uyumu	129
4.1.3. Tamlayan-İyelik Uyumu	132
4.2. TUHAF UYUMLAR	133
4.2.1. Durum I: Seçimlik Üçüncü Kişi Çoğul Uyumu	133
4.2.2. Durum II: Adıl Yüklemlı Tümcelerde Özne Tümleciyle Uyum	135
4.2.3. Durum III: Basit Tamlayan-İyelik Yapılarında İyelik Eki Düşmesi	136
4.2.4. Durum IV: İlgilendirilen İyelik Yapılarında İyelik Uyum Eki	138
4.3. BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ Hiyerarşisi ve Türkçe Veriler	139
4.4. TARTIŞMA VE KURAMSAL SEZDİRİMLER	143
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	155

KISALTMALAR

1ÇĞL	1. çoğul kişi
1TKL	1. tekil kişi
1TKL.Ö	1.kişi tekil özne
2ÇĞL	2. çoğul kişi
2TKL	2. tekil kişi
3ÇĞL	3. çoğul kişi
3TKL	3. tekil kişi
ADL	adıl
ADLŞTR	adlaştırmacı
AG	ayrık geçişsiz
akt.	aktaran
ALŞ	alışkanlık görünüşü
AÖ	ad öbeği
AR	araç durumu
AYR	ayrık önek
B'lik	belirtililik
B'sizlik	belirtisizlik
BEL	belirtme
BelÖ	belirleyici öbeği
BĞ	bağlayıcı
BİL	bildirme kipi
BLD	bildirim
BLR	belirleyici
BLRTC	belirteç
BTMMŞ	bitmemiş
BTŞ	bitmiş, bitmiş görünüş
BUY	buyrum
C	ad sınıfı, cinsiyet
CAN	canlı
ÇIK	çıkma

ÇÖ	çekim öbeği
DOL	dolgu
DOL	dolgu
DÖN	dönüştürme
DŞ	dışıl
DŞLYN	dışlayan
DurÖ	durum öbeği
ED	edilgen
EDN	eden
EĞ	eğik
EÖ	Eylem öbeği
eÖ	eylem öbeği
ER	eril
GÇŞ	geçmiş
GÇŞ_DĞL	geçmiş olmayan
GD	gerçek dışı (irrealis, irrational)
GEL	gelecek
GG	genişletilmiş görünüş
GÖR	görünüş
GörÖ	görünüş öbeği
GÖS, Gös	gösterici
GŞ'li	geçişli
GŞ'siz	geçişsiz
GZ	geniş zaman
İ	işlevsel
İÇRN	içeren
İKİ	ikil
İL	ilgeç
İL_EĞ	ilişkilendiren eğik
İN	insan
İÖ	ilgeç öbeği
İŞ	işleç

İYE	iye
KAL	kalma durumu
KÇLT	küçültme
KİP_ÇIK	kip çıkma durumu
KİP_UY	kip uygunluk durumu
KOŞ	koşul
MAS	mastar
N	nesne
N1	Nijer-Kongo dillerinde 1. Ad sınıfı (3.kişi insan tekil) ile nesne uyumu
OD	odak
OL	olumlu
OLMSZ	olumsuz
OR	ortaç
Ö	özne
Ö1	Nijer-Kongo dillerinde 1. Ad sınıfı (3.kişi insan tekil) ile özne uyumu
ÖE	öneylem
ÖG	özegeçişli
ÖU	özne uyumu
PAR	parçacık
POT	potansiyel (potantialis)
SAY	saygı
SES	seslenme
SLT	salt
SOR	soru parçacığı, soru
SÖ	sıfat öbeği
SÜ	son ünlü
SÜR	sürerlik
ŞMD	şimdi
TAM	tamlayan
TAN	tanımlık
TKLDĞL	tekil değil
TÖ	tümleyici öbeği

TRS	ters
TU	tümleyici uyumu
U	uyum
ULÇ	ulaç, ulaçsıl
UÖ	uyum öbeği
UY	uygunluk durumu
UYG	uygulayıcı
ÜÇ	üçül
ve diğ.	ve diğerleri
VÜ	varsayılan ünlü
Y	yüklemcil
YAK_GCŞ	yakın geçmiş
YKN	yakınlık
YN	yalın
YNLN	yönlenme durumu
YÖN	yönelme
YRD_EYL	yardımcı eylem
YÜKL	yüklem
YükÖ	yüklem öbeği
YZ	yansız
ZB	zaman belirleyici
ZÖ	zaman öbeği

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkçe Kişi Adılları ve Uyum Dizileri	s.66
Tablo 2: Türkçe Tamlayan-İyelik Uyum Biçimbirimleri	s.77
Tablo 3: Türkçede Uyum Durumları ve Özellik Kalıtı Seçenekleri	s.140

GİRİŞ

Uyum sözdizimsel bir konumdaki bir ögenin taşıdığı ulam özelliklerinin yapıdaki bir başka öge ya da ögeleri biçimsel olarak etkilemesidir (İmer vd., 2011). Uyum ilişkisi belirli uyum özellikleri ve bu özelliklerin değerleri açısından tümce, öbek gibi sözdizimsel bir alanda gerçekleşir ve denetleyen ile hedef şeklinde iki birimden oluşur (Corbett, 2006). Uyum yaygın olarak kişi, sayı ve cinsiyet gibi ϕ -özellikleri ve durum gibi özellikler, kimi zaman da kip, zaman, geçişlilik gibi eylemsel özellikler ya da saygı, belirtililik gibi ulamların tetiklemesiyle gerçekleşir (Comrie, 1985; Keenan ve Polinsky, 1998; Lapolla, 2000; Corbett, 2006, ve diğ.). Yine değiştirgeler açısından düşünöldüğünde, uyum U, Z, S, T ve Bel gibi adcıl ve işlevsel çeşitli başlar üzerinde gerçekleşebilir (Carstens, 2003; Baker, 2008).

Türkçede üç adet kişi ve iki adet sayı uyumu görülür (Kornfilt, 1997, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005). Kişi ve sayı uyumu özne-yüklem uyumu, tamlayan-iyelik uyumu ve ilgi uyumu gibi farklı şekillerde gerçekleşebilir. Özne-yüklem uyumunda öznenin kişi ve sayı değerleri yüklem üzerinde görünür; 1. ve 2. kişi çoğul durumunda uyum zorunlu, 3. kişi çoğul uyumu çeşitli etmenlere bağılı olarak seçimliktir (Kornfilt, 1997, 2000; Corbett, 2000, 2006). Özne-yüklem uyumunda, yüklem konumunda bir adılın bulunduğu durumlarda yüklem özne yerine özne tümleciyle uyuma girebilir (Göksel ve Kerslake, 2005). Tamlayan-iyelik uyumunda, tamlayan ve iyenin oluşturduğu öbekte iki birimde de uyum görünür; 3. kişi çoğul uyumu burada da seçimliktir ve bu durum kimi zaman bulanıklığa yol açar (Göksel ve Kerslake, 2005). İyelik uyumu kapsamında, tamlayan uyum almasına karşın bazı basit tamlamalarda iyelik belirticisi düşürülebilirken (Özsoy, 1994) *-DİK/-(y)AcAK* adlaştırmacıları aracılığıyla ilgileştirilen iyelik yapılarında iyelik eki kimi durumlarda seçimlik olarak görülebilir. Bu bağlamda dört “tuhaf” uyum durumu dikkati çeker:

- (i) üçüncü çoğul kişi uyumundaki seçimlik durum (Durum I)
- (ii) adıl yüklümlü tümcelerde özne tümleciyle uyum durumu (Durum II)
- (iii) basit tamlayan-iyelik yapılarında iyelik ekinin düşebilmesi (Durum III)
- (iv) ilgi tümcesi içeren iyelik yapılarında fazladan iyelik eki görünmesi (Durum IV)

Özellik Kalıtı (ÖK) Evre Kuramı (Chomsky, 2000 ve sonrası) kapsamında tümcede uyumun nasıl gerçekleştiğini açıklamayı amaçlayan bir mekanizmadır (Chomsky, 2000, 2001, 2004, 2008, 2013; Richards, 2007; Inokuma 2007, 2013; Miyagawa, 2010, 2017; Ouali, 2008 ve diğ.). Çalışmamız Ouali (2008)'in ÖK yaklaşımını merkeze almaktadır. Ouali (2008), Chomsky (2000, 2001, 2008) ve Richards (2007)'nin önerdiği Özellik Kalıtı (ÖK) mekanizmasını genişleterek BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ şeklinde üç olasılık kapsamında inceler. Bunlardan BAĞIŞLA seçeneğinde kalıtılacak özellik T evre başından Z'ye aktarılır, etkin bir Sonda haline gelen Z uygun bir Hedef ile uyuma girer; TUT seçeneğinde, T özelliği kendinde tutarak uyuma kendisi girer; PAYLAŞta ise T özelliği Z ile paylaşır, her iki baş da etkin birer Sonda olarak ilgili birimlerle ayrı ayrı uyuma girerler.

Tespit ettiğimiz dört tuhaf durum ve Ouali (2008) temelinde yanıtlamayı amaçladığımız araştırma sorularımız şu şekildedir:

1. Ouali (2008)'in önerdiği ve T-Z ilişkisi kapsamında incelediği üç ÖK seçeneği Türkçede özne-yüklem uyumu, tamlayan-iyelik uyumu ve ilgi uyumuna uygulanabilir mi?
2. Bölüm II'de tespit ettiğimiz ve tuhaf olduğunu düşündüğümüz dört uyum durumunu Ouali (2008)'in önerileri kapsamında açıklamak mümkün müdür?
 - Eğer uygulanabilir ise, her bir durum BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ seçeneklerinden hangisi ile açıklanmaktadır?
3. BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ hiyerarşisi Türkçe verilere bakıldığında gerçekten de evrensel bir hiyerarşi midir?

Tüm bunlar kapsamında, çalışmamızın birinci bölümünde dünya dillerinden örneklerle uyum olgusuna ve ilgili temel kavramlara değineceğiz. İkinci bölümümüzde Türkçede uyum görünümüne odaklanacak, temel ve temel olmayan kimi uyum görünümünü ele alacağız. Bir sonraki bölümümüz olan üçüncü bölüm alanyazında öne çıkan çalışmalar üzerinden ÖK mekanizmasını incelemeye odaklanacaktır. Bölüm kapsamında, çalışmamızın merkezini oluşturması nedeniyle, Ouali (2008)'i ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Çalışmamızın dördüncü bölümünü araştırma sorularımıza ilişkin bulguların tespit edilip tartışılmasına ve kuramsal sezdirimlerine ayıracağız. Bu doğrultuda, Türkçede üç temel durumun aynı ÖK

seçeneği ile türetildiğini, türetim sırasında seçilen K seçeneğinin tuhaf uyum durumlarının türetilmesinde önemli bir rol oynadığını ve Türkçenin, K seçeneklerinin hiyerarşik tercih sıralanması açısından, Berberice ile koşut bir görünüm sunduğunu göstermeyi umuyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYUM: DÜNYA DİLLERİNDEN ÖRNEKLERLE TEMEL KAVRAMLAR

1.1. UYUM NEDİR?

Uyum temel olarak belirli bir sözdizimsel konumda bulunan bir ögenin sahip olduğu bazı dilbilgisel ulam özelliklerinin yapıdaki diğer öge ya da öğeleri biçimsel olarak etkilemesidir (İmer vd., 2011: 250). Çeşitli açılardan ele alınmış ve yaygın olarak çalışılmış bir olgu olmasına rağmen, dünya dillerindeki değıştirgesel farklılıklara baktığımızda uyum olgusunun sıklıkla tartışılan biçimsözdizimsel olgulardan biri olduğunu görebiliriz (Corbett, 2006: 1; Baker, 2008: 1).

1.2. TEMEL TERİMLER

Uyum ilişkisi belirli uyum *özellikleri* (features) ve bu özelliklerin *değerleri* (values) açısından sözdizimsel bir alanda (örneğin, bir tümcede) gerçekleşir ve iki birimden oluşur: *denetleyen* (controller) ve *hedef* (target). Denetleyen uyumu belirleyen, hedef ise uyumdan biçimsel açıdan etkilenen taraftır (Corbett, 2006: 4).

(1) Çocuk gel-di-*ler.

(2) Çocuk-lar gel-di-ler

(1)'de tekil “çocuk” öznesi denetleyen birim olarak “gel-” eyleminin de tekil olmasını gerektirir. (2)'de yine tümce olan bir uyum alanında denetleyen özne “çocuklar” ile denetlenen eylem “gel-” arasında kurulan bir diğer sayı uyumu örneği görülebilir: öznenin çoğul değere sahip olması nedeniyle eylem de çoğul biçimbirimi *-lar* almıştır.

Bu bölümün devamında yukarıda kısaca değindiğimiz kavramları daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

1.2.1. Denetleyen

Denetleyen tipik olarak adıl olmasına karşın, ilgi tümceleri (3) veya mastar öbekleri (4) gibi *temel* (canonical) olmayan adıl yapılar da denetleyen konumda olabilir (Corbett, 2006: 37):

(3) *İngilizce*

That he came so early was very surprising

Tüm. 3TKL gel.GÇŞ bunca erken YRD_EYL çok şaşırtıcı

“Bunca erken gelmesi çok şaşırtıcıydı.”

(4) *İngilizce*

To err is human

-mAk yanıl- YRD_EYL insani

“Yanılmak insanidir.”

(Corbett, 2006: 37)

Örneklerdeki denetleyenlerin uyum özellikleri olmasa da uyuma girebilen hedeflerin uyuma girmesi gerekir. Bu nedenle, (3) ve (4)’de İngilizcenin *varsayılan* (default) uyum biçimi olan 3. kişi tekil uyumu kullanılır (Corbett, 2006: 37).

Denetleyen birim sıklıkla adıl olsa da iyelik ve nitelik sıfatları da denetleyen olabilir:

(5) *Yukarı Sorbça*

moj-eho muž-ow-a sotr-a

Benim-ER.TKL.TAM. koca-İYE-DŞ.TKL.Y kardeş(DŞ)-TKL.Y

“kocamın kız kardeşi”

(Corbett, 2006: 38)

(5)’teki Yukarı Sorbça örnekte, iyelik eki “ow”un “mój muž” öbeğini nitelediği düşünülür. Buna “sotra” ile uyuma giren yalın tekil dişil özellik değerlerini niteleyen çekim eklenir. Burada “mojeho”, “mužowa”nın kaynağı olan “muž”un eril olması nedeniyle eril ve aynı sebepten ötürü de tekildir. Dolayısıyla buradaki durum, uyumun denetleyeni olan iyelik sıfatının başka bir niteleyici birimi hedefi olarak denetlemesidir (Corbett, 2006: 38).

Nitelik sıfatlarının denetleyen olduğu durumlara örnek Güney Kamerun'daki bir Bantu dili olan Basaa dilinden gelir. Basaa dilinde sekiz dilbilgisel cinsiyet ve bir dizi sıfatcıl ad mevcuttur. Corbett (2006: 38) bu cinsiyetleri tekil-çoğul sınıf uyumlarına göre gösterir (1/2, 3/4, 3a/6, 5/6, 7/8, 9/10, 9/6, 19/13):

(8) *Basaa*

mí-n-laŋgá mí dí-nuní míní/*tíní
4-3-siyah 4.B ÇĞL-kuş(19/13) 4.bu / 13.bu
“bu siyah kuşlar”

(Corbett, 2006: 38)

Basaa dilinde tamlayan yapılarda adlar arasında bağlayıcı kullanılması gerekir. 3/4 cinsiyetinde olan “Laŋgá” sözcüğü tekil biçimi temel alır. Bu sıfat çoğuldur ve “dí-nuní” adı ile uyuma girer. Fakat, burada sıfatın kendisine ait cinsiyeti (3/4) vardır; bağlayıcı ve gösterme birimi cinsiyet ve sayı açısından ad ile değil sıfat ile uyuma girer. Ad ile uyuma girilmesinin (*tíní) bozuk sonuçlandığı örnekte görülür.

1.2.2. Hedef

Hedefler temel olarak sıfatlar ve eylemlerdir. Yine de tanımlıklar, gösterme birimleri ve çeşitli adıl türleri de hedef olarak uyuma girebilir:

(9) *Rusça*

a. star-aja gazet-a
Eski-DŞ.TKL gazete(DŞ)-TKL
“eski bir gazete”

b. star-oe pis'm-o
eski-YZ.TKL mektup(YZ)-TKL
“eski bir mektup”

(Corbett, 2006: 40)

Denetleyen (9a)’da (gazeta) dişil, (9b)’de ise (pis’mo) yansızdır; hedef olan “star” sıfatı da denetleyenin söz konusu içsel özellikleriyle uyuma girerek (9a)’da dişil ve tekil; (9b)’de ise yansız ve tekil değerlere göre biçim değiştirir.

Uyumun hedefi tümce alanı içinde tipik olarak eylemdir.

(10) *İngilizce*

The woman smile-s
B’li_TAN kadın.TKL gülümse-TKL
“Kadın gülümser.”

(10)’da tekil olan denetleyen (woman), eylem hedefin buna uygun olarak biçim değiştirerek tekil biçimbirimini (-s) almasını sağlar.

Yaygın olarak kullanılan bir diğer hedef türü adılılardır. (11)’deki Rusça örnekte 3. kişi adılı “ona”nın dişil ve tekil olmasının nedeni, öncül öbeğinin başının yine dişil ve tekil “korica” olmasıdır:

(11) *Rusça*

Alla! Ty govori-l-a tam načat-aja
Alla 2TKL.YN. de-GÇŞ-DŞ.TKL orada başla-.GÇŞ.OR.ED.-DŞ.TKL.YN.
koric-a est’, gde on-a?
Tarçın(DŞ)-TKL.YN ol- nerede 3TKL-DŞ.YN
“Alla! Biraz öğütölmüş tarçın olduğunu söylemiştin, nerede o?”

(Zernskaja ve Kapanadze, 1978: 245; akt. Corbett, 2006: 41)

Yine rakam ve benzeri bazı niceleyiciler de uyum özelliği gösterebilir:

(12) *Almanca¹*

zweit-es Buch ; zweit-e Tasche
ikinci-YZ kitap.YZ; ikinci-DŞ çanta.DŞ
“ikinci kitap; ikinci çanta”

¹ (12), (22), (29), (34), (65) ve (100) numaralı Almanca ve İspanyolca örnekleri dilbilgisel düzgünlük ve eklerin ayrılması açısından kontrol ettiği için Clemens Becker’e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

(13) *Berberice*

argaz wiSin; tamtut tisnat
adam.ER.TKL ikinci.ER.TKL; kadın.DŞ.TKL ikinci.DŞ.TKL
“ikinci adam; ikinci kadın”

(Sadiqi, 1997: 128; akt. Baker, 2008: 226)

(12)’deki Almanca örnekte, “zweit” sayı sıfatı ilk örnekte yansız “Buch” sözcüğüne, ikinci örnekte dişil değere sahip “Tasche” sözcüğüne uygun olarak biçim değiştirir. Benzer bir örnek Berbericeden verilebilir: (13)’te, “ikinci” anlamına gelen sözcük eril ve tekil bir denetleyen (argaz) ile uyuma girdiğinde eril ve tekil özelliğe sahip “wiSin”; dişil ve tekil bir sözcük olan “tamtut” ile uyuma girdiğinde ise yine bu değerlere uygun olacak şekilde biçim değiştirerek “tisnat” şeklinde sonuçlanır.

Olası uyum hedefleri arasında belirteçler de bulunur. Roman dillerinden Katalancadaki bir yapı buna örnek verilebilir:

(14) *Katalanca*

I’ he trobad-a tot-a trist-a
3.TKL.N YRD_EYL.1TKL buldu-DŞ.TKL tüm-DŞ.TKL üzgün-DŞ.TKL
“Onu tümüyle üzgün buldum.”

(Wheeler, 1995: 210; akt. Corbett, 2006: 45)

(14)’de bir derece belirticisi olan “tot-” sözcüğü sıfat olarak uyuma giren bir sözcük olarak beklenmedik bir şekilde sıfat denetleyeninin hedefi konumundadır ve “trista” sıfatının özelliklerine uygun olacak şekilde uyuma girer.

İlgeçler de bu açıdan çeşitli dillerde uyuma girebilir. Galce bu açıdan ilgi çekici bir görüntü sunar. Eşbağımlı üye olan uyum alanlarında, ilgeç kendisine en yakın üye ile uyuma girer:

(15) *Galce*

a. Roedd Wyn yn siarad amdanat ti a Siôn.
YRD_EYL.3.TKL Wyn SÜR. konuş- hakkında-2.TKL 2.TKL ve Siôn
“Wyn sen ve Siôn hakkında konuşuyordu.”

b. Roedd Wyn yn siarad amdanom ni a nhw.
YRD_EYL.3.TKL Wyn SÜR. konuþ- hakkında-1.ÇĞL 1.ÇĞL ve 3.ÇĞL
“Wyn biz ve onlar hakkında konuşuyordu.”

(Sadler, 2003: 3)

(15)’de “am” ilgecinin kendisine en yakın konumda bulunan birim ile uyuma girdiği görülür. İlgeç (15a)’da 2. tekil “ti” ile; (15b)’de 1. çoğul özellik değeri olan “ni” ile uyuma girerek biçim değıştirir.

Denetleyen olarak ön plana çıkan adlar, hedef rolü de alabilirler. Bu daha çok *tamlayan-iye* (possessor-possessum) arasında bir uyumun görülmesi şeklindedir. Bir Dağıstan dili olan Bagwalalda tamlayan iyeye göre uyum alır:

(16) *Bagwalal*

a. ehun-su-w waš
demirci(ER)-EĞ-ER.TKL kardeş(ER)
“Demircinin erkek kardeşı”

b. ehun-su-r mis-ibi
demirci(ER)-EĞ-YZ.ÇĞL ev(YZ)-ÇĞL
“Demircinin evleri”

(Kibrik ve diğ., 2001: 139-140: akt. Corbett, 2006: 47)

(16)’daki her iki örnekte de tamlayan durumdaki “ehunsu” sözcüğünün iye ile uyumlu olarak (a) örneğinde eril ve tekil, (b) örneğinde ise yansız ve çoğul ekleme aldığını görüyoruz. Bunun tam tersi, yani iyenin tamlayana göre biçim değıştirdiği, durumlara örnek olarak ise Tundra Nenets dilinden bir yapı verilebilir:

(17) *Tundra Nenets*

a. Wata-h ti / te-da
Wata-TAM reneyiği reneyiği-3TKL
“Wata’nın reneyiği”

b. (pidør°) te-r°
sen.2TKL.YZ reneyiği-2TKL
“senin reneyiğin”

(Nikolaeva, 2005: 223)

(17a)’daki gibi tamlayan ad (wata) olduğunda uyum seçimlidir: uyum almadan “ti” olarak da görünebilir; tamlayan ile uyuma girerek “teda” olarak da belirebilir. Buna karşın, tamlayanın bir adıl (pidør°) olması durumunda, adıl düşürülse bile, iye üzerinde uyum görülmesi zorunlu olur ve iye “ter°” şeklinde belirir.

Alanyazınında tümleyicilerin de hedef olarak uyum gösterdiği kanıtlanmıştır. Carstens (2003) bu duruma örnek olarak Batı Cermen dillerini verir. Bu dillerde, uyum içeyerleşik tümcenin öznesiyle, diğer bir deyişle aşağıdaki eylemin uyum içine girdiği adıl öbek ile gerçekleşir:

(18) *Batı Flemenkçe*

a. K-peinzen da-j (gie) morgen goat.
1TKL-düşün- TÜM.-2TKL (2TKL) yarın git-
“(senin) yarın gideceğini düşünüyorum.”

b. K-peinzen dan-k (ik) morgen goan.
1TKL-düşün- TÜM-1TKL (1TKL) yarın git-
“(?benim) yarın gideceğimi düşünüyorum.”
Hellendorn

c. datte wiej noar ’t park loopt.
TÜM-ÇĞL 1ÇĞL -E B’li_TAN. park yürü-
“parka yürüdüğümüzü...”

(Carstens, 2003: 393, 397)

(18a-b)’de “daj”, “dank” ve (18c)’de “datte” tümleyicileri sırasıyla içteki tümcenin “gie”, “ik” ve “wiej” özneleri ile uyum gösterecek şekilde ek almışlardır.

Yine, çeşitli dillerde bağlaçlar ve *parçacıklar* (particles) da olası uyum hedefleri arasındadır. Bağlaçların hedef olduğu bir örnek Yeni Gine’de konuşulan Walman dilinden gelmektedir:

(19) *Walman*

wru chuto rounu alpa w-aro-1 nyanam nngkal ngo-l
3TKL.DŞ kadın yaşlı bir.DŞ 3TKL.DŞ-ve-KÇLT çocuk küçük bir-KÇLT
pa y-an nakol
TÜM. 3ÇĞL-ol.-DE ev
“Sadece bir yaşlı kadın ve küçük bir çocuk geride kaldı”

(Corbett, 2006: 52)

(19)’da “ve” anlamına gelen “aro” bağlacı biçimbilimsel olarak eylemdir ve “ile ol-” şeklinde eylem olarak da kullanılabilir. Fakat sözdizimsel açıdan bir bağlak olarak da kullanılabilir. Örnekte bağlaç her iki bağlak ile uyuma girer. Bağlaca eklenen 3.tekil “w-” öneki ilk bağlak ile; küçültme eki “l” ise ikinci bağlak ile uyuma girer.

Parçacıklara gelince, buna ilişkin örnek olarak (Kibrik ve Testelec, 1999: 182)’nin Tsakhur dilinden bir kısıtlama parçacığının hedef olarak kullanıldığı bir durumu verebiliriz (akt. Corbett, 2006: 52):

(20) *Tsakhur*

malhammad čo3-u-s-qa 3a-b balkan
Muhammed(I) kardeş(I).ER-EĞ-YKN-YNLN kısıtlama-III at(III)[SLT]
hi<w>l-es qaljq’an-o-r
<III>ver-POT I.kork-.BTMMŞ-ol-I
“Muhammed atını KARDEŞİNE vermeye korkuyor/Muhammed atını
sadece kardeşine vermeye korkuyor.”

(Kibrik ve Testelec, 1999: 182)

“3a” kısıtlama parçacığı tam olarak atını vermekten korktuğu kişinin kardeşi olduğunu belirtir. Diğer taraftan, parçacığın salt durumlu üye “balkan” sözcüğü ile de uyum gösterdiği (III) de göze çarpmaktadır.

1.2.3. Alan

Uyum alanı, yukarıda da kısaca değindiğimiz üzere, temel olarak uyumun gerçekleştiği sözdizimsel alandır. Olası uyum alanlarını tanımlamak için çeşitli çalışmalar (Keenan, 1978; Polinsky ve Potsdam, 2001; Koopman, 2003; vd.)

yapılmış olsa da kesin ve üzerinde uzlaşılan bir tanıma ulaşıldığı söylenemez. Corbett (2006: 55) dünya dillerinden sunulan yeni veri ve çalışmalara dayanarak yeni yeni uyum alanlarının bulunduğunu belirtir².

AÖ/BelÖ’ler ile oluşan alan gönderimde bulunan bir ifade ve onu niteleyen birimlerden oluşur. AÖ/BelÖ alanlarında uyum baş ve ona bağlı birimler arasında gerçekleşir; adcıl baş denetleyen birimdir. (21) uyumun içinde gerçekleştiği İngilizce bir AÖ/BelÖ’yü gösterir:

(21) *İngilizce*

a. this table

Bu masa
“bu masa”

b. these table-s

bu.ÇĞL masa-ÇĞL
“bu masalar”

Denetleyen durumunda olan “table” başı, “this” hedefinin çoğul eki olan “-s”i olarak uyuma girmesine neden olur.

Tümcecikler, adcıl öbeklerle birlikte temel uyum alanlarından bir diğeridir. Her iki alanda da uyum baş ve tümleci olan birimler arasında gerçekleşse de tümceciklerde denetleyen adcıl öbeklerde olduğu gibi baş değil, eylemin üyelerinden biridir (Matasovic, 2018: 20).

(22) *Almanca*

a. dass, der Mann geh-t

TÜM. B’li_TAN.(ER) adam(ER).TKL git-.3TKL
“Adamın gittiğini”

² Buna karşın biz, bu tezin amaçları doğrultusunda, alan olgusuna ilişkin ayrıntılara girmeyerek üzerinde genel olarak uzlaşılan temel uyum alanlarına ilişkin bilgiler sunacağız. Buna göre, adcıl uyumun görüldüğü adcıl öbekler; eylemcil uyumun görüldüğü tümcecikler ve tümceler; ve son olarak tümcedışı alanlardan örnekler vereceğiz.

b. dass, die Männer geh-en
TÜM. B'li_TAN.(ÇĞL) adam.ÇĞL git-.ÇĞL
“Adamların gittiğini/gittiklerini”

(22)’de hem adıl öbek düzeyinde düzeyinde, hem de tümcecik düzeyinde uyum göze çarpar. Belirtili tanımlık, içsel eril bir yapıya sahip olan “Mann” adı ile uyuma girerek (22a)’da “der” olurken, ad çoğul olduğunda (Männer) “die” halini alır. Tümcecik temelinde baktığımızda ise, (22a)’da tekil BelÖ “der Mann” nedeniyle eylemin 3. tekil çekimini taşıdığı görülür: “geht”. (22b) örneğinde ise eylem çoğul adıl öbek “die Männer” ile uyumlu olarak “gehen” biçimini almıştır.

Tümceler bir ya da birden fazla tümcecikten oluşur (Matasovic, 2018: 20). (23)’teki tümce, tümce alanında gerçekleşen uyumu örneklendirir. Mosetencede soru parçacıkları hem eril “ika?” hem de dişil “öka?” olabilir ve tümcenin konusuyla uyuma girer. (23)’te “ka” soru parçacığının açısının tüm tümceyi kapsadığı varsayılırsa, uyumun alanı da tümce olarak belirlenmiş olur (Matasovic, 2018: 23):

(23) *Mosetence*
Tyi-ra? ö-ka? mö? ti?-i-?
Kişi-GD DŞ-SOR 3.TKL.DŞ ad-GÖVDE.BEL-DŞ.TKL
“(Onun) adı neydi?”

(Matasovic, 2018: 23)

Bir Kafkas dili olan Archide, kimi belirteçler eylemin salt durum taşıyan üyeleriyle cinsiyet ve sayı özellikleri açısından uyuma girer. Bu belirteç grubu (örn: “çabuk bir şekilde”, “serbest bir şekilde” vb.) eylemin niteleyicileridir ve yapısal olarak tümcecik içinde, sözdizimsel olarak da eylemin hemen ardında belirir. Buna karşın, Archide birkaç belirteç daha farklı bir davranış sergiler. İlk belirteç grubu ile aynı şekilde eylemin salt durumlu üyesi ile cinsiyet ve sayı açısından uyuma girseler de yalnızca eylemi değil, tüm tümceyi niteleyen ikinci bir grup belirteç bulunmaktadır (“uzun bir zaman önce” anlamına gelen “no:sut’u” ve “çok uzun bir zaman önce” anlamındaki “horo:kej<t>u”) (Matasovic, 2018: 24). (24)’te sözü geçen ikinci gruptan belirteç barındıran bir örnek görüyoruz:

(24) *Archi*

godo-r laha-n ummi ez
Şu-C2.TKL çocuk(2).TKL.EĞ-TAM baba(2).TKL.EG [C4]1TKL.YÖN
horo:keij<t’>u ç’at klo-li
uzun.zaman.önce<C4.TKL> sözcük(4)[TKL.SLT] [4.TKL]ver-.BTŞ-UL
edi.
[4.TKL]ol-.GÇŞ
“Şu kızın babası çok uzun bir zaman önce söz verdi.”

(Matasovic, 2018: 24)

“Horo:keij<t’>u” belirticisi, tümcedeki salt durumlu üye-4 numaralı cinsiyete sahip “ç’at” sözcüğü-ile cinsiyet özelliği açısından uyum gösterir. Buradan, Archide cinsiyet/sayı uyumunun tümce alanında gerçekleştiği çıkarılabilir.

Tümce alanında gerçekleşen uyum, tümceyi oluşturan tümcecikler arasında da gerçekleşebilir. Bu özellik, NE Kafkas dillerinde ve bazı Algonkin dillerinde görülebilir (örn: Haspelmath, 1999 (Godoberi); Polinsky ve Potsdam, 2001 (Tsez)). Bu uzak mesafe uyumu ana tümcenin eyleminin içeyerleşik tümcecikteki eylemin üyelerinden biri ile uyuma girmesiyle gerçekleşir (Matasovic, 2018: 24).

(25) *Tsez*

eni-r [už-ā magalu b-āc’-ru-li]
anne(C2)-YÖN oğlan(C1)-ÖG ekmek(C3.SLT) C3-ye-.OR-ADLAŞTIRICI(SLT)
b-iy-xo
C3-bil-.ŞMD
“Anne oğlanın ekmeği yediğini biliyor.”

(Corbett, 2006: 66)

(25)’te ana eylem “biyxo” 3 numaralı cinsiyet uyumu olarak içeyerleşik tümcecikteki “magalu” ile uyum içine girer.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bazı temel alanların dışında kalan (diğer bir deyişle, temel olmayan) alanların tümünü ele alamamak da fikir vermesi açısından birkaç veriye daha değineceğiz. Bunlardan biri Archide görülen adılın kendisiyle uyuma girmesi olayıdır:

(25) *Archi*

a. nenau x̄^walli au
1ÇĞL.İÇ.ÖG.<III> ekmek(III)[SLT] yaptı<III>
“Biz (içeren) ekmek yaptık.”

b. č'éba xar à-ši baqI' à nént'u
Bize izin ver- geri-YNLN dön-.DÖN 1ÇĞL.İÇ.SLT.1ÇĞL
“Haydi geri gidelim.”

(Kibrik ve diğ., 1977: 125; akt. Corbett, 2006: 68)

Archide bazı adılar belirli durumlarda cinsiyet/sayı uyumu gösterir. Özellikle *kapsayıcı* (inclusive) 1.kişi çoğul adıl *özegeçişli* (ergative), *salt* (absolutive), yönelme ve tamlayan durumlarında uyum gösterir. Özegeçişli olduğunda 1. çoğul içeren adılar tekil ve çoğul uyumuna göre dört cinsiyet için toplamda beş farklı biçim alabilirler. (25a) kapsamında düşünürsek, adılın 3. cinsiyet için biri tekil (nenabu) ve biri çoğul (nént'u) olmak üzere iki biçim olasılığı vardır. Adılın uyuma girdiği 3. cinsiyete sahip ve salt durumlu AÖ tekil olduğu için, uyum nedeniyle adıl da tekil biçimini tercih eder. (25b)'de ise salt durumlu 1.çoğul içeren adıl, yine bir 1.çoğul ile uyuma girer ve uygun olan biçimini (nént'u) alır.

1.3. UYUM ÖZELLİKLERİ

En sıklıkla görülen üç ana uyum özelliği ϕ -özellikleri olarak da nitelenen kişi, sayı ve cinsiyet özellikleridir. Bunların ardından, durum da genellikle uyum ulamlarından biri olarak kabul edilir. ϕ -özellikleri farklı doğalara sahiptir. Cinsiyet, örneğin, adın içsel bir özelliğidir ve söz konusu ad ile etkileşime giren bir hedef (örneğin, sıfat) üzerinde görülür. Kişi için de benzer şeyler söylenebilir. Kişi özellikleri, adıların içsel bir özelliğidir ve kendileriyle uyuma giren hedef eylemler üzerinde görünürler. Sayı, bu üç özellik arasında açıklaması en güç olandır. İçsel olarak yalnızca tekil (örneğin, İngilizcedeki “watchfulness”) ya da çoğul (örneğin, “trousers”) olan adlar bu özelliklerini niteleyen birimlere yansıtırlar; genel olarak hem tekil hem de çoğul olabilirler (Corbett, 1998: 194).

Durum ulamı, ϕ -özellikleri gibi üzerinde uzlaşılan bir ulam değildir. Corbett (1998: 195) durumun bir uyum ulamı olarak ele almamak gerektiğini söylese de durumun uyum özellikleriyle güçlü bir şekilde etkileşim gösterdiğini kabul eder. Matasovic (2018: 25)'e göre ise durum AÖ'nün tüm birimlerine bir yönetici (eylem veya ilgeç) tarafından bağımsız olarak atanır ve bu nedenle yönetim olgusunun bir kanıtı olarak ele alınabilir. Araştırmacı, durumun bir uyum ulamı olarak değerlendirmenin de mümkün olduğu görüşündedir. Biz burada durumu uyum özelliklerinden bir özellik olarak değerlendireceğiz.

1.3.1. Kişi Uyum

Kişi özelliği, adıların içsel, eylemlerin bağlamsal bir özelliğidir (Corbett, 2006: 131).

(26) *Türkçe*
Ben gel-iyor-um

(26)'da "ben" adlı içsel olarak 1.kişi özelliğine sahiptir; "gel-" eylemi ise 1.kişi özelliğini uyum yoluyla üzerine alır.

Genel olarak üç adet kişi değeri (konuşan kişinin kendisi, konuştuğu kişi ve konuşma eyleminin dışında, her ikisi de olmayan diğer kişi) bulunduğunu varsaysak da bazı dillerde dördüncü bir kişi değeri mevcuttur. Eskimo-Aleut dillerinde, diğer bazı Yeni Dünya dillerinde, Kuzey Amerika'daki bazı dillerle birlikte Algonkin dillerinde bu tür bir dizge görülür (Matasovic, 2018: 33).

Bir Avustronezya dili olan Chamorro dilinde eylem soru adlı ile uyuma girerse özel bir uyum belirticisi alır (Chung, 1994); buna "ne-uyumu" adı da verilse de Matasovic (2018: 33) burada soru adının "dördüncü kişi" gibi davrandığını ve söz konusu durumun kişi uyumu olarak alınmasının uygun olacağını belirtir.

AÖ'lerin 3. kişi oldukları varsayılsa da bu durumun istisnaları da görülür:

(27) *İspanyolca*

¡Qué desgraciad-as somos las mujer-es!

Nasıl şanssız-DŞ.ÇĞL ol-.1ÇĞL B'li_TAN.DŞ.ÇĞL kadın(DŞ)-ÇĞL

“Biz kadınlar ne kadar şanssızız!”

(Harmer ve Norton, 1957: 270: akt. Corbett, 2006: 132)

(27)'de özne “las mujeres” AÖ'sü olsa da, eylem “somos” 3.çoğul değil, 1.çoğul değere sahiptir. Yine, benzer bir durum Çekçede de görülür:

(28) *Çekçe*

Chlapč-e, kter-ý jsi statečn-ý zachra

Oğlan(ER)-TKL.SES kim-ER.TKL.YN ol-.2TKL cesur-ER.TKL.YN kurtar-.BUY
tonouc-ího.

boğulan.kişi-ER.CAN.TKL.BEL

“(Sen) cesur olan oğul, boğulan kişiyi kurtar.”

(Sgall, Hajičova ve Panevová, 1986: 285; akt. Corbett, 2006: 132)

(28)'de bir seslenme durumunun 3. kişi olmayan bir kişi uyumunu tetiklediğini görüyoruz. İlgi adılı açıktan kişi uyumunu imlemez ve öncülü seslenme durumlu birimindeki bir addır. Eylem ise 2. kişidir ve söz konusu ilgi adılı tarafından denetlenir.

1.3.2. Sayı Uyumu

Sayı bazı adların sözlüksel özelliğidir (Corbett, 1998: 194). Dillerdeki adların büyük çoğunluğu hem tekil hem çoğul olabilir. Buna karşın, bazı dillerde belirli adlar yalnızca tekil (örneğin, İngilizcede haber anlamına gelen “news” sözcüğü) veya çoğul olabilir (örneğin, Almancada “tatil” anlamına gelen “Ferien” sözcüğü); adlar içsel sayı özelliklerini hedef üzerinde yansıtabilir.

(29) *İspanyolca*

a. el hombre gordo

B'li_TANER adam(ER) şişman(ER)

“şişman adam”

b. los hombre-s gordo-s

B'li_TAN.ÇĞL adam(ER).-ÇĞL şişman(ER)-ÇĞL

“şişman adamlar”

(29)'daki İspanyolca örnekleri sayı uyumu açısından ele alacak olursak, çoğul “hombres” sözcüğünün denetleyen olarak hem belirleyici konumdaki belirtili tanımlık (los) hem de sıfat (gordos) hedefler ile uyuma girerek bu birimlerde biçimsel değişikliğe yol açtığını görmekteyiz.

Biz burada ilk olarak tekil ve çoğul şeklinde ikili bir ayırımdan söz etsek de çoğu dilde *ikil* (dual) (30b), bazı daha karmaşık dil dizgelerinde ise üçül (31) ya da *çoklu* (paucal) (32) sayı dizgeleri bulunabilir (Corbett, 2006: 130).

(30) *Arapça*

a. El-tālib el-muctehid

B'li_TAN-öğrenci(ER).TKL B'li_TAN.-çalışkan.TKL

“Çalışkan öğrenci”

b. El-tālibān el-muctehid-ān

B'li_TAN-öğrenci(ER).İKİ B'li_TAN.-çalışkan.İKİ

“İki çalışkan öğrenci”

c. El-tullāb el-muctehidūn

B'li_TAN-öğrenci.ÇĞL B'li_TAN.-çalışkan.ÇĞL

“Çalışkan öğrenciler”

(30)'daki Arapça öbeklerde, sıfat tamlamasında, sırayla tekil, ikil ve üç ve üçten fazlasına gönderimde bulunan çoğul uyumu örneklendirilir. Denetleyen ad

(30a)’da tekil “tālib” iken hedef konumundaki sıfat “muctehid” da tekil; (30b)’de iki öğrenciden bahsedildiğinde “tālibān” hedef de ikil “muctehidān” ve (30c) örneğinde denetleyenin üç veya daha fazla bir çoğulluk içerdiği durumda hedefin de aynı sayı değerini aldığı ve buna göre biçim değiştirdiği “tullāb” görülebilir.

(31) *Larike*

a. Duma hima aridu naʔa

Ev şu 1ÜÇ.DŞLYN sahip ol-.o(YZ)

“Biz üçümüz o eve sahibiz.”

b. Kalu iridu-ta-ʔeu, au-na-wela

Eğer 2ÜÇ-OLMSZ-git- 1TKL-GD-git-.ev

“Eğer siz üçünüz gitmek istemiyorsanız, ben eve gideceğim.”

(Corbett, 2000: 21)

(31), Endonezya’daki Molük Adalarına özgü dillerden Larikeden bir örnek içerir. Bu dilde, ikil ve üçül sayı değerleri “iki” ve “üç” rakamlarından gelirken çoğul sayı değeri “dört” rakamından gelir (Corbett, 2000: 21). (31a)’da 1. üçül sayı değeri adıl (aridu); (31b)’de ise 2. üçül sayı değerinin eylem üzerinde “iridutaʔeu” bulunur.

Uyum özelliği olarak sayı eylemler için bağlamsal bir özellik olabilir; fakat, bazı dillerde, eylemler içsel bir sayı özelliğine sahiptir (Corbett, 2006: 131). Aşağıdaki Gürcüce örnekler bu iki özelliğin (uyum yoluyla) nasıl ayırt edilebileceğini gösterir:

(32) *Gürcüce*

a. ivane še-mo-vid-a da da-ʃd-a

John[YN] ÖE-ÖE-gir-GZ.3TKL ve ÖE-otur-.TKL-GZ.3TKL

“John girdi ve oturdu.”

b. čem-i mšobl-eb-i še-mo-vid-nen da da-sxd-nen

benim-U ebeveyn-ÇĞL-YN ÖE-ÖE-gir-GZ.3ÇĞL ve ÖE-otur-.ÇĞL-GZ.3ÇĞL

“Annem ve babam girdi ve oturdu.”

c. čem-i sam-i megobar-i še-mo-vid-a da
benim-U üç-U arkadaş.TKL-YN ÖE-ÖE-gir-GZ.3TKL ve
da-sxd-a
ÖE-otur.ÇĞL-GZ.3TKL
“Benim üç arkadaşım girdi ve oturdu.”

(Durie, 1986; akt. Corbett, 2006: 131)

(32a-b)’deki örneklerden “otur-” anlamına gelen eylemin içsel olarak eylemsel bir sayı değeri olduğunu görebiliriz: zira, özne ile tekil/çoğul sayı uyumuna girmeye ek olarak, bir kişi (İvane) oturduğunda “dajd-”; birden fazla kişi (čemi mšoblebi) eylemi gerçekleştirdiğinde ise “dasxd-” biçimini alır. Tümcelerdeki diğer eylem olan ve “gir-” anlamına gelen eylemde böyle bir değişiklik gözlenmez; yalnızca tekil ve çoğul sayı uyumu görülür. (32c)’deki örnekte aynı tümce yapısında sayısal bir öbek “čemi sami megobari” vardır. Sayısal birimler tekil bir ad “megobari” gerektirdiklerinden her iki eylem (sırasıyla, “šemo-vida” ve “dasxda”) üzerinde de tekil uyumu bulunur. Sayısal birimler tekil ad gerektirse de gerçekte eylemin katılımcıları çoğul olduğu için “otur-” eylemi katılımcıların sayısına uygun olarak çoğul bir biçim alır: “dasxd-”. Diğer bir deyişle, aynı eylem hem içsel hem de bağlamsal sayı değerlerini taşır (Corbett, 2006: 131).

Sayı uyumu ve cinsiyet uyumu genelde birlikte belirir; cinsiyet uyumu olan bir dilde hemen her zaman sayı uyumu da görülür (Matasovic, 2018: 25).

1.3.3. Cinsiyet Uyumu

Cinsiyet adlar için sözlüksel bir özelliktir ve değerleri doğrudan *Sözlükçeden* (Lexicon) gelir. Adların cinsiyet değerleri anlambilimsel olarak açıklanamayabilir; içsel olarak denetleyen ad üzerinde bulunur ve uyum yoluyla hedef üzerinde değişikliğe yol açar (Corbett, 2006: 126).

(33)’te bir sıfat, (34)’te ise bir belirleyicinin adın cinsiyet değerlerine göre uyum aldığı örnekler görülebilir:

(33) *Rusça*

a. nov-aja lodk-a
yeni-DŞ.TKL tekne(DŞ)-TKL
“yeni bir tekne”

b. nov-oe sudn-o
yeni-YZ.TKL şilep(YZ)-TKL
“yeni bir şilep”

c. nov-yj kotabl'
yeni-ER.TKL gemi(ER)[TKL]
“yeni bir gemi”

(Corbett, 2006: 126)

(34) *Almanca*

a. das grüne Auto
B'li_TAN.YZ yeşil araba(YZ)
“yeşil araba”

b. der grüne Baum
B'li_TAN.ER yeşil ağaç(ER)
“yeşil ağaç”

c. die grüne Tasche
B'li_TAN.DŞ yeşil çanta(DŞ)
“yeşil çanta”

(33)'te sıfatın, (34)'te de tanımlığın girdikleri bu biçimler kendi sözlüksel anlamlarıyla ilgili değil, hedef olarak etkileşime girdikleri sözcüklerle ilişkilidir. (33a-c)'de Rusça örneklerde “yeni” anlamına gelen sıfatın, sırasıyla, dişil, yansımsız ve eril içsel cinsiyet değerlerine sahip olan ad denetleyenler ile uyuma girdiğini ve uygun ekleri aldığını görürüz. Yine, (34a-c)'deki Almanca örneklerde, belirtili

tanımlığın, (34a)'da yansız, (34b)'de eril ve (34c)'de dişil değerler üstlendiği ve buna uygun biçim değiştirdiği göze çarpar.

Cinsiyet uyumunda eylem de uyuma hedef olarak girebilir:

(35) *Arapça*

a. qabala at-tālib-u al-mudares-a

Tanış-.GÇŞ.ER.3TKL B'li_TAN.-öğrenci(ER).YN B'li_TAN.-öğretmen-YÖN.

“Öğrenci öğretmenle tanıştı.”

b. qabal-at at-tālibat-u al-mudares-a

tanış-.GÇŞ.DŞ.3TKL B'li_TAN.-öğrenci(DŞ).YN B'li_TAN.-öğretmen-YÖN

“Öğrenci öğretmenle tanıştı.”

(Alenazy ve Saidat, 2015: 2-3)

(35)'teki Arapça örnekte, aynı tümcenin öznesinin eril içsel değere (at-tālibu) sahip olduğu (35a)'da “qabala” eyleminin de tekil sayı değerine ek olarak eril cinsiyet değeri aldığını; (35b)'de ise, dişil bir birim olan “at-tālibatu” denetleyen öznesi ile uyuma girerek dişil cinsiyet değerini de sayı değeri gibi aldığını görebiliriz.

Cinsiyet uyumu içeren bir dilin konuşucusunun birimler arasındaki uyumu dilbilgisel olarak doğru bir şekilde gerçekleştirebilmesi için sözcüklerin içsel cinsiyet değerlerini biliyor olması gerekir. Bu ‘bilme’, diğer bir deyişle, cinsiyet atama dizgesi adın anlamı ve biçimi olarak niteleyebileceğimiz iki bilgi türü aracılığıyla gerçekleşir. Corbett (2006)'nın “katı anlambilimsel dizgeler” olarak adlandırdığı bazı dil dizgelerinde, örneğin Kannada gibi Dravid dillerinde erkek insanlar eril, dişi insanlar dişil, dini figürler de bu iki değerden birine sahiptir. Bunların dışında kalan tüm adlar (bebekler ve hayvanlar dahil) yansız değerdedir (Corbett, 2006: 126):

(36) *Kannada*

appa / amma / candra / na:yi

Baba(ER) / anne(DŞ) / ay(YZ) / köpek(YZ)

(Corbett, 2006: 127)

Çoğu dilde görülen “ağırlıklı olarak anlambilimsel atama dizgeleri”nde durum biraz daha farklı işler; eril, dişil ve yansız ulamlarından başka ulamlar da

görülebılır. Örneğın, Bıınj Gun-Wok lehçesi olan Kunwinjkuda bu üç ulama ek olarak ‘sebze’ ulamı da bulunur. Bitki ve bitki kaynaklı ürünlere ek olarak şarkılar, ateş, bazı bal türleri, arabalar ve vücudun cinsel ve boşaltım organları gibi bazı sözcükler sebze ulamına dahil iken diğér bazı bal türleri, yağmur, kimi boyama aletleri gibi adlar eril; bazı dışı hayvanlar ve güneş dışıl; hava, diller, deniz, hayvan ve bitkilerin çoğú parçaları vs. de yansız ulam kapsamındadır (Corbett, 2006: 127).

1.3.4. Durum Uyumu

Durum uyumu tetikleyen bir diğér ulamdır. (37)’deki örnekte sıfat ve ad aynı kalma durumu ile imlidir: sırasıyla “-nom” ve “-e”:

(37) *Rusça*

v nov-om avtomobil-e
içinde yeni-ER.TKL.KAL araba(ER)-TKL.KAL
“yeni bir arabada”

(Corbett, 2006: 133)

(37)’deki uyum görüntüsüne karşın, durumun bir uyum olup olmadığı tartışmalıdır. Corbett (2006) ve Wechsler (2015) gibi kimi yazarlar, durumu uyum özellikleri arasında saymazlar; birimler arasında gözlemlenen *eşdeğişirliğin* (covariance) çeşitli açılardan ϕ -uyumlarından ayrıldığını belirtirler. Buna göre, adcıl niteleyenlerin durum uyumu gösterdiği dillerde durumu baş ad değil baş adın kendisine de durum atayan başka bir birim (örneğin, eylem) atar. Dolayısıyla, bu bakış açısına göre, ad ve adı niteleyen birimlerde durum içsel bir özellik değildir; uyumun değil yönetimin alanındadır. Corbett (2006), genel itibarıyla, durumu uyum olarak tartışmalı bulsa da durum uyumunun “olası” olduğu bazı nadir yapılar olduğunu belirtir. Bunlardan birisi (38)’deki Lehçe yapısıdır:

(38) *Lehçe*

Sześć kobiet by-ł-o smutn-ych
Altı[YN] kadın[ÇĞL.TAM] ol-GÇŞ-YZ.TKL üzgün-ÇĞL.TAM
“Altı kadın üzgündü.”

(Dziwirek, 1990: 147; akt. Corbett, 2006: 134)

Örnekte “sześć” sayısı tamlayan durumlu ve çoğul değere sahip bir ad alır. Eylem ise varsayımsal olarak 3. tekil ve yansız değerdedir. Tümcedeki sıfat, çoğul ve tamlayan değeri alarak özne AÖ’sünün niceliksel adı ile uyum gösterir.

Bazı diller, birden fazla durumun üst üste gelmesine izin verir. Buna ilişkin bir örnek Batı Avusturalya’da konuşulan Martuthunira dilinden gelir:

(39) *Martuthunira*

Ngayu nhawu-lha ngurnu tharnta-a mirtily-marta-a

1TKL.YN gör-GÇŞ şu[BEL] euro-BEL yavru-UY-BEL

thara-ngka-marta-a

kese-KAL-UY-BEL

“Şu Euroyu (tepe kangurusu) kesesinde bir yavru ile gördüm.”

(Corbett, 2006: 135)

Kalma durumu “kese” anlamına gelen “thara-” ile “yavru” anlamındaki “mirtily-”yi ilişkilendirir; bir sonraki düzeyde “kesedeki yavru” birimlerinin üzerinde de “-marta-” *uygunluk* (propriative) durumu belirir ve her iki birimi de “euro” ile ilişkilendirir. Ardından tüm öbek belirtme durumu alır ve eylemin dolaysız nesnesi olur.

Durumun bir uyum özelliği olduğunu savunan görüşe göre, durum uyumu gösteren ve göstermeyen diller arasında tipolojik bir zıtlık göze çarpar. Buna göre, durum uyumu başka adıl uyum türleri olan dillerde görülür; adıl uyum göstermeyen dillerde genel olarak durum uyumu da görülmez. Ayrıca, durum uyumunun kuralları ϕ -özelliklerinin uyum kuralları ile aynı şekilde formüle edilebilir. Matasovic (2018: 58)’e göre, adıl öbek üzerinde durum uyum kurallarının cinsiyet ve sayı adıl uyum kuralları ile aynı şekilde işlemesi oldukça olasıdır; durum adlara yönetim kuralları ile, adlar ise niteleyicilerine dolaylı olarak uyum kuralları ile atanır.

Durum uyumu, diğer uyum ulamlarına kıyasla daha yaygın bir şekilde seçimlik olabilir. Avustralya dillerinde adıl öbek içindeki birimlerin yan yana olduğu durumlarda durum uyumu çoğunlukla tercih edilmez. Araya başka birimlerin girdiği ayırık adıl öbeklerde uyum daha yaygındır; anlambilimsel nedenlerle tümceciğin farklı birimlerine durum ekleri eklenebilir (39):

- (39) *Muruwarice*
kuntarl-ka thi-ka
Köpek-TAM 1TKL-TAM
“benim köpeğim”

(Matasovic, 2018: 58-59)

(39)’daki örnek Avustralya’daki Muruwarice dilindendir. Örnekte görüldüğü gibi tamlayan eki “-ka” sahipliği vurgulamak için iyelenen ada (kuntarl) eklenebilir ve iyelenen ad halihazırda tamlayan eki almış olan iye (thika) ile aynı durum uyumunu (kuntarlka) gösterir.

Bazı dillerde (örneğin, Maidu dilleri), baş adın niteleyicilerinin durum imli olması gerekir; fakat, taşıdıkları durum başın kendisindeki durumdan farklıdır. Bu dillerden biri olan Nisenanada bir adıl öbekteki tüm niteleyen adların, öbeğin başı hangi durumda olursa olsun, yalın durumda olması gerekir. (40)’daki Nisenanca örnekteki gibi, baş bir sayı birimi olsa dahi bu durum değişmez:

- (40) *Nisenanca*
hyyny-im laj-im peen-i
Küçük- YN çocuk-YN iki-BEL
“iki küçük oğlanı...”

(Matasovic, 2018: 59)

Burada, “hynyy-” sıfatının “laj-” adı ile durum uyumuna girdiğini söylenemez, çünkü adıl öbeğin başı olan “peen-” sayı birimi belirtme durumundadır. Bunun yerine, niteleyicilerin varsayımsal durum belirticisinin yalın “-im” olduğunu varsaymak bir çözüm sunabilir.

Bazı dillerde, *ayrık özegeçişli* (split ergative) durum imleme görülür; tam adlar özegeçişli durum alırken gösterme birimleri ve tanımlıklar bazen belirtme durumu alır. Gösterme birimlerinin adları nitelediği karmaşık adıl öbeklerde adlar özegeçişli durumda iken gösterme birimleri yalın durumda olabilirler. Bu durumun bir örneği Pama-Nyunga dillerinin Paman kolu olan Uradhi dilinden gelir (41-42). Bu dil dizgesinde, tanımlıklar yalın, adlar özegeçişli durumdadırlar (Matasovic, 2018: 59-60):

(41) *Uradhi*

uluβa ama:lu aniβa aru-nyangka

TAN.TKL.YN adam.ÖG 1TKL.BEL vur-GEL

“Adam bana vuracak.”

(Crowley, 1983: 364; Legate, 2014: 190)

(42) *Uradhi*

ulaβa mupa unyaβa:ni-n

TAN.3.TKLDĞL.YN çocuk.SLT saklan-DÖN.GÇŞ

“Çocuklar saklanıyorlardı.”

(Crowley, 1983: 371; Legate, 2014: 190)

Hem (41) hem de (42)’de adıl öbek içindeki birimler farklı durumlardadır; bu durumda bir durum uyumundan bahsetmek zorlaşır. Goddard (1982) bu gibi dillerde, durum dizgesinin temelde üç bölümden oluştuğunu öne sürer: belirtme, yalın ve özegeçişli durumlar. Buna göre, belirtme durumu geçişli tümcelerdeki *etkilenenin* (undergoer) durumudur; yalın durum geçişsizlerin tek üyesini ifade eder; özegeçişli durum ise geçişli eylemlerin edicisinin durumudur. Adıl ve tanımlıklarda yalın ve özegeçişli durumlarda, adlarda ise yalın ve belirtli durumlarda *aynılaşma* (syncretism) görülür. Bu çözümleme kabul edilirse, (41)’deki “uluβa ama:lu” öbeği içindeki yalın durumlu tanımlık (uluβa) ile özegeçişli (ama:lu) adını aynılaşma sayesinde yalın durumda uyuma girebilir. Aynı şekilde, (42)’de “mupa” adının durumu salt durumdan yalın duruma çevrilebilir ve böylece yalın durumlu “ulaβa” ile uyuma girebilir.

1.4. DİĞER UYUM GÖRÜNÜMLERİ

Kişi, sayı, cinsiyet ve durum uyumlarına ek olarak bu başlıkta daha nadir görülen diğer bazı uyum görünümüne (*belirtlilik* (definiteness), saygı, zaman, görünüş, kip ve kutupluk) değineceğiz.

1.4.1. Belirtlilik

Belirtlilik (definiteness) bazen bir uyum özelliği olarak ele alınır, bunun nedeni bazı dillerde belirtliliğin adıl öbek içinde birden fazla imlenmesidir

(Corbett, 2006: 135). Bu diller arasında modern İbranice, Arapça gibi Sami dillerinin yanında bazı Balkan ve İskandinav dilleri sayılabilir.

Borer (1996) ve Wintner (2000) gibi kimi araştırmacılar belirtililiğin İbranice adcılarının içsel bir özelliği olduğunu kabul eder. İbranicede belirtililiği sağlamanın en temel yolu belirtili tanımlık olan “ha-” önekini kullanmaktır (Danon, 2001: 1073). Bu ek adcıl öbek içinde çoğu birim üzerinde belirebilir:

(43) *İbranice*

a. sepr ('exxad) / ha-sepr

Kitap(ER)[TKL] (bir.ER[TKL]) B'lik-kitap(ER)[TKL]

“bir kitap / “kitap”

b. sepr gadol ('exxad) / ha-sepr

kitap(ER)[TKL] büyük.[ER.TKL] (bir.ER[TKL]) / B'lik-kitap(ER)[TKL]

ha-gadol

B'lik-büyük[ER.TKL]

“büyük bir kitap / büyük kitap”

c. sepr ze / ha-sepr ha-ze

kitap(ER)[TKL] bu / B'lik-kitap(ER)[TKL] B'lik-bu-ER.TKL

“bu kitap / bu kitap”

(Wintner, 2000: 323)

“Ha-” önekinin içinde bulunduğu adcıl öbek içinde adın yanı sıra başka birimler ((43a)'da basit ad, (43b)'de sıfat ve (43c)'de bir gösterici) üzerinde de belirdiği ve bir uyum görüntüsü oluşturduğu görülebilir.

(44) *İbranice*

pirx-ey ha-gan ha-yaf-im

çiçek(ER)-ÇĞL.YAPI B'lik-bahçe(ER)[TKL] B'lik-güzel-ER.ÇĞL

parx-u

çiçek aç-.GÇŞ-3ÇĞL

“Güzel bahçe çiçekleri açtı.”

(Corbett, 2006: 136)

(44)'de tüm öbeğin belirtili olarak nitelenmesi gerekirken, baş ad “pirxey” yapı durumunda (construct state) olduğu için bu gerçekleşmez. Buna karşın, belirtililik imi hem “gan” tümleci hem de baş ad “pirxey” ile sayı uyumuna giren “yaf” sıfatı üzerinde bulunur. Belirtililiğin adıl öbek üzerinde farklı yerlerde gerçekleşmesi, genel uyum görüntülerine biraz uzak kalır (Corbett, 2006: 136).

Bir İskandinav dili olan Norveçcede (45)'teki gibi belirtililik uyumu AÖ içindeki birçok birim üzerinde (sırasıyla “det”, “nye” ve “huset”) görünebilir; fakat, iyelik sıfatı gibi belirli durumlarda belirtililik imi (46)'da olduğu gibi, adın değil, sıfatın üzerinde belirir:

(45) *Norveççe*

det ny-e hus-et
B'LİK.YZ.TKL yeni.B'LİK.YN.TKL ev(YN)-B'LİK.YN.TKL benim.YN.TKL
“benim yeni evim”

(46) *Norveççe*

mitt ny-e hus
benim.YN.TKL yeni-B'LİK.YN.TKL ev(YN)[B'SİZ]
“benim yeni evim”

(Corbett, 2006: 136)

1.4.2. Saygı

Uyumun etkilendiği olgulardan bir diğeri de konuşucunun sosyal ilişkileri ve konuşulan kişiye/kişilere karşı takındığı tavidir. Konuşulan kişiye bir saygı göstergesi olarak Türkçede (siz) ve Rusçada (vy) 2.kişi çoğul adılı, Almancada (Sie) yine aynı amaçla 3.kişi çoğul adılı kullanılır; uyum Türkçede 2. Kişi çoğul, Almancada 3.kişi çoğul ve Rusçada hedefe göre tekil veya çoğul olacak şekilde dilden dile değişiklik gösterir. Bu gibi saygı görünümüne edimbilimsel temelde karar verildiğini, yalnızca aynı edimbilimsel koşullarda kullanıldıklarını savunan görüşler de vardır (Corbett, 2006: 137).

Fakat, bazı dillerde saygı ve kibarlık sayı ile birlikte ve ondan ayrı olarak imlenebilir ki bu da bir uyum olasılığını kuvvetlendirir. Bu dillere örnek olarak

Bavyera Almancası verilebilir. Bu lehçede, saygı adlı yalın durumda olmayan tüm durumları “Eana”ya yansızlaştırır:

(47) *Bavyera Almancası*

a. Aber i kenn Eana ned.
Ama ben tanı-.1TKL ADL.2TKL.SAY.BEL OLMSZ
“Ama sizi tanımıyorum.”

b. Aber i kenn=s ned.
Ama ben tanı-.1TKL=ADL.3ÇĞL.BEL.PAR OLMSZ
“Ama onları tanımıyorum.”

(Simon, 2003: 107)

(48) *Bavyera Almancası*

a. Ham=S Eana
YRD_EYL.2TKL.SAY=ADL.2TKL.SAY.YN.PAR kes-.OR DÖN.2TKL.SAY
gschnitn?
kes-.OR
“Kendinizi mi kestiniz?”

b. Ham=se se gschnitn?
YRD_EYL.3ÇĞL=ADL.3ÇĞL.YN.PAR DÖN.3ÇĞL kes-.OR
“Kendilerini mi kestiler?”

(Simon, 2003: 107)

(47)’de belirtme, (48)’de ise dönüşlü durum yerine saygı durumlarında kullanılan “Eana” kişi adlı kullanılmıştır. Özellikle, (47a) ve (47b) arasındaki zıtlık Almanca ölçünlü olmayan konuşmada hayli yaygın bir şekilde kullanılır (Simon, 2003: 107).

Saygıyı net bir şekilde imleyen ve örnek olarak vermek istediğimiz bir diğer dil bir Avustronezya dili olan Munadır. Aşağıda “git-” eyleminin 2. tekil ve 2. çoğul (49a) çekimleri ve bunların yansız ve saygı uyumu almış durumları (49b) görülebilir:

(49) *Muna*

a. ihintu o-kala (2TKL) / ihintu-umu o-kala-amu (2ÇĞL)

b. intaidi to-kala (2TKL.SAY) / intaidi-imu to-kala-amu (2ÇĞL.SAY)

(Berg, 1989: 51)

(49b)'de "to-" sayı değerinden bağımsız olarak saygı ve kibarlığı imler.

1.4.3. Eylemsel Özellikler

Bu başlıkta eylemsel özellikler olan zaman, görünüş, kip ve *kutupluk* (polarity) gibi bazı özelliklerin uyum özellikleri olarak görüldüğü kimi durumları ele alacağız. Bu konuda ilk olarak Kayardild dilinden bahsedeceğiz. Bu dilde çeşitli eylemleştirci durumlar vardır (Evans, 2003). Eylemleştirci yönelme durumu (E_YÖN) sahiplik durumlarında kullanılır, "-maru-" eki ile adıl öbeğin tüm bölümlerinde belirtilir; genel eylemsel çekimler bu ekin ardından gelir:

(50) *Kayardild*

a. ngada waa-jarra wangarr-ina ngijin-maru-tharra

1TKL.YN söyle-GÇŞ şarkı-KİP_ÇIK benim-E_YÖN-GÇŞ

thabuju-maru-tharra

kardeş(ER)-E_YÖN-GÇŞ

"Erkek kardeşim için bir şarkı söyledim."

b. ngada waa-nangku wangarr-u ngijin-maru-nangku

1TKL.YN söyle-OLMSZ.POT şarkı-KİP_UY benim-E_YÖN.OLMSZ.POT

thabuju-maru-nangku

kardeş(ER)-E_YÖN-OLMSZ.POT

"Erkek kardeşim için bir şarkı söylemeyeceğim."

c. ngada waa-n-da wangarr-inja ngijin-maru-n-da
1TKL.YN söyle-ADLŞTR-YN şarkı-İL_EĞ benim-E_YÖN-ADLŞTR-YN
thabuju-maru-n-d
kardeş(ER)-E_YÖN-ADLŞTR-YN
“Erkek kardeşim için bir şarkı söylüyorum.”

(Evans, 2003: 215; Corbett, 2006: 138-139)

(50a)’da “erkek kardeşim” anlamına gelen “ngijinmarutharra thabujumarutharra” öbeği önce “E_YÖN” imini, ardından da tümcenin eylemi “waajarra” ile uyum göstererek “tharra” geçmiş zaman belirticisini taşır. Eylemleştiren durum ile çekimlenen birimler aynı zaman, görünüş, kip ve kutupluk belirticilerini alırlar. (50b)’de *kutupluk* (polarity) uyumu görülür. Buna göre, “ngijinmarunangu thabujumarunangu” adıl öbeği hem “waanangu” eylemi üzerinde bulunan “OLMSZ.POT” değerlerini hem de “E_YÖN” değerini taşır. (50c)’de görüldüğü gibi, Kayardildde ana eylemler “-n-” adlaştıracısı ile adlaştırılabilir ve devam eden tamamlanmamış eylemlere işaret eden yüklemeler olarak kullanılabilir. Bu durumda, uyum sağlamak için eylemleştirci durum taşıyan birimler de, örnekteki “ngijinmarunda thabuju-marund” adıl öbeği gibi aynı adlaştıracı ve yalın değerler alır.

Zaman uyumuna bir diğer örnek Malagasiden verilebilir: Bu dilde belirli zaman ve uzam belirteçleri zorunlu olarak eylem ile zaman uyumu gösterirler. Örneğin, “burada” anlamına gelen sözcük tümcedeki eylem geniş zaman taşıyorsa “ao”, geçmiş zaman ile imliyse “tao” sözcüğü ile ifade edilir (Comrie, 1985: 13). Buna bir örnek (51)’dir. Örnekte Malagasi dilinde “t-” önekinin ilgece eklenerek eylem ile uyumu sağladığı bir durum görülebilir:

(51) *Malagasi*

a. N-iresaka t-amin-dRabe t-any Antsirabe izy
GÇŞ-konuş- GÇŞ-ile-Rabe GÇŞ-orada Antsirabe 3TKL.ER
“Antsirabe’de Rabe ile konuştu.”

b. H-iresaka Ø-amin-dRabe Ø-any Antsirabe izy
GEL-konuş- GÇŞ_DĞL-ile-Rabe GÇŞ_DĞL-orada Antsirabe 3TKL.ER
“Antsirabe’de Rabe ile konuşacak.”

(Keenan ve Polinsky, 1998: 566)

(51a)’da hem “amina” ilgeci hem de “any” belirticisi geçmiş zaman imli “Niresaka” eylemi ile uyuma girer ve “t-” önekini alır (sırasıyla “tamina” ve “tany”); eylem üzerinde (51b)’deki gibi geçmiş olmayan bir zaman görüldüğünde her iki sözcük de “amin-” ve “any” olarak belirir.

Son olarak, eylemin geçişliliğinin çeşitli belirteçlerde değişikliğe yol açtığı Panoan ve Dulong/Rawang dillerinden bahsedeceğiz. Panoan dilleri Güney Amerika’da Peru, Brezilya’nın batısı ve Bolivya’da konuşulur. (52)’de bu dillerden biri olan Chacobo dilinden örnekler görülebilir:

(52) *Chacobo*

a. jaba-tsi-ki

koş-şimdi(GŞ’SİZ)-BUY

“Şimdi koşuyorum.”

b. pi-tsa-wë

ye-şimdi(GŞ’Lİ)-BUY

“Şimdi ye!”

(Zariquiey, 2014: 4)

Örnekte “şimdi” anlamına gelen “tsi/tsa” sözcüğü, eylemin geçişsiz olduğu (52a)’da “tsi”, geçişli olduğu (52b)’de ise “tsa” biçimini alarak eylem ile uyum görüntüsü sunar.

Yine (53)’te Çin ve Myanmar civarında konuşulan Tibet-Burma dillerinden biri olan Dulong/Rawangdan bir örnekte eylemin geçişli olma/olmama durumunun uyuma yol açtığı bir kullanım örneği görülebilir:

(53) *Dulong/Rawang*

a. àng wà-apm-ì

3TKL de-bir.gün.ila.bir.yıl.önce-3.GÇŞ(GŞ’SİZ)

“O bir şey dedi.”

b. à:ng-í wà-apm-à

3TKL-EDN yap-bir.gün.ila.bir.yıl.önce-3.GÇŞ(GŞ'Lİ)

“O bir şeyi yaptı.”

(Lapolla, 2000: 287)

Dulong/Rawang dilinde “de-” anlamına gelen “wä” eyleminin geçişsiz doğası zaman belirticisine (53a)’da “-i” eklenerek kendini belli eder. “Wä” eylemi eşsesli olarak “-yap” anlamına gelerek geçişli bir yapıya sahip olduğunda ise, bu durum yine “-apm-” belirticisi üzerine “-à” eki eklenerek görülebilir.

1.5. UYUM DEĞİŞTİRGELERİ

Şimdiye dek, uyumu ne olduğu ve hangi özellikler açısından gerçekleştiği üzerinden ele aldık. Bu başlık kapsamında uyum olgusunun üzerinde görüldüğü değiştirgeler, diğer bir deyişle sözlüksel ve işlevsel başlar açısından uyuma yaklaşıcağız.

1.5.1. Tümleyici (T) Üzerinde Uyum

Tümleyiciler görece nadir olsa da (Baker, 2008: 178), bazı dillerde belirli özellikler açısından uyuma girerler. Örneğin, Almanca ve Hollandacanın bazı lehçelerinde içeyerleşik özne ile kişi ve/veya sayı; İrlandacada içeyerleşik tümce ile zaman; kimi Bantu dillerinde ise ana tümcenin öznesi ile φ-özellikleri açısından uyum gösterirler (Van Koppen, 2017: 2). İlk olarak, (54-55)’teki Cermen dillerinden örneklerle bakalım:

(54) *Batı Flemenkçe*

a. Kpeinzen dan-k (ik) morgen goa-n

1TKL.düşün- TÛM-1TKL (1TKL) yarın git-1TKL

“Yarın gideceğimi düşünüyorum.”

b. Kpeinzen da-j (gie) morgen goa-t.

1TKL.düşün- TÛM-2TKL (2TKL) yarın git-2TKL

“Senin yarın gideceğini düşünüyorum.”

(55) *Doğu Hollandaca*

a. ...dat ik kom

TÜM 1TKL gel-

“benim geldiğimi...”

b. dat-te we kom-me

TÜM-ÇĞL 1ÇĞL gel-ÇĞL

“bizim geldiğimizi...”

(Zwart, 1994: 1)

(54)’teki örneklerde T’nin içeyerleşik tümcenin öznesi ile uyuma girdiğini ve buna uygun olarak (54a)’da 1. tekil özne ile uyumlu olarak “dank”; (54b)’de içeyerleşik öznenin 2. tekil özellikte olması nedeniyle “daj” şeklinde biçim aldığını görebiliyoruz. (55)’te ise tümleyici üzerine sayı uyumu görülmektedir: (55a)’da “dat” olarak görünen tümleyicinin, (55b)’de içteki özne ile uyum göstererek çoğul eki almış bir biçime büründüğü (datte) görülür.

Nijer-Kongo dillerinden Lokaa ve Lubukusu dillerinde ise, yukarıdaki örneklerden farklı olarak, Tüm üzerindeki uyum ana tümcenin öznesi ile kurulur:

(56) *Lokaa*

a. Ubì ó-jàyì ò-bí nè yá-yàà máà.

Ubi Ö1-de- 1-TÜM GEL Ö2-gel- bura

“Ubi onların buraya geleceklerini söyledi.”

b. Yá-jày yá-bí/*ó-bí Ubì nè ó-yàà máà.

FÖ2-de- 2-TÜM/*1-TÜM Ubi GEL Ö1-gel- bura

“Onlar Ubi’nin buraya geleceğini söylediler.”

(Baker, 2008: 120)

(57) *Lubukusu*

a. baba-ndu ba-bol-el-a Alfredi ba-li a-kha-khil-e.

2-insan.ÇĞL Ö2-de-.GÇŞ-UYG-SÜ 1.Alfred 2-TÜM Ö1-GEL-fethet-

“İnsanlar Alfred’e kazanacağını söylediler.”

b. Alfredi ka-bol-el-a baba-ndu a-li ba-kha-khil-e.
1.Alfred Ö1-de-.GÇŞ-UYG-SÜ 2-kışı 1-TÜM Ö2-GEL-fethet-
“Alfred insanlara kazanacaklarını söyledi.”

(Diercks, 2013: 358)

(56)’da Lokaa dilinden örnekte T ana tümcenin öznesi ile uyuma girer: (56a)’da “Ubi” 1. cinsiyet değerine sahip bir addır. İçteki tümcenin öznesinin değeri ise 2’dir. Tümleyicinin ana tümcenin öznesi ile uyuma girerek “öbî” olduğunu görürüz. Bu durum (56b) ile de teyit edilebilir: ana tümcenin öznesi 2 değerinde olduğunda, tümleyici de buna göre biçim alır ve bu kez “yábî” olarak görünür. Bir önceki örnekte düzgün sonuçlanan “öbî” tümleyicisi ise bu tümcede uyumsuzluktan ötürü bozukluğa yol açar. Aynı durumu, Lubukusu dilinde de görürüz: (57a)’da 2 numaralı cinsiyet değeri taşıyan “babandu” ana tümcenin öznesidir, tümleyici de içeyerleşik tümcenin öznesi “Alfredi” ile değil, ana özne ile uyuma girerek “bali” olarak görülür. (57b)’de, ana özne “Alfredi” olduğu için, bu kez tümleyici içe yerleşik özne “babandu” ile değil “Alfredi” ile uyuma girer ve “ali” şeklinde ortaya çıkar.

T, bazı dillerde, zaman uyumu (58) veya ne-uyumu (59) da gösterebilir. İrlandaca bu her iki durumun da görüldüğü dillerden biridir:

(58) *İrlandaca*

a. Deir sé go dtógfaidh sé an peann.
De-ŞMD o(ER) TÜM al-GEL o(ER) B’li_TAN kalem
“O kalemi alacağını söylüyor.”

b. Deir sé gur thóg sé an peann.
De-ŞMD o(ER) TÜM-GÇŞ al-GÇŞ o(ER) B’li_TAN kalem
“O kalemi aldığını söylüyor.”

(Cottell, 1995; akt. Van Koppen, 2017: 2-3)

İrlandacada, “go” tümleyicisi geçmiş zaman dışındaki diğer tüm zamanlar için bir değişikliğe uğramazken geçmiş zaman T üzerindeki uyumu tetikler. (58a)’da, içeyerleşik tümcenin eylemi (dtógfaidh) gelecek zamandadır ve T “go” olarak kalır. Diğer taraftan, (58b)’de “thóg” eylemi geçmiş zamandadır ve bu durum T’nin geçmiş zaman belirticisini (-r) taşımasına ve “gur” biçiminde görünmesine yol açar.

(59) *İrlandaca*

a. an ghirseach a ghoid na síogaí
B'li_TAN kız aL çal-.GÇŞ B'li_TAN peri.ÇĞL
“Perilerin çaldığı kız”

b. an ghirseach ar ghoid na síogaí í
B'li_TAN kız aN çal-.GÇŞ B'li_TAN peri.ÇĞL onu(DŞ)
“Perilerin çaldığı kız”

(McCloskey, 2001: 67)

(59)’daki yapılar Ü' bağlama ilişkileri ile ilgilidir: (59a)’daki ilgi tümcesi bir Ü'-zincirinin bir boşluk, yani bir ne-izi, ile sonladığı bir örnektir. Örnekteki ilgi tümcesi geleneksel dilbilgisi yaklaşımlarında *dolaysız ilgi parçacığı* (direct relative particle) olarak nitelenen ve anahtar gösterimi “aL” şeklinde ifade edilen “a” parçacığı tarafından tanıtılır. (59b)’de ise yine ilgi tümcesine Ü'-ilişkilerinin eriştiğini görürüz: bu kez bağlı birim adıdır. Tümce geleneksel olarak “dolaylı ilgi parçacığı” tarafından sunulur: bu parçacığın glos gösterimi geleneksel yaklaşımlarda “aN” şeklinde ifade edilir ve “-r” geçmiş zaman belirticisi ile imlenerek “ar” şeklinde biçim alır (McCloskey, 2001: 67-68).

Tümleyici uyumu normalde T üzerinde görünür. Fakat, bazen, T’nin yokluğunda TÖ alanı içindeki başka bir birim üzerinde uyum görünebilir. Almancanın bir lehçesi olan Bavyera Almancasından iki örnek bu durumu örneklendirebilir:

(60) *Bavyera Almancası*

...warum-sd des ned mochs.
niçin-2TKL bu OLMSZ yap-2TKL
“niçin bunu yapmadığını...”

(Weiß, 2005: 148)

(61) *Bavyera Almancası*

Du sollst song [[an wäichan Schuah]i -st] du ti
2TKL YRD_EYL de- B'li_TAN hangi-bir ayakkabı-2TKL 2TKL
wui-st]
iste-2TKL
“Ayakkabıların hangisini istediğini söylemen lazım.”

(Bayer, 1984: 235; akt. Van Koppen, 2017: 5)

Kişi ve sayı uyumu (60)'ta ne-birimi (warumsd) ve (61)'de doğrudan tüm ne-öbeği (an wäichan Schuahst) üzerinde görünür. Alanyazınında bu durumu açıklamak için önerilen bir çözümlemeye (bkz. Zwart, 1993; Weiß, 2005) göre, çekim aslında T başındadır; T'nin olmadığı durumlarda TÖ, Gös konumunu dolduran birime ((60a)'da ne-sözcüğüne, (60b)'de ise ne-öbeğine) sesel olarak eklenir. Yine, kimi yazarlara göre, bu veriler ayrıca T uyumunun aslında sesel biçimde gerçekleşen bir olgu olduğunu düşündürür (Van Koppen, 2017: 5).

T uyumu bazı dillerde karşılaştırmalı tümcelerdeki T üzerinde de görünebilir. Bavyera Almancasında T uyumu karşılaştırmalı tümce yapılarında mümkünken, öbek karşılaştırmalarında mümkün görünmez:

(62) *Bavyera Almancası*

a. D'Resl is gresser [als wia-st du
B'li_TAN-Resl YRD_EYL.3KŞ.TKL daha uzun -DAn gibi-2TKL 2TKL
bist]
YRD_EYL.2TKL
“Resl senin olduğundan daha uzun.”

b. D'Resl is gresser [als wia(*-st) du]
B'li_TAN-Resş YRD_EYL.TKL daha uzun -DAn kadar(*-2TKL) 2TKL
“Resl senden daha uzun.”

(Bayer, 1984: 269; akt. Van Koppen, 2017: 5)

(62a)'da “wias” içteki tümcenin (du bist) öznesi “du” ile uyuma girebilirken, aynı birim (62b)'deki öbek karşılaştırmasında uyuma giremez ve “wia” olarak kalır.

T uyumuna dair ilginç bir durum da T'nin TÖ'nün tümleci içindeki adıl özne dışındaki birimlerde de uyuma girebildiği durumlardır. Nez Perce dilinde,

çekimli eylemler üzerinde hem özne hem de nesne uyumu gözlenir. Ayrıca, bu dilde olumsuzluk, soru ya da ilgi tümceleri gibi çeşitli yapıları imleyen ve başta beliren parçacıklar vardır. Bu T-benzeri parçacıklar tümce içinde, kendilerinin sunduğu bir şey ile uyuma girebilirler. Uyuma girdikleri bu birim her zaman özne olmak zorunda değildir:

(63) *Nez Perce*

a. Miʔs-e:x ʔi:n manmaʔi Ø-ki-yúʔ

OLMSZ-1TKL 1TKL her türlü 1TKL.Ö-git-GEL

“Her türlü gidemem.”

b. We:t-e:x ʔe-né:s-tiwíkce?

SOR-1TKL 1KŞ.Ö/3KŞ.N-ÇĞL-eşlik et-

“Onlarla gideyim mi?”

c. We:t-e:x hi-twí:kc-ix?

SOR-1TKL 3KŞ.Ö/1KŞ.N-eşlik et-ÇĞL.Ö

“Onlar benimle giderler mi?”

(Aoki 1973:128-9; akt. Baker, 2008: 184)

(63a) ve (63b)’de görüldüğü gibi, uyuma girilen AÖ çoğunlukla öznedir. Fakat, belirli durumlarda (özne 3. kişi; nesne 1. ya da 2. kişi olduğunda) soru ve ilgi parçacıkları özne yerine nesne ile uyuma girebilirler. (63c)’de özne 3. kişi olmasına rağmen soru parçacığı, 1. kişi nesne ile uyuma girerek 1. tekil uyum almıştır.

1.5.2. Zaman (Z) Üzerinde Uyum

Nijer-Kongo, Bantu ve Hint-Avrupa dilleri gibi pek çok dilde çekimli eylem eylemden önce gelen konusal özne ile kişi, sayı (ve Bantu dillerinde ayrıca cinsiyet) ile uyuma girer:

(64) *Kinande*

a. Omukali mo-a-2TKLy-ire olukwi (lw’-omo-mbasa)

Kadın.Ö1 OL-Ö1/ZB-kes-GG odun.11 B11-KAL.18-balta.9

“Kadın (bir baltayla) odunu kesti.”

b. Abakali ba-[a]-gul-a amatunda
kadın.2 Ö2-ZB-al-SÜ meyve.6
“Kadınlar meyve aldılar.”

(Baker, 2008: 157-158)

(65) *Almanca*

a. Ich gieß-e jetzt mein-en Baum.
1TKL sula-1TKL şimdi benim-ER.BEL ağaç(ER)
“Şu anda ağacımı suluyorum.”

b. Wir geh-en heute zu-m Kino.
1ÇĞL git-ÇĞL bugün YÖN-ER. sinema
“Bugün sinemaya gidiyoruz.”

(64)’te, Ö1 ve Ö2 gibi değerler Bantu dillerindeki ad sınıflarına işaret eder (Örneğin, Ö1 = 3. kişi, insan tekil; Ö2 = 3. kişi insan çoğul ad sınıfları ile özne uyumu, vb.). Dolayısıyla, (64a)’da 1. ad sınıfından “omukali” ile eylem üzerindeki “-a-” ekinin; (64b)’de ise “abakali” ile eylemdeki “ba-” önekinin uyuma girdiği görülebilir. (65)’teki Almanca örnekte ise, yine aynı şekilde 1.tekil “ich” öznesi ile “gieße” eyleminin (65a) ve 1. çoğul “wir” öznesi ile “gehen” eyleminin (65b) uyum aldığı fark edilebilir.

Bazı durumlarda konusal bir adlıcıl öbek yerine yerlik durumlu bir İÖ edilgen ya da *ayrık geçişsiz* (unaccusative) eylemin özne konumuna gelebilir. Bu durumda Z öne taşınan kalma durumlu yapı ile uyuma girebilir:

(66) *Chichewa*

a. Ku-mu-dzi ku-na-bwér-á a-lëndo
17-3-köy Ö17-YKN_GÇŞ-gel-BİL 2-ziyaretçi
“Köye ziyaretçiler geldi.”

(Bresnan ve Kanerva, 1989: 9)

Kinande

b. Oko-mesa kw-a-hir-aw-a ehilanga

KAL.17-masa Ö17-ZB-koy-ED-SÜ fıstıklar.19

“Masanın üzerinde fıstıklar vardı.”

(Baker, 2003; akt. Baker, 2008: 158)

(66a)’daki Chichewa dilindeki örnekte, kalma durumlu İÖ “kumudzi” ile çekimli “kunabwérá” eylemi arasında “ku-” eki üzerinden bir uyum olduğu görülür. Yine, Kinande dilinden bir örnek içeren (66b)’de, özne konumuna taşınan kalma durumlu birimin (okomesa) sınıf durumu (Ö17) “kwahirawa” eylemi üzerinde de bulunur.

Hint-Avrupa dillerinde bu açıdan daha farklı bir durum gözlenir. Bu dillerde kalma durumlu öznenin yanı sıra yönelme ya da eğik durumlu özneler de Z üzerinde özne uyumunu tetiklemez. Uyumu yalın durumlu konu üyesi belirler:

(67) *İngilizce*

a. On the table were/*was

KAL B’li_TAN. masa YRD_EYL.GÇŞ.ÇĞL/YRD_EYL.GÇŞ.TKL
some peanut-s.

biraz fıstık-ÇĞL

“Masanın üzerinde biraz fıstık vardı.”

İzlandaca

b. Henni leiddust þeir.

3TKL.DŞ.YÖN YRD_EYL.GÇŞ.sıkıl-.GÇŞ.tarafından.3KŞ.Ö 3ÇĞL.YN

“O onlardan sıkıldı.”

(Baker, 2008: 159)

(67)’deki örneklerde de görüldüğü üzere, hem İngilizce hem de İzlandacada, Z üzerinde uyumu tetikleyen birim yalın durumlu üyelerdir. Baker (2008: 159-160) bu farklılığın nedeninin, Bantu dillerinde uyumun k-buyurma ile tetiklenmesinden kaynaklandığı görüşündedir. Buna göre, İngilizce veya İzlandaca gibi Hint-Avrupa dillerinde Z üzerindeki uyum k-buyurma değil durum ile ilişkilidir; daha da net ifade etmek gerekirse, yalın durum ile. Çekimli eylem başka durumlarda da, örneğin dolgu adılı ile kurulan yapılarda da, tümcedeki yalın durumlu yapı ile uyuma girer:

(68) *İngilizce*

There is/*are a cat behind the
DOL. YRD_EYL.TKL/YRD_EYL.ÇĞL B'siz_TAN kedi arkasında B'li_TAN
tree.
ağaç
“Ağacın arkasında bir kedi var.”

Buna karşıt bir görünüm olarak, Zulu dilinde, konusal özne belirsiz olduğunda eÖ, Gös konumunda kalabilir, eylem ise Z'ye yükselir. Bu durumda, eylem özne ile uyuma girmez, bunun yerine “ho” uyumu gösterir (69a). Belirli AÖ'ler ise ZÖ, Gös konumuna taşınır ve çekimli eylemden önce gelen bir konuma yerleşirler (69b). Bu ikinci durumda ise, söz konusu AÖ özne eylem üzerinde uyumu tetikler. (69b)'de “Aba-” önekinin eylem üzerinde de (ba-) görünmesi bu durumu net bir şekilde ortaya koyar:

(69) *Zulu*

a. Ku-khuluma aba-khulu.

Ö10-konuş- 1.ÇĞL-yaşlılar

“Konuşan yaşlılar var.”

b. Aba-khulu ba-ya-khuluma.

1.ÇĞL-yaşlılar 1.ÇĞL.Ö-AYR-konuş-

“Yaşlılar konuşuyor(lar).”

(Doke, 1955: 13-14; akt. Baker, 2008: 163)

Bazı dillerde eylemin özne ile uyuma girdiği durumlar da görülür. Örneğin, Amazonca baş-sonlu bir dildir; Z eyleme eklenir. Dixon (2004)'e göre, Amazon Jarawara dilinde edici ve nesne yapıları arasında bir farklılık vardır: edici yapılarda, eden özne genelde tümcedeki ilk öbektir ve tümcenin konusudur, zaman/kip belirticisi özne ile cinsiyet uyumuna girer. Nesne yapılarında ise, tümcenin konusu nesnedir, nesne genelde tümcenin ilk öbeğidir ve zaman/kip bu kez özne değil nesne ile cinsiyet uyumuna girer:

(70) *Amazon Jarawara*

a. Mito Watati awa-ka

Mito.ER Watati.DŞ gör-BLD.ER

“Mito Watati’yi gördü.”

b. Watati Mito hi-wa hi-ke

Watati.DŞ Mito.ER 3/3.TRS-gör- 3/3.TRS.BLD.DŞ

“Watati’yi, Mito gördü.”

(Dixon, 2004: 418-419)

(70)’teki yapılarda aynı ifadenin (Mito’nun Watati’yi görmesi) edici (70a) ya da nesne (70b) yapıları ile kurulabileceğini görürüz. (60a)’da, kip eki edici üye “Mito” ile cinsiyet uyumuna girer ve eril bildirim biçimi olan “-ka” ekini alır. Nesne yapısı olan (70b)’de ise cinsiyet uyumu nesne üye ile kurulur. Buna göre, Kip üzerinde bu kez dişil bildirim eki olan “-ke” görülür, zira Z bu kez nesne olan “Watati” ile uyuma girer.

1.5.3. Belirleyici (Bel) Üzerinde Uyum

Çoğu dilde, en azından bazı belirleyicilerin uyuma girmesi görece yaygın bir olgu olup en yaygın uyum biçimi Bel’in AÖ tümleci ile sayı ve bazen de cinsiyet ve durum uyumuna girmesidir. Roman dillerinde olduğu gibi tüm belirleyiciler (71) uyum gösterebilir veya İngilizcede göstericilerin olduğu gibi (72) bir dilde yalnızca belirli bir grup birimler uyuma girebilir:

(71) *İspanyolca*

a. el muchacho / los muchacho-s

B’li_TAN.ER.TKL oğlan.ER.TKL / B’li_TAN.ER.ÇĞL oğlan.ER-ÇĞL

“oğlan / oğlanlar”

b. la muchacha / las muchacha-s

B’li_TAN.DŞ.TKL kız.DŞ.TKL / B’li_TAN.DŞ.ÇĞL kız.DŞ-ÇĞL

“kız / kızlar”

(Baker, 2008: 187)

(72) *İngilizce*

this book / these book-s

GÖS.TKL kitap / GÖS.ÇĞL kitap.ÇĞL

“bu kitap / bu kitaplar”

Hem açık Bel hem de açık durum belirticisi taşıyan dillerden biri olan Yunancada Bel üzerinde durum uyumu da görülür:

(73) *Yunanca*

O Giani-s estile

B’li_TAN.ER.TKL.YN Giani-ER.TKL.YN gönder-GÇŞ-3KŞ.TKL

tis Maria-s to grama.

B’li_TAN.DŞ.TKL.TAM Maria-DŞ.TKL.TAM B’li_TAN.BEL mektup.BEL

“Giani Maria’ya mektubu gönderdi.”

(Anagnostopoulou 2003: 9)

(73)’te üç ad (Gianis, Marias, grama) ve üç adet de belirtili tanımlık (O, tis, to) vardır. Her bir tanımlık tanımladığı ada uygun şekilde cinsiyet, sayı ve durum değerleri almıştır.

Swahili ve Kinande gibi bazı Bantu dillerinde belirleyici addan sonra geldiğinde uyum alabilir (74); Swahilide “bütün” anlamına gelen sözcük “ote-” ve Zulu dilinde “bütün” anlamına gelen “-onke”nin de aralarında bulunduğu bazı belirleyiciler 1. veya 2. kişi durumunda adıl ile de uyuma girebilirler (75):

(74) *Swahili*

a. vi-tabu vy-ote / wa-tu w-ote

8-kitap 8-bütün / 2-kişi 2-bütün

“bütün kitaplar / bütün insanlar ”

Kinande

b. aba-kali b-osi / ama-tunda w-osi

2-kadın 2-bütün / 6-meyve 6-bütün

“bütün kadınlar / bütün meyveler”

(Baker, 2008: 185)

(74a)'da Swahili ve (74b)'de Kinande dillerinde bütün anlamına gelen sözcüklerin (sırasıyla, “-ote” ve “-osi”) AÖ'lerinden sonra geldikleri ve cinsiyet uyumu aldıkları görülür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Swahilideki “-ote”, Zulu dilindeki “-onke” gibi belirleyiciler ayrıca belirli adılarla da uyuma girebilir (75b). (75a)'da 1. kişi çoğul adıl; (75b)'de 1. ve 2. kişi çoğul adılar ile Bel'in uyuma girdiği görülebilir:

(75) *Zulu*

a. Thina s-onke si-fik-ile

1ÇĞL 1KŞ-bütün 1KŞ.Ö-var-BTŞ

“Biz hepimiz vardık.”

Swahili

b. sisi s-ote / ninyi ny-ote

1KŞ-ÇĞL 1KŞ-bütün / 2ÇĞL 2KŞ-bütün

“biz hepimiz / siz hepiniz”

(Baker, 2008: 185)

Anlamca yakın olsa da Swahili ve Kinandede farklı bir Bel grubu daha vardır. Bu grup belirleyiciler AÖ'deki adıl birimden öncegelir ve A başı ile herhangi bir şekilde uyum göstermezler:

(76) *Swahili*

a. kila ki-tabu / kila m-tu

Her 7-kitap / her 1-kişi

“her kitap / her insan”

Kinande

b. obuli mu-kali / obuli ri-tunda

her 1-kadın / her 5-meyve

“her kadın / her meyve”

(Baker, 2008: 186)

(74a-b)'de “-ote” ve “-osi” belirleyicilerinin uyuma girdiğini göstermiştik. (76)'de ise aynı dillerdeki bazı Bel'lerin uyum almadığı görülür: ne “kila” ne de

“obuli” kendisinden önce geldikleri adlarla uyum göstermez. Baker bu ilginç durumu, yani bazı Bel’lerin uyuma girerken bazılarının girmemesini, bu dillerde uyumun k-buyurmayı gerektirmesi ile açıklar. AÖ, BelÖ, Gös konumdayken Bel’e k-buyurur ve uyum mümkün hale gelir. AÖ Bel’in tümleci olduğunda, Bel başına bakışsız olarak k-buyurmaz ve bu durumda çoğu Bantu dilinde uyuma izin verilmez (Baker, 2008: 186-187).

Bel uyumu ve k-buyurma arasında benzer bir ilişki başka bazı dillerde de görülür. Bunlardan biri Brezilya Amazonlarında konuşulan Tariana dilidir. (77)’deki örnekler “bütün” anlamına gelen niceleyici ile ilgilidir:

(77) *Tariana*

a. thuya nawiki

bütün insan.ÇĞL

“bütün insanlar”

b. nu-ita-kanape hanupe-(ma-pe)

1TKL.İL-evlat.DŞ-ÇĞL çok-DŞ-ÇĞL

“benim pek çok kızım”

(Aikhenvald, 2003: 219, 181)

(77a)’da “thuya” niceleyicisi nicelediği AÖ’den önce gelir ve uyuma girmezken (77b)’deki örnekte, AÖ’den sonra gelen “hanupe-” öneki AÖ ile sayı ve sınıf uyumuna girebilir. Bu durum, yani (77a) ve (77b) arasındaki zıtlık, (74) ve (76)’deki Swahili ve Kinande örnekleri arasındaki zıtlığa benzerlik gösterir (Baker, 2008: 189).

Diğer taraftan, Bel ve AÖ arasında önce- ya da sonra-gelme durumlarından etkilenmeksizin her iki durumda da Bel üzerinde uyumun görüldüğü diller de bulunur. Bu dillerden biri Güney Amerika’da konuşulan dillerden bir olan Warao dilidir. (78)’deki örnekte görüldüğü gibi, bu dilde gösterme belirleyicileri ilgili addan önce veya sonra gelebilirler; her iki durumda da Bel üzerindeki uyum korunur:

(78) *Warao*

noboto-ma ta-tuma / ta-tuma noboto-ma

çocuk-ÇĞL şu-ÇĞL / şu-ÇĞL çocuk-ÇĞL

“şu çocuklar”

(Romero-Figeroa, 1997: 51-52)

1.5.4. İşlevsel Sıfat Başı (S) Üzerinde Uyum

Pek çok dilde yüklemcil sıfatlar yüklem öznesi ile sayı ve cinsiyet uyumuna girer. Niteleyici sıfatlar ise niteledikleri ad ile sayı ve cinsiyet açısından uyum gösterir (Baker, 2008: 171) Aşağıdaki örnekler niteleyici sıfatlarda S üzerinde uyumun görüldüğü durumlara dair örnekler sunar:

(79) *Kinande*

a. Aba-kali ba-kuhi

2-kadın 2-kısa

“kısa kadın”

İspanyolca

b. L-as mujer-es alt-a-s

B’li_TAN-DŞ.ÇĞL kadın.DŞ-ÇĞL uzun-DŞ-ÇĞL

“uzun kadınlar”

(Baker, 2008: 171)

Arapça

c. Ar-rajul-u at-tawiil-u

B’lik-adam-YN B’lik-uzun(ER.TKL)-YN

“uzun adam”

(Assiri, 2011: 5’ten uyarlanmıştır.)

(79)’daki örneklerde çeşitli diller ile S üzerinde uyumun görüldüğü durumlar verilmektedir: (79a)’daki Kinande dilinde adın (Abakali) sahip olduğu cinsiyet değeri (2) “bakuhi” sıfatı üzerinde de belirir. (79b)’de ise İspanyolcadan bir sıfat uyumu örneği vardır: “mujeres” adı üzerinde bulunan dişil ve çoğul değerler (“las” belirtili tanımlığına ek olarak) “altas” sıfatı üzerinde de bulunur. (79c) zengin bir

uyum dili olan Arapçadan bir örnek barındırır: “ar-rajulu” adı ile “at-tawiilu” sıfatı arasında belirtililik, cinsiyet, sayı ve durum açısından uyum görülür.

(79)’daki niteleyici sıfat örneklerinin yüklemcil karşılıklarına bakacak olursak bir fark göze çarpmaz:

(80) *Kinande*

a. Aba-kali ni ba-kuhi.

2-kadın YÜKL 2-kısa

“Kadınlar kısa(lar)”

İspanyolca

b. L-as mujer-es son alt-a-s

B’li TAN-DŞ.ÇĞL kadın.DŞ-ÇĞL YRD_EYL uzun-DŞ-ÇĞL

“Kadınlar uzun(lar)”

(Baker, 2008: 171)

Arapça

c. ar-rajul-u mariid-u-n

B’lik-adam-YN hasta(ER.TKL)-YN-B’sizlik

“Adam hasta”

(Assiri, 2011: 3)

(80a-b)’de de (79a-b)’de olduğu gibi Kinande ve İspanyolcada S’nin cinsiyet ve sayı özellikleri açısından uyuma girdiği görülebilir. (80c)’deki Arapça örnekte ise (79c)’deki niteleyici sıfat görünümünde olduğu gibi cinsiyet, sayı ve durum açısından uyum görünse de S’nin belirtililik uyumu almadığı dikkati çeker. Assiri (2011: 6) Arapçada yalnızca niteleyici sıfatların belirtililik açısından tam uyum gösterdiğini belirtir.

S üzerinde görülen uyuma dair ilginç bir örnek İzlandacadan verilebilir:

(81) *Ízlandaca*

a. Strákunum var mjög kalt,
Oğlan.B'li_TAN.YÖN.ER.ÇĞL YRD_EYL.3TKL.Ö çok soğuk.YN.TKL
svona fáklæddum
çok az.giyinik.YÖN.ÇĞL
“Böyle az giyinik, oğlanlar çok üşüdü.”

b. Henni verður kalt svona fáklæddri
ona.YÖN.DŞ.TKL ol-.3TKL.Ö soğuk.YN.TKL çok az.giyinik.YÖN.DŞ.TKL
“Böyle az giyinik, üşüyecek.”

(Sigurðsson, 2002: 709-710)

“Az giyinik” anlamına gelen sıfat (81a)’da yönelme durumlu “strákunum” öznesi ile uyumlu olarak yönelme, eril ve çoğul değerlerini alarak “fáklæddum” biçiminde görünürken, “kalt” sıfatı üzerindeki yalın ve tekil değerler ile uyuma dahil görünmez. Benzer şekilde, (81b)’de “az giyinik” anlamındaki sıfat yönelme durumlu “henni” öznesi ile uyum göstererek, yani yönelme, dişil ve tekil değerlerini taşıyarak, “fáklæddri” biçimini alır. Fakat her iki örnekte de aynı tümcelerin içinde bulunan diğer sıfatın (kalt) aynı yalın ve tekil özelliklerini koruduğunu ve uyuma girmedğini görebiliriz.

Sigurðsson (2002: 710), bunun durum atama/eşleme ile ilgili olduğunu savlar. Buna göre, yalın olmayan bir öznesi olan birincil yüklem kendisi bir içsel durum atayıcısı/eşleyicisi rolüne sahiptir. İkincil yüklem ise durum atayıcısı/eşleyicisi değildir. Bir yüklem kendi atadığı durum ile uyuma giremez.

Bu sav ışığında incelersek, (81)’deki “kalt” yüklemcil sıfatı içsel olarak yönelme durumlu bir özne seçer. Öznenin yönelme durumundan o sorumlu olduğu için, kendi atadığı/eşlediği durum ile uyuma giremez. Baker (2008: 176)’a göre bunun nedeni durumun S ve AÖ arasında iki yöne doğru da gerçekleşebilmesi, fakat eşzamanlı olarak her iki yöne gerçekleşmesinin mümkün olmamasıdır. İkincil yüklemcil sıfat olan “fáklæddum/fáklæddri” ise özne üzerindeki yönelme durumundan sorumlu olmadığı için, onunla uyuma girebilir.

Sıklıkla kişi uyumu alan eylemlere kıyasla sıfatlar üzerinde kişi uyumu diller arasında nadiren görülür (Stassen 1997; Baker 2008; Wechsler 2011; akt. Kiss ve Alexiadou, 2015: 311). Türkçeyi bu duruma istisna dillerden biri olarak verebiliriz:

(82) *Türkçe*

- a. Sen çok güzel-sin
- b. Çocuklar çok hasta-(lar)
- c. Ben çok hasta-yım

(82)'deki yüklemcil sıfatların üzerinde kişi uyumu olduğu görülür: S, (82a)'da "sen" öznesi ile (güzelsin), (82c)'de "ben" ile (hastayım) uyum sergiler. (82b)'deki "hasta" sıfatının "çocuklar" öznesi ile uyumu seçimlidir. Bunun nedeni, Türkçede öznenin insan, açık, belirli ve çoğul imli olduğu tümcelerde yüklem üzerinde çoğul eki *-lar*'ın belirtilmesinin seçimlik olmasıdır (Göksel ve Kerslake, 2005: 118).

1.5.5. İlgeç (İ) Üzerinde Uyum

Dillerde ilgeçler üzerinde uyum görünmesinin sıklığı tümleyiciler ile belirleyiciler arasındadır (Baker, 2008: 194). Belirleyiciler gibi ilgeçler de normalde AÖ/BelÖ tümleç alırlar ve tümleçleri ile kişi, sayı, cinsiyet gibi özellikler açısından uyuma girebilirler. Yukarıda zengin bir uyum yetenekleri olduğunu çeşitli örneklerle ortaya koyduğumuz Bantu dillerinde görece az sayıda ilgeç vardır; var olan ilgeçler de tipik olarak uyum göstermezler (Baker, 2008: 191):

(83) *Kinande*

- Kambale a-ka-kanay-a na-(*bo) aba-syakulu
Kambale Ö1-ŞMD-konuş-SÜ ile-(*2) 2-yaşlı.insan.ÇĞL
"Kambale yaşlı insanlarla konuşuyor."

Diğer taraftan, Kinyalolo (1991) Bantu dillerinden biri olan Kilegaya ilişkin bir gözleminden bahseder: Kilegada İ'ler ancak ve ancak İ'nin tümleci odak taşıma ya da edilgen bir yapıda AÖ-taşıma gibi bir işlem yoluyla İÖ'den dışarı taşındıysa uyum gösterebilir:

(84) *Kinande*

a. Aba-syakulu b-o Kambale a-ka-kanay-a na-bo.

2-yaşlı.insan.ÇĞL 2-OD Kambale Ö1-ŞMD-konuş-SÜ ile-2

“Kambale’nin konuştuğu yaşlı insanlardı.”

b. Abasyakulu si-ba-li-kan-ibaw-a na-bo.

2.yaşlı.insan.ÇĞL OLMSZ-Ö2-ŞMD-konuş-ED-SÜ ile-2

“Yaşlı insanlarla konuşulmuyor.”

(akt. Baker, 2008: 192)

(83)’te uyuma giremeyen “na-” İ’si, (84)’te uyum gösterir ve “na-bo” biçimini alır. Baker (2008: 192) bu durumu İ’nin tümleci olan AÖ ile uyuma giremeyeceği; tümcede daha yukarıda bulunan bir konuma taşındığında girebileceği şeklinde açıklar. (83) ve (84)’teki zıtlığı Z, T ve Bel gibi diğer başlar ile görülen duruma benzetir. Buna göre, İ de kendisinden önce gelen bir birimle uyum gösterebilirken, sonra gelen birimlerle uyuma giremez.

Maleo-Polinezya dillerinden biri olan Fiji dilinde ve Atabask dillerinden Slaveyde de (83-84)’teki olguya benzer şekilde İ AÖ tümleci ile yalnızca tümleç İÖ’nün dışına taşındığında uyuma girebilir:

(85) *Fiji*

a. ‘Eimami saa qaaqaa a ‘ai-Boumaa [i+na³ drano]

1ÇĞL GÖR galip TAN yerli-yer hakkında+TAN göl

“Biz, Boumaa’nın yerlileri, göl ile ilgili galip geldik.”

b. A drano ‘eimami saa qaaqaa [‘ina] a ‘ai-Boumaa

TAN göl 1ÇĞL GÖR galip İL+3TKL TAN yerli-yer

“Göl, biz Boumaa insanları onunla ilgili galip geldik.”

(Dixon, 1988: 42)

³ X+X şeklindeki gösterim iki dilbilgisel sözcüğün birleşerek tek bir sesel sözcük oluşturduğuna işaret etmektedir.

(86) *Slavey*

a. Yahti [ts'él̥a ts'è] gondeh.

Rahip kız -E 3.konuş-

“Rahip kızla konuşuyor.”

b. Ts'él̥ai yahti [t_i ye-ts'è] gondeh.

kız rahip 3-[-E] 3.konuş-

“Rahip kızla konuşuyor.”

(Rice 1989:1197)

(85a)'da AÖ'nün, [i+na drano] şeklinde, İ'nin tümleci olduğu durumda “i+na” ilgeci herhangi bir uyum almaz. (85b)'de ise “drano” A'sı önek içinden çıkıp daha yukarı taşındığında ilgecin ('ina) 3. kişi uyumu aldığını görürüz. Benzer durum, (86)'da da görülür: (86a)'da “ts'él̥a” AÖ'sü yerinde iken ilgeç (ts'è) uyum görüntüsü çizmez; fakat, (86b)'de aynı ilgeç, taşınan A'nın ardından “yets'è” biçiminde görünerek uyum taşır.

Bu olgudan farklı olarak, İ üzerinde uyumun görüldüğü bazı dillerde İ'nin taşınmamış AÖ ile uyuma girdiği görünebilir. Örneğin, Hint-Avrupa dillerinden Galcede İ adilsil olmayan birimler ile uyuma girmezken, adıllarla girebilir (Baker, 2008: 194, dn. 27):

(87) *Galce*

a. Soniais i amdan-o ef.

Konuş-GÇŞ 1TKL hakkında-3TKL.ER ER.

“Onun hakkında konuştum.”

b. amdan-af i / amdan-at (ti) / amdan-i (hi)

hakkında-1TKL 1TKL / hakkında-2TKL 2TKL / hakkında-3TKL.DŞ DŞ.

amdan-ynt (hwy)

hakkında-3ÇĞL 3ÇĞL

“benim hakkımda / (senin) hakkında / (onun) hakkında / (onların)

hakkında/haklarında”

(Harlow, 1981: 220, 249; akt. Baker, 2013: 621)

(87) Galcede adılar ile İ'nin girdiği uyumu örneklendirir. “Hakkında” anlamına gelen İ'nin, tümleci olan adıla bağlı olarak “amdano”, “amdanaf”, “amdani” ve “amdanynt” biçimlerinden birini aldığı görülür.

İ üzerinde uyumun görünmesi için AÖ'nün taşınmasının gerekmediği dillere bir örnek de Abaza dilinden verilebilir:

(88) *Abaza*

a. awəy a-mʃtaxʃ

şu 3TKL.İR-sonra

“şundan sonra”

b. (sara) s-pnə

1TKL 1TKL-[-DA]

“evimde, benim tarafımdan”

(O’Herin, 2002: 54; akt. Baker, 2008: 113)

(88)’de de AÖ-taşıma gerektiren dillerden farklı olarak, A-yerinde bir şekilde uyumun İ üzerinde belirebildiği görülür: (88a)’da “a-mʃtaxʃ” ve (88b)’de “s-pnə” İ’leri üzerinde, sırasıyla 3. ve 1. tekil değerleri taşımaktadır.

1.5.6. Eylem/(katkısız) *eylem* (E/e) Üzerinde Uyum

Uyum görünme sıklığı açısından Z’nin ardından gelen küçük *e* uyumu çoğunlukla nesne uyumu şeklinde görünür (Baker, 2008: 196). Bantu dillerinde karmaşık tümcelerde nesne belirteçleri daima ana eylem üzerinde; Hint-Avrupa dillerinde ise çekimli yardımcı sözcük üzerinde belirir. Bu durum göz önüne alındığında, nesne belirteçlerinin Bantu dillerinde E üzerinde görünen uyum oldukları, Hint-Avrupa dillerinde ise nesne parçacıklarının Z budağı ile etkileşime girdikleri sonucuna varılabilir. Bunun örneklerini (89a-b)’deki Kinande ve Fransızca örneklerin karşılaştırması ile verebiliriz:

(89) *Kinande*

a. Tu-a-by-a tu-ka-ri-ly-a (*tu-a-ri-by-a tu-ka-ly-a)

1ÇĞL.Ö-ZB-ol-SÜ 1ÇĞL.Ö-OR-N5-ye-SÜ

“Biz onu yiyorduk.”

Fransızca

b. Je l'ai mangé. (*J'ai le mangé)

1TKL 3TKL-YRD_EYL ye-.BTŞ

“Ben onu yedim.”

(Baker, 2008: 196-197)

(89a)'daki Kinande örnekte “-ri-” uyum eki *e* üzerinde bir sorun oluşturmazken parantez içinde görüldüğü gibi Z üzerine alındığında (tuaribya) bozuk olarak yorumlanır. Fransızca örneğe gelince, tam tersi bir durum görürüz. Buna göre, tümce (‘ai) nesne kaynaşığı “le” üzerinde iken (l'ai) düzgündür. Başka bir birim, örneğin özne (je), üzerinde bozukluğa yol açar.

Chichewa dilinde, dolaysız nesne eÖ'ye içsel ise herhangi bir nesne belirticisi yoktur. Fakat nesne eğer sağ- ya da sol-çeper bir konuma taşınırsa *e* üzerine konumlanan bir nesne belirticisi ortaya çıkar:

(90) *Chichewa*

a. Alenje [a-ku-phík-íl-á anyaní zí-túmbûwa].

2.avcı.ÇĞL Ö2-ŞMD-pişir-UYG-SÜ 2.babun.ÇĞL 8-pankek.ÇĞL

“Avcılar babunlara pankek pişiriyorlar.”

b. Alenje [a-ku-wá-phík-íl-á zí-túmbûwa] anyaní.

2.avcı.ÇĞL Ö2-ŞMD-N2-pişir-UYG-SÜ 8-pankek.ÇĞL 2.babun.ÇĞL

“Avcılar babunlara pankek pişiriyorlar.”

(Mchombo 2004: 80-81; akt. Baker, 2008: 196-197)

(90a)'da “anyaní” nesnesi yerinde olduğu için eylem üzerinde herhangi bir uyum görünmez (akuphíkílá). Fakat, (90b)'de “anyaní” sözcüğünün sağa taşındığını görürüz. Buna karşılık, “akuphíkílá” *e*'si araya “-wá-” nesne belirticisini alarak uyuma girmiştir (akuwáphíkílá).

Temelde benzerlikler olmakla birlikte, Kinandede uyuma girilen nesnenin sola-kaydırılması nadiren görülür ve imlenir; sağa-kaydırma ise bozukluğa yol açar (Baker, 2003; akt. Baker, 2008: 197):

(91) *Kinande*

a. N-a-(*ri)-gul-a eritunda.

1TKL.Ö-ZB-(*N5)-satın al-SÜ meyve.5

“Bir meyve satın aldım.”

b. Eritunda, n-a-*(ri)-gul-a.

meyve.5 1TKL.Ö-ZB-*(N5)-satın al-SÜ

“Bir meyve, satın aldım.”

(Baker, 2008: 197)

(91a)’daki gibi nesnenin sağda görüldüğü durumlarda (-ri) uyum ekinin *e*’ye eklenmesi mümkün değildir; Kinandede genel olarak *boş* (null) nesnelerde uyum görülür (Baker, 2008: 197); buna karşın, (91b)’de sola-taşınan ve 5. cinsiyet değerini taşıyan nesne (eritunda) *e* ile uyuma girebilir; (-ri) uyum eki *e* üzerinde belirebilir.

Diller nesne uyumu konusunda çeşitlilik gösterir: dolaysız nesne belirtili veya belirtisiz, eyleme bitişik veya uzak olabilir ve eylem tüm bunlara karşın nesne ile uyuma girebilir (92). Diğer taraftan, uyumun sözcük dizilimi *ve/veya* nesnenin yorumuna bağlı olduğu diller de vardır (93):

(92) *Nahuatl*

a. Ø-quim-itta cōcōhua in pilli.

3TKL.Ö-3ÇĞL.N-gör- yılan.ÇĞL BLR çocuk

“Çocuk (bazı) yılanlar gördü.”

b. Ø -qu-itta in cihuātl in calli.

3TKL.Ö-3TKL.N-gör- BLR kadın BLR ev

“Kadın evi gördü.”

(Launey, 1981: 38; akt. Baker, 2008: 201)

(92)’deki örnekler Uto-Aztek dillerinden Nahuatl diline aittir. (92a)’da dolaysız nesne (cōcōhua) belirtisiz ve eyleme bitişiktir; EÖ içindedir. (92b)’de ise

“cihuātl” dolaysız nesnesi belirtili olmanın yanı sıra eylemin hemen ardından gelmez; arada “in” belirleyici birimi vardır ve nesne EÖ dışındadır. Buna karşın her iki durumda da eylem üzerinde uyum görünür: eylem ilkinde “-quim-” 3.çoğul nesne ekini alarak “Øquimitta” biçiminde görünürken ikinci örnekte 3.tekil nesne biçimbirimi “-qu-”yu alır ve “Øquitta” olarak belirir.

(93)’teki örnekler Güney Amerika’da konuşulan Macro-Jê dillerinden biri olan Canelo-Krahô dilinden gelir:

(93) *Canelo-Krahô*

a. Hūmre te po curan

Adam GÇŞ geyik öldür-

“Adam bir geyik öldürdü.”

b. Po wa i-te ih-curan

geyik 1TKL 1TKL.Ö-GÇŞ N3-öldür-

“Öldürdüğüm bir geyikti.”

c. Wa ka capi pī na cu-mē

1TKL GEL Capri odun hakkında N3-buyur-

“Capri’ye odunları (kesmesini) buyurdum.”

(Popjes ve Popjes, 1986: 139, 136, 140; akt. Baker, 2008: 202)

(93a)’da nesne “po” temel konumunda ve eyleme bitişiktir; eylem onunla bir uyuma girmez. (93b) ve (93c)’de nesnenin (sırasıyla, “po” ve “capi”) sola kaydırıldığı durumlar örneklenir. (93a)’da odak, (93b)’de ise çalkalama benzeri birer yapı söz konusudur. Her iki durumda da *e* üzerinde uyum görünür.

Kimi dillerde, *e* üzerindeki nesne uyumu duruma duyarlılık gösterebilir. Örneğin, Grönland Eskimo dilinde nesne yalnızca belirli bir durumdaysa *e* uyumunu tetikler. Salt durumlu nesne *e* üzerinde uyuma yol açarken yönelme ya da araç durumlu içsel üyeler uyuma girmez. (94a)’da konu üye “aningaasat” salt durumdadır ve *e* üzerinde 3. tekil öznenin yanında 3. çoğul nesne uyumunun da belirmesine “tunniuppai” yol açar. (94b)’de ise hedef üye salt durumdadır ve *e* üzerinde tekil bir uyuma yol açar:

(94) *Grönland Eskimo*

a. Aningaasa-t Niisi-mut tunniup-pai

Para-SLT.ÇĞL Nisi-YÖN ver-3TKL.Ö/3ÇĞL.N

“O Nisi’ye para verdi.”

b. Niisi aningaasa-nik tuni-vaa

Nisi.SLT.TKL para-AR.ÇĞL ver-3TKL.Ö/3TKL.N

“O Nisi’ye para verdi.”

(Fortescue, 1984: 88-89)

Apurinãda da çoğu geçişsiz eylem *eğik hedef* (oblique goal) bir üye alır ve eylem bu üyeyle uyuma giremez (*bkz.* owarapirata-*i) (95a). Yalnızca “ver-” anlamına gelen “-suka-” eylemi geçişsiz olduğu halde iki adet eğik olmayan üye, “nhiyowatane” ve “pita”, alabilir (95b); “-no” uyum ekini alarak anlamsal hedef “nota” ile uyum gösterir (95c):

(95) *Apurinã*

a. Mipake owara-pira-ta-ru/*i u-sâkire pita-monhi.

Mipake öğret-dil-N3.ER/*N2 3.ER-dil 2KŞ-HEDEF

“Mikape dilini sana öğretti.”

b. Nhi-yowata-ne pita nota suka.

1TKL.İYE(1sP)-bıçak-İYE 2KŞ 1TKL ver-

“Sana bıçağımı verdim.”

c. Pu-suka-no nota.

2TKL.Ö-ver-1TKL.N 1TKL

“(Onu) bana ver”

(Facundes, 2000: 287-290; akt. Baker, 2008: 205)

Apurinã ve benzeri dillerin aksine Gürcüce gibi bazı dillerde nesne uyumu duruma bağlı değildir. Bazı eylemler geniş zamanda yalın durumlu nesne alırken bazıları yönelme durumlu nesne alırlar. Bazı eylemler her iki durumu da kullanabilir, bunlardan biri de “vur-” anlamına gelen eylemdir:

(96) *Gürcüce*

a. Mc'vrtnel-ma lom-s s-cem-a.

Eğitmen-ÖG aslan-YÖN 3TKL.N-vur-3TKL.Ö

“Eğitmen aslana vurdu.”

b. Mc'vrtnel-ma lom-i s-cem-a.

eğitmen-ÖG aslan-YN 3TKL.N-vur-3TKL.Ö

“Eğitmen aslana vurdu.”

(Hewitt, 1995: 550; Baker, 2008: 204)

(95)'te “lom-” nesnesi üzerindeki durumun değişmesi eylem uyumu üzerinde bir değişikliğe yol açmaz. Her iki durumda da eylem üzerinde içsel üye “lom-” için görülen uyum 3. tekil nesne uyumudur.

Hint-Avrupa dillerinin çoğunda üzerinde nesne uyumu görülmez. Yine de bazı araştırmacılar (Ormazabal ve Romero (2006); akt. Baker, 2008: 197) tarihsel olarak *kaynaşık* (clitic) olarak çözümlenen bazı birimlerin aslında nesne uyumu olabileceği görüşünü ortaya atmışlardır. Bunun bir örneği olarak İspanyolcanın *leísta* lehçelerini verirler. Bu lehçelerdeki “le” ve “les” kaynaşıkları, diğer kullanım alanlarının yanı sıra belirtme durumundaki insan/canlı nesneler ile kullanılırlar. Ormazabal ve Romero (2006) bu “le” ve “les”in nesne uyum belirticileri olduklarını savunur. Savlarına kanıt olarak bu biçimbirimlerin, taşınmalarına ya da kaydırılmalarına gerek olmadan normal dolaysız nesne konumundaki belirsiz ya da nicelenmiş adıl öbeklerde de görünebilmelerini sunar. Bu açıdan bakıldığında, (97)'de “unos jóvenes” öbeği belirtisiz bir yorum alır; öbeğe işaret eden 3. kişi çoğul uyumu (-llevé) eylemi üzerinde görünür ve *e* uyumu olduğunu düşündürür:

(97) *İspanyolca*

(Yo) les-llevé a unos jóvenes al

1TKL 3ÇĞL.N-taşı- BEL B'siz_TAN.ÇĞL genç.ÇĞL -E.B'li_TAN

pueblo

kasaba

“Bazı gençleri kasabaya götürdüm.”

(Ormazabal ve Romero, 2006: 18; Baker, 2008: 197)

1.5.7. Bağlayıcı Başı (Bağ) Üzerinde Uyum

Bağlayıcı kendisine EÖ tümleç seçen, e'nin tümlecinin başı olan işlevsel bir birimdir (Baker, 2008: 206); işlevsel bağlayıcı başı üzerinde çok nadiren uyum görülür. Araştırmacı, bu uyumun tek örneğini Kinande dilinden verir:

(98) *Kinande*

a. Kambale a-2TKLg-er-a ehilanga hy' omwami

Kambale Ö1/ZB-paketle-UYG-SÜ fıstık.ÇĞL.19 BAĞ.1 şef.1

“Kambale fıstıkları şef için paketledi.”

b. Kambale a-2TKLg-er-a omwami y' ehilanga.)

Kambale Ö1/ZB-paketle-UYG-SÜ şef.1 BAĞ.1 fıstık.ÇĞL.19

“Kambale fıstıkları şef için paketledi.”

(Baker, 2008: 206)

(98)'de görüldüğü gibi, bağlayıcı sol tarafında bulunan AÖ (diğer bir deyişle, kendisine bakışsız olarak k-buyuran göstericisi) ile uyuma girer: (98a)'da “ehilanga” ile uyuma girerek “hy” şeklinde görünürken (98b)'de bu kez “omwami” ile uyuma girerek “y” olur.

1.5.8. Yardımcı Eylemler Üzerinde Uyum

Hem ana eylem hem de yardımcı bir eylemin bulunduğu tümce yapılarında bazı dillerde (örneğin, Hint-Avrupa dilleri) eylem üzerinde bir uyum görülmezken yardımcı eylem üzerinde görülebilir. Uyum bakımından zengin Nijer-Kongo dillerinde olduğu gibi, kimi dillerde hem eylem hem de yardımcı eylem üzerinde eş zamanlı uyum görülebilir. Her iki dil grubundan birer örnek ile bu duruma bakalım (99-102):

(99) *İspanyolca*

Las muchacha-s están leyendo
B'li_TAN.DŞ.ÇĞL kız.DŞ-ÇĞL YRD_EYL.3ÇĞL oku.ER.TKL.ULÇ
la revista.
B'li_TAN.DŞ.TKL dergi.DŞ
“Kızlar dergi okuyorlar.”

(Baker, 2008: 208'den uyarlanmıştır.)

(100) *Almanca*

a. Ich bin krank geworden.
ITKL YRD_EYL.1TKL hasta ol-.BTŞ
“Ben hasta oldum”

b. Er ist krank geworden.
3TKL.ER YRD_EYL.3TKL hasta ol-.BTŞ
“O hasta oldu.”

(99)'da -100)'deki örneklerde yardımcı eylem “están” “las muchachas” öznesi ile sayı uyumu içinde görünürken, ana eylem olan “leyendo” dişi ve çoğul değerlere sahip özne ile herhangi bir uyuma girmez; ulaçsıl biçimde içsel olarak sahip olduğu eril ve tekil değerleri korur.

(100)'de ise “geworden” ana eyleminin üzerinde bir uyum taşımadığı görülür. Fakat “sein” yardımcı eyleminin (100a)'da “ich” öznesi ile uyuma girerek “bin”; (100b)'de ise “er” öznesine göre “ist” biçimini aldığı görülebilir.

Bantu dillerine gelecek olursak, (101) Swahili ve (102) Kinande dillerinden birer örnek içermektedir:

(101) *Swahili*

(Mimi) ni-li-kuwa ni-ngali ni-ki-fanya kazi.
1.TKL 1TKL.Ö-GÇŞ-ol- 1TKL.Ö-hala 1TKL.Ö-BTŞ-yap- 9.iş
“Hala çalışıyordum.”

(Carstens, 2001: 150)

(102) *Kinande*

Abakali ba-lwe ba-ka-ly-a amatunda.
kadın.ÇĞL.2 Ö2-ayrıl- Ö2-OR-ye-SÜ meyve.ÇĞL.6
“Kadınlar meyve yiyorlardı.”

(Baker, 2008: 208)

(101)’de neredeyse tümcedeki her birimin “ni-” ön ekini alarak “mimi” 1. tekil öznesi ile uyuma girdiğini görebiliriz: yardımcı eylem (nilikuwa), ana eylem (nikifanya) ve belirteç (ningali). (102)’deki Kinande örnekte de yardımcı sözcük üzerindeki uyum görüntüsü göze çarpar. “Abakali” adının üzerindeki 2. cinsiyet değeri hem ana eylem “bakalya” hem de yardımcı sözcük “balwe” üzerinde “ba-” öneki şeklinde belirir.

Hem ana eylem hem de yardımcı sözcük üzerinde uyumun görüldüğü diller arasında Pakistan’da konuşulan bir dil olan Buruşaski dilini de sayabiliriz:

(103) *Buruşaski*

a. Je u:nε xidmat εç-a ba
1TKL.YN senin hizmet yap-1TKL.Ö ol-1TKL.Ö
“(bunca yıldır) senin hizmetindeyim.”

b. εç-u bo; εç-i bi; εç-a ba:n
yap-DŞ.TKL.Ö ol-DŞ.TKL.Ö yap-x.Ö ol-x.Ö yap-Ö1 ol-1ÇĞL.Ö
“O onu yapıyor; X onu yapıyor; biz onu yapıyoruz.”

(Lorimer, 1935: 317, 274; akt. Baker, 2008: 212)

(103a)’da 1. tekil özne “je” tümce içinde çifte uyuma neden olarak hem yardımcı eylem (ba) hem de ana eylem (εç-) üzerinde değişikliğe yol açar; (103b)’de aynı yardımcı sözcük ve eylemin farklı çekimleri bulunur: özne ile girdikleri uyum yardımcı sözcüğün (“bo”, “bi” ve “ba:n”), ana eylemin de “εç-u”, “εç-i” ve “εç-a” biçimlerini almasına yol açar.

Yardımcı eylem üzerinde görünen uyum kimi zaman duruma bağlı da olabilir. Bu durumun örneklerinden biri Apurinã dilinde görülür:

(104) *Apurinã*

Pitxeka i-txa komeru.

Büyü- Ö3.ER-YRD_EYL manyok.ER.TKL

“Manyok büyüdü.”

(Facundes, 2000: 295; akt. Baker, 2008: 213)

“Pitxeka” eylemi üzerinde bir uyum olmasa da “-txa” yardımcı sözcüğü, “komeru” adı ile uyuma girerek “i-” önekini almıştır.

Benzer bir örnek Grönland dilinden gelir. Grönland dilinde eylem salt ve özegeçişli durum taşıyan üyelerle uyuma girerken eğik durumlu üyelerle bir uyum göstermez (94); karmaşık tümcelerde yalnızca yardımcı sözcük üzerinde uyum taşır (Fortescue, 1984: 48):

(105) *Grönland*

Niqi niri-niq ajur-pa-a-t

Et ye-ADLŞTR OLMSZ.ALŞ-BİL-3TKL.N-3ÇĞL.Ö

“Onlar et yemezler.”

(Fortescue, 1984: 48)

(105)’te hem özne hem de nesne ile kurulan uyum “niri-” eylemi üzerinde değil “ajurpaat” yardımcı eylemi üzerinde görülür.

Bu bölümde, uyumun ne olduğunu ilgili başlıklar ve dünya dillerinden örnekler ile ele almaya çalıştık. Bir sonraki bölümde Türkçede uyum görüntülerinin nasıl olduğunu inceleyeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE UYUM OLGUSU

Bu bölümde önce kısaca Türkçenin genel özelliklerine kısaca değinecek, ardından dilde görülen uyum türlerini ele alacağız.

2.1. TÜRKÇENİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Dilsel özellikler bakımından, biçimbilimsel açıdan ideal çekimleyen dile en yakın dil olarak tanımlanan Türkçenin (Lieber, 2010: 133) baş-son bir dil olduğu; tümleş-baş dizilimi kullandığı ve temel sözcük dizilişinin Özne-Nesne-Eylem biçiminde olduğu belirtilir (Uzun, 2000; Hieber, 2007):

- (106) a. Şirin bir kedi
b. Öğrenciler için
c. Çocuk ağaca tırmandı.

(106a)'da “şirin bir kedi” AÖ⁴'sünde, “kedi” adının “şirin” sıfatından ve “bir” belirtisiz tanımlığından sonra geldiğini görürüz. (106b)'de ise bir İÖ örneklendirilir: “öğrenciler” adı, beklendiği gibi, öbeğin başı olan “için” ilgecinden önce gelir. (106c) örneğinde ise basit tümce içindeki dizilimin özne > nesne > yüklem şeklinde olduğu görülebilir.

Türkçe diğer taraftan adıl- ve tümleş-düşüren bir dildir ve (107b)'de olduğu gibi bir tümce yalnızca eylem grubundan oluşabilir (Göçmen ve diğ., 1995: 3). Yine iyenin adıl olduğu tamlamalarda tamlayan da düşürülebilir (107c-d):

- (107) a. Ben çabucak eve geliyorum.
b. (Çabucak) Geliyorum.
c. (Senin) küçük kedin
d. (Onun) parlak mavi arabası

⁴ Bu bölüm boyunca alanyazındaki AÖ/BelÖ ayrımına tarafsız kalarak tüm adıl öbekleri AÖ olarak etiketledik.

Türkçede çeşitli durumlar ad/öbek üzerinde belirtilir. Toplam durum sayısına ilişkin farklı görüşler de olsa da (Banguoğlu, 1986: 329-331'e göre 10 (akt. Göçmen ve diğ., 1995: 4); Göksel ve Kerslake, 2005: 67'ye göre beş adet) genel yaklaşım yedi adet durum olduğu şeklindedir (yalın, belirtme, yönelme, kalma, çıkma, iyelik (tamlayan+iye) ve araç) (Göçmen ve diğ., 1995: 4; Hieber, 2007: 30; Van Schaiik, 2020: 50-53). (108) bu durumlardan bazılarına ilişkin örnekler sunar:

- (108) a. Sincap(yalın) hızla ağaca(yönelme) çıktı.
b. Adamın(tamlayan) arabası yolda(yer) fena kaydı.
c. Ağaçtan(ayırılma) merdivenle(aracı) indik.

Yalın durum belirtisizliği, belirtme durumu ise özel ad ve adıl olmayan belirtili nesneleri nitelendirmede kullanılır:

- (109) a. Sahaftan kitap(yalın) aldım.
b. Sahaftan kitabı(belirtme) aldım.
c. Markette Ayşe*(-yi) / o*(-nu) gördüm.

(109a)'da sahaftan alınan herhangi bir kitap olabilirken (109b)'de belirli bir kitabın alınmasından bahsedildiği anlaşılır. (109c)'de ise özel ad ve adıların nesne konumunda yalın durumda bulunamayacakları görülür.

Türkçe alanyazında esnek sözcük dizilişli diller arasında yer almaktadır (İşsever, 2000; Kornfilt, 2003; Göksel ve Kerslake, 2005, vd.). Tümce içindeki farklı durumlarla imli sözcükler anlamları değişmeden farklı konumlara gelebilir. Buna karşın, sözcük diziliminin edimbilimsel olarak kontrollü olması nedeniyle farklı konumlardan farklı okumalar alınır. Temelde, tümce-başı konum konuyu belirtir; eylem-önü konum vurgu; eylem-ardı konum artalan ya da sonradan eklenen bilgiler anlamına gelir (Göçmen ve diğ., 1995: 7):

- (110) a. Ayşe dükkandan eve gitti.
b. Ayşe eve dükkandan gitti.
c. Dükkandan eve Ayşe gitti.
d. Eve Ayşe gitti dükkandan.

(110)'daki örneklerde temelde kimin nereden nereye ne yaptığı konusunda bir farklılık olmamasına karşın her bir örnekte konuşan kişinin vurguladığı birim eylemin hemen önündeki birimdir. Yani, örneğin, (110a)'da Ayşe'nin dükkandan "okula" değil de "eve" gittiği anlamı vurguluyken (110c)'de dükkandan eve giden kişinin, örneğin, "Ali" değil de "Ayşe" olduğu öne çıkarılır. (110d)'de olduğu gibi bir birim eylemden sonraya kaldığında, Ayşe'nin nereden gittiği bilgisi artalan veya ek bilgi olarak eklenmiş olur.

Eylem-önü konum tümcede birden fazla gönderimsel olmayan sözcük söz konusu olduğunda nesnenin yer aldığı konumdur. Buna ilişkin bir örnek (111)'de görülebilir:

- (111) a. Mutluluk huzur getirir.
b. Huzur mutluluk getirir.

(Erguvanlı-Taylan, 1984: 5)

(111)'de her iki ad da yalın durum ile imlidir. Buna karşın, bir anadil konuşucusu ilkinde (111a) getirenin "mutluluk" ve getirilenin "huzur" olduğu; (111b) örneğinde ise "huzurun mutluluğu getirdiği" şeklinde bir anlam olduğu konusunda tereddüt etmeyecektir. Erguvanlı-Taylan (1984: 5) dilde bu şekilde kullanımı sık görülmesi de (111)'deki örneklerin Türkçenin temel sözcük diziliminin Özne-Nesne-Eylem şeklinde olduğuna bir kanıt olarak ele alınabileceğini belirtir.

Sözcük dizilimindeki esneklik çoğunlukla içeyerleşik tümcelerde de görülür:

(112) Ayşe dün Fatma'nın gittiğini biliyor.

(113) Dün gittiğini Fatma'nın Ayşe biliyor.

(Hoffman, 1995: 16)

(112) ve (113)'teki içeyerleşik tümcelerde de (110)'dakine benzer bir esneklik olduğu görülür. Her ikisinde de içeyerleşik eylemin önündeki konum aynı

şekilde vurgulanan konumdur: eylem öñü konuma (113a)’daki gibi özne geldiğinde eylemi gerçekleştirenin kim olduğuna; (113b)’de ise eylemin ne zaman yapıldığına yönelik bir vurgu vardır.

2.2. TÜRKÇEDE UYUM

Türkçenin yukarıda kısaca bahsettiğimiz değıştirgene dayalı özelliklerine ek olarak bu çalışmayı daha yakından ilgilendiren bir diğör özelliğı de uyum görünümünü net bir şekilde sunan zengin bir uyum dili olmasıdır (Kuram, 2020: 131). Bu bölümün devamında bir önceki bölümde dünya dilleri üzerinden örneklerle ele aldığımız bazı uyum konularına Türkçe merkezinden tekrar bakacağız.

Türkçede dilbilgisel cinsiyet mevcut olmadığı gibi, kişilerin veya hayvanların cinsiyeti sözcüklerin biçimine herhangi bir etkide bulunmaz. Arapça (katip/katibe), Fransızca (aktör/aktris) gibi çeşitli dillerden ödünç alınan ve cinsiyete işaret eden sözcükler dil konuşucuları tarafından kullanılsa da bu sözcükler dilbilgisel açıdan bir farklılaşmaya yol açmaz; yalnızca sözcük düzeyinde etkindir (Lewis, 2000: 23). Dolayısıyla, Türkçenin cinsiyet uyumu sergilemeyen dillerden biri olduğu söylenebilir.

Türkçede belirtililik, yukarıda belirttiğimiz gibi, adın üzerinde belirtme durumu görülmesiyle gerçekleşir. Fakat belirtili bir sözcük içinde bulunduğu öbek ya da tümce içinde başka herhangi bir birimi etkilemez:

- (114) a. Kırmızı (bir) balon(yalın) aldım.
b. (Şu) kırmızı balonu(belirtme) aldım.

(114b)’de, belirtme durumu eki *-(y)I* yalnızca “balon” adının kendisinde görülür (balonu); ne “kırmızı” sıfatını ne de “şu” gösterme birimini biçimsel olarak herhangi bir şekilde etkilemez.

Bir önceki bölümde bazı dillerde saygı olgusunun da uyuma yol açtığını görmüştük. Türkçede konuşmanın muhatabına duyulan saygının bir göstergesi olarak 2. çoğul kişi kullanılır:

(115) Sen mi geldin, Ali? / Siz mi geldiniz, Ali Bey?

Aynı kişiye, “Ali”ye, yönelik hitabın kendisine adı ile seslenilecek bir yakınlık durumunda “sen”; adı ile birlikte saygı unvanı “Bey”in kullanıldığı bir yakınlık durumunda “siz” adının “sen”e tercih edilir. Öte yandan, bu tercih tümce içindeki başka bir birim üzerinde görülmez. Adıl “Bey” sözcüğü ile de ilişkilendirilemez, zira “Bey” ile birlikte “siz”in kullanımı tercihe dayalıdır, aksi de dilbilgisel olarak mümkündür.

Bu alt bölüm kapsamında Türkçede uyum görünmeyen konulara kısaca değinmiş olduk. Buradan itibaren uyum görüntüsü sunan durumları ele alacağız. Uyum Türkçede özne-yüklem veya tamlayan-iye gibi farklı birimler arasında görülebilse de temelde gerçekleşen uyum kişi ve sayı uyumudur. Bu iki uyum ulamı çoğu kez birlikte ele alındığı için biz de söz konusu iki ulamı birlikte, alt başlıklar dahilinde ele alacağız.

2.2.1. Kişi ve Sayı Uyumu

Türkçede üç kişi (1., 2., ve 3. kişiler) ve iki sayı (tekil ve iki ve daha fazla sayıya işaret eden çoğul) ulamı vardır. Tablo 1’de kişi ve sayı adıları ve bu ulamların uyum kapsamında gerçekleştiği diziler görülebilir (Kornfilt, 1997: 382):

Tablo 1. Türkçe Kişi Adıları ve Uyum Dizileri

Kişi	Adıl	Dizi I	Dizi II	Dizi III	Dizi IV
1.TKL	Ben	-Im	-Im	-(y)Aylm	-
2.TKL	Sen	-sIn	-In	-(y)AsIn	-Ø
3.TKL	O	-Ø	-Ø	-(y)A(-sIn)	-sIn
1.ÇĞL	Biz	-Iz	-k	-(y)Allm	-
2.ÇĞL	Siz	-sInIz	-InIz	-(y)AsInIz	-(y)In(Iz)
3.ÇĞL	Onlar	-lAr	-lAr	-(y)Alar (-sInlAr)	-sInlAr

Dizi I-IV'deki uyum ekleri yüklem üzerinde görünür: Dizi I, belirtili geçmiş zaman dışındaki diğer tüm basit zaman biçimleriyle ve koşaç ile; Dizi II belirtili geçmiş zaman ve koşul kipinde; Dizi III istek kipinde ve Dizi IV ise buyrum kipinde kullanılır. (116)'da her bir diziye uygun birer örnek verilmektedir:

- (116) a. Sen de mi geliyorsun? (Dizi I)
b. Biz de dün geldik. (Dizi II)
c. Lütfen ben de sizinle geleyim. (Dizi III)
d. Yarın Ali de gelsin. (Dizi IV)

2.2.1.1. Özne-Yüklem Uyumu

Yüklem diğer üyelerin durum ve konumlarını belirleyen ve özne gibi diğer üyeleri atayan temel kurucudur (Çamçı ve Karakaya, 2020: 54). Türkçede yüklem hedef olarak özne ile kişi ve sayı uyumuna girer; dolaylı, dolaysız, belirtili, belirtisiz vs. olsun, nesnenin eylem üzerinde bir etkisi olmaz.

- (117) a. Ben bugün çok mutluyum.
b. Siz bugün çok mutlusunuz.

Her bir uyum biçimbirimi hem kişi hem de sayı değerlerini imler: (117)'de görüldüğü gibi, hem kişi hem de sayı ((117a)'da 1. kişi ve tekil; (117b)'de 2. kişi ve çoğul) değerleri yüklem üzerinde ayrı ayrı değil tek bir ek ile aktarılır (sırasıyla, *-Im* ve *-sInIz*).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bir adıl-düşürme dili olan Türkçede adıl düşülebilir; fakat, eylem üzerinde görünen uyum (3. kişi hariç) her zaman kişi ve sayı bilgisini veren uyum almış biçimini korur:

- (118) a. (Biz) yarın güneşin doğuşunu izleyeceğiz.
b. *(Biz) yarın güneşin doğuşunu izleyecek.

Diğer taraftan, 3. kişi uyumu özne AÖ'sünün açıklığı, belirlilik, insanlık/canlılık, özne ve yüklem arasındaki uzaklık gibi çeşitli etmenlerden etkilenir (Kornfilt, 1997, 2000; Lewis, 2000: 242; Göksel ve Kerslake, 2005: 117; Corbett, 2006: 190, ve diğ.). Bunları bazı örnekler ile ele alalım:

- (119) a. Onlar_{3çoğ} yarın güneşin doğuşunu izleyecek(-ler).
b. (Onlar_{3çoğ}) yarın güneşin doğuşunu izleyecekler/*izleyecek.

Yukarıdaki örnekte, 3. kişi çoğul değeri taşıyan “onlar” öznesinin açık bir şekilde tümce içinde görüldüğünde -lAr uyum biçimbiriminin seçimlik olduğu (a) örneğinde görülebilir. (119b)’ye baktığımızda, seçimlik olan birim 3. kişi çoğul özne olduğunda, diğer bir deyişle, adıl-düşürme uygulandığında, uyumun hedef üzerinde görünmesinin zorunlu hale geldiğini görürüz.

Öznenin taşıdığı belirlilik özelliği bazı durumlarda hedef üzerindeki uyumu etkiler:

- (120) a. Köyü haydutlar basmış.
b. Köyü haydutlar basmışlar.

(Kornfilt, 1997: 385)

- (121) a. Arabalar çok hızlı geçiyordu.
b. Arabalar çok hızlı geçiyorlardı.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 119)

(120)’da insan olma özelliği olan bir özne vardır. Yüklem üzerinde 3. kişi çoğul biçimbiriminin görünmediği (120a)’da “haydutlar” öznesinin belirsiz bir “haydutlar” grubuna işaret ettiği okuması alınır. Hedef, (120b)’de olduğu gibi özne ile uyum gösterdiğinde (basmışlar) özne belirli olarak yorumlanır. (121)’deki özne cansız bir addır; (121a)’da yüklem hedef üzerinde uyum olmaması özneye belirsiz bir anlam katarken (121b)’deki gibi (-lar-) çoğul uyumu hedefte belirdiğinde belirli “arabalar”dan bahsedildiği anlaşılır.

Çeşitli araştırmalar Türkçenin 3. kişi çoğul uyumu açısından belirliliğin yanı sıra canlılık/insan olma durumuna da duyarlılık gösterdiğini belirtir (Kornfilt, 1997;

Corbett, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005). Türkçede canlılık hiyerarşisi “insan > diğer canlılar > cansızlar” (Corbett, 2000: 191) şeklinde başlı başına ele alınabildiği gibi; belirlilik ile birlikte “belirli insan özneler > belirli hayvan özneler > belirli cansız özneler > belirsiz özneler” (Göksel ve Kerslake, 2005: 118-119) şeklinde de incelenebilir. Her iki durumda da ortak yaklaşım şu şekilde toparlanabilir: insan olma ve belirlilik durumunda 3. kişi çoğul biçimbirimi uyumu seçimliktir (122b); diğer taraftan cansız nesnelerden oluşan ve belirsiz değer taşıyan özneler söz konusu olduğunda hedef üzerinde uyum görülemez (122a); insan olmayan diğer canlılarda belirlilik ya da yüksek veya düşük sınıf hayvan olma⁵ gibi durumlara göre seçimlik olma ya da olmama (122a-123) görülebilir:

(122) a. Toplar masadan yere yuvarlandı(*-lar)

(Corbett, 2000: 191)

b. Senin öğrencilerin harıl harıl ders çalıştı(-lar)

(122a)’deki belirsiz ve cansız “toplar” uyuma girmez ve eylem üzerinde 3. kişi çoğul uyumu değil, varsayılan uyum görüntüsü olan 3. kişi tekil uyumu görülür (Corbett, 2006: 191). (122b)’de ise belirli ve insan olma özelliğine sahip “senin öğrencilerin” öznesi yüklem üzerinde uyuma yol açabilir veya herhangi bir etkiye neden olmayabilir. Her iki durumda da tümce düzgün kabul edilir.

(123) Köpekler geceleri hep havlar(-lar)dı.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 119)

(124) Ali’nin dergileri havada uçuşuyor(lar)dı.

(123)’deki “köpekler” öznesi insan olmasa da insanlar için belirli bir öneme sahip, yüksek sınıftan bir canlıdır. Bu durumun dilbilgisel yansıması 3. kişi çoğul biçimbiriminin uyum yoluyla yüklem üzerinde kendini göstermesi şeklinde olur: “havlardı” veya “havlarlardı” yüklemelerinin her ikisi de düzgündür. (124)’teki

⁵ Hayvanların “yüksek” ya da “düşük” olarak ayrılması biyolojik bir sınıflandırma değildir: at, köpek gibi insanların daha yakından ilişki kurduğu ve önem verdiği hayvanlara bazı insani özellikler atfedilir ve bu hayvanlar “yüksek” olarak nitelendirilirken karınca ya da kurbağa gibi insanların görece uzak ilişki kurduğu hayvanlar cansız varlıklarla aynı ulamda değerlendirilir ve “düşük” olarak sınıflandırılır (Quirk ve diğ., 1985: 317; Wales, 1996: 143; Swan, 2005: 196)

“Ali’nin dergileri” öbeği belirlilik özelliği taşıyan cansız özne olduğu için, 3. çoğul uyum eki *-lar* seçimlidir.

Kornfilt (2000) öznenin açıklığının, 3. kişi çoğul uyumunun görünüp görünmemesini belirleyen etmenlerden biri olduğunu belirtir:

(125) a. Namzetler odaya birer birer gelsin(-ler)

b. Namzetlere söyle, [*adıl* odaya birer birer gelsin*(-ler)]

(Kornfilt, 2000: 131)

(125a)’da açık bir özne olması durumunda 3. kişi uyumu seçimlik iken (125b)’nin bozukluğu özne konumunda açık bir özne yerine bir *adıl* bulunmasına bağlanır.

Özne konumunda adılaştırılmış belirleyiciler (126) veya *birleşik* (conjoined) özneler (127) gibi başka bir birim bulunması veya adılın özne değil, yüklem konumunda görünmesi (128) yüklem özneye göre uyum alması kuralını değiştirmez; yalnızca bazı kişi değerlerinde uyum seçimlik olabilir:

(126) a. Hepiniz yürüyüşe mi çıktınız(-ınız)?

b. Kimimiz erken çıkmak istiyor(-uz).

c. Hiçbirimiz yemek yemedi(-k).

d. Bazıları evde değil(?-ler)di.

(126a, b ve c)’de görüldüğü gibi, 1. ve 2. kişi durumlarında yüklem üzerinde uyum seçimlidir. 3. kişi biçimlerinde (126d) ise özne çoğul olsa dahi, tercih edilen uyum biçimi tekildir (Göksel ve Kerslake, 2005: 120).

(127) a. Eşimle çocuklar evde kaldı(-lar).

b. Basri’yle (ben) yürüyüşe çıktık.

c. Ne sen ne de ben bu durumdan hoşnut değiliz.

d. Sen ve ailen İzmir’e kaç yılında göçtünüz?

Birleşik öznelerde, özne kurucusu 3. kişi çoğul değere işaret ediyorsa (127a) yüklem üzerindeki sayı uyumu seçimlidir. *-(y)lar* eki ile birleşen öznelerde, birleşen

birimlerden biri kişi adlı ise, adıl genellikle ikinci sırada görülür ve (127b)'de görüldüğü gibi adılın varlığı yüklem üzerindeki uyumdan çıkarılabileceği için silinebilir; bir anlam kaybı oluşmaz. Birleşik özneyi oluşturan birimlerden biri “ben” veya “biz” ise, yani 1. kişi tekil/çoğul adılını taşıyorsa, yüklem 1. kişi çoğul uyumu alır (127c). Benzer bir durum 2. kişi için de geçerlidir: birimlerden biri “sen” veya “siz” olduğunda yüklem üzerinde görülen uyum biçimbirimi 2. kişi çoğul ekidir (127d).

Aşağıdaki örneklerse aynı birimlerin karşılıklı yer değiştirmiş hallerini yansıtır. (128b)'deki örneklerde şimdiye dek gördüklerimizden görece farklı olarak kişi adıları *özne tümleci* (subject complement) olarak öznenin değil, yüklem konumundadır:

(128) a. Ayşe benim.

b. Ben Ayşe'yim.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 122)

Örneklere bakıldığında, ilk dikkati çeken, yüklem konumuna gelen birimin uyum almasıdır: “benim” ve “Ayşe'yim”. Diğer taraftan, (128a) ve (128b)'deki örnekler anlam olarak da birbirlerinden ayrılır. (128a) “Ayşe kim?”; (128b) ise “Sen kimsin?” sorularının yanıtıdır (Göksel ve Kerslake, 2005: 122). Bu noktada (128a)'da uyumun özneye değil, özne tümleciyle gerçekleşmiş olması biçimsözdizimsel açıdan açıklanması gereken bir durumu gösterir.

Üçüncü kişi uyumunun etkilendiği bir diğer etmen öbeğin uzunluğu, diğer bir deyişle, özne ve yüklem arasındaki uzaklıktır. Göksel (1986)'ya göre, tümce uzun olduğunda özne ve yüklem arasındaki “uyum bağı” zayıflar ve insan olma gibi kısıtlamalar ortadan kalkar (akt. Uzun, 2000: 160). Bu bağlamda (129)'daki örneklerde bu farklılık net bir şekilde görülebilir:

(129) a. Kitaplar raftan düşmüş(*-ler).

b. Kitaplar ya dün akşamki depremin şiddetinden, ya da o eski kütüphane zaten küçük olduğu için yere düşmüşler.

(Uzun, 2000: 161)

(129a)'daki bozukluk (123)'tekine benzerdir: insan olma özelliği taşımayan “kitaplar” öznesi yüklem hedef üzerinde uyuma yol açmaz. (129b)'de ise, özne yine “kitaplar”dır; fakat, bu kez yüklem ile arasındaki mesafe uzun olduğu için “düşmüşler” yüklemi üzerinde uyumun varlığı bir sorun teşkil etmez.

2.2.1.2. İlgi Yapılarında Uyum/İlgi Uyumu

İlgi tümceleri, en genel tanımla niteleyici işlevi olan ve kendilerinden sonra gelen ad öbeklerini niteleyen, karmaşık ve *sıfat yapısında* (adjectival) tümceciklerdir (Ketrez, 2012: 221; Göksel ve Kerslake, 2005: 380). Sözdizimsel görünüşleri açısından ilgi tümceleri diller arasında belirgin farklılıklar gösterir. Bu noktada, baş-sonlu bir dil olan Türkçe baş-ilk bir dilden, örneğin İngilizceden, ayrılır. İngilizcede ilgi tümceleri “who”, “that”, “which” gibi açık tümleyici ya da ilgi adıları ile gerçekleşir (130). Türkçede ise ilgilendirme açık tümleyici, bağımlayıcı veya ekler yoluyla olmak üzere farklı şekillerde gerçekleşebilir. İlgi tümcesinin nitelediği nesne veya diğer özne olmayan kurucular ilgi tümcesinin ardından gelir. Diğer bir deyişle, tıpkı adları niteleyen sıfatlar gibi, ilgi tümcesi de addan önce gelir. Dolayısıyla Türkçe, ilgi tümcesinin nitelediği addan sonra geldiği İngilizceye karşıt bir görünüm çizer (Ketrez, 2012: 225-6).

Türkçede ilgilendirme Farsça kökenli tümleyici “ki” (Kornfilt, 1997; Göksel ve Kerslake, 2005) ya da “diye” *bağımlayıcısı* (subordinator) yoluyla (Göksel ve Kerslake, 2005) gerçekleşebilir; bu açık tümleyiciler herhangi bir uyum almaz; uyuma yol açmaz (131). Bir diğer ilgilendirme yolu eyleme eklenen *-(y)An*, *-DIK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimleriyle gerçekleşir ve bu eklerden ilkinde uyum görülmezken (132) son ikisinde uyum görülür (133):

(130) a. the baby who is crying
 B'li_TAN bebek TÜM YRD_EYL ağla-.ULÇ
 “ağlayan bebek”

b. the man whom I will see tomorrow
 B'li_TAN adam TÜM.BEL 1TKL YRD_EYL gör- yarın
 “yarın göreceğim adam”

c. the child whose broken toy I repaired yesterday
B'li_TAN çocuk TÜM.İYE kırık oyuncak 1TKL tamir et-.GÇŞ dün
“dün kırılan oyuncakını tamir ettiğim çocuk”

(131) Alt kattaki komşumuz, ki kendisi DEÜ’de öğretim üyesi, evinde çok sayıda kedi besliyor.

(130)’daki tüm İngilizce örneklerde tümleyicilerin (sırasıyla, “who”, “whom” ve “whose”) ilgi tümcelerinin başına geldiğini görüyoruz. (131)’de “ki” bir Hint-Avrupa dili olan Farsçanın ilgilendirme özelliklerini yansıtır; tümleyici (130)’daki örneklere benzer şekilde ilgi tümcesinin başında gelir.

- (132) a. ağlayan bebek
b. yolda yürüyen ben
c. okula giden(*-ler) çocuklar

(132)’deki örnekler ile de görüldüğü gibi, ilgilendirme eklerinden *-(y)An*’da ilgilendirme hedefi öznedir. Söz konusu baş ad ister “bebek” gibi bir cins ad, ister “ben” gibi normalde yüklem üzerinde uyumu tetikleyebilecek bir adıl olsun, ilgi tümcesinin eylemi üzerinde bir kişi uyumu görünmez. (132c)’deki örnekte, buna ek olarak, sayı uyumunun da görünemediği anlaşılır.

Diğer iki ilgilendirme eki *-DIK* ve *-(y)AcAK* üzerinde ise uyum görünür:

- (133) a. (Benim) yarın göreceğim adam
b. (Senin) çiçeklerini suladığın komşular
c. (Onların) aldıkları hediye
d. *(Onların) aldığı hediye

(133a-b)’de kullanılan özne adılarına (sırasıyla, “ben” ve “sen”) uygun olarak ilgi tümcesi eylemi üzerine kişi uyumu alır: (133a)’da özne “ben” ile uyumlu olarak “gör-” eylemine eklenen *-(y)AcAK* biçimbirimi üzerinde “-Im” 1. kişi tekil uyum eki vardır (göreceğim). Benzer şekilde, (133b)’de de içeyerleşik “sula-” eylemi

“-In” 2. kişi uyumunu alır. Önceki örneklere çeşitli durumlarda seçimlik olarak görülebildiğinden bahsettiğimiz 3. kişi çoğul ekinin ilgi tümcesi eylemi üzerinde de benzer şekilde seçimlik olabildiğini görürüz. Özne-yüklem uyumunda olduğu gibi, burada da 3. kişi çoğul adılının tümcede açık kullanıldığı durumda içeyerleşik eylem üzerindeki uyum seçimliktir (133c). (133d)’de ise “onların” adılı düşürüldüğünde eylem üzerinde uyumun zorunlu olarak görüldüğü, uyum olmaması durumunda bozukluğa neden olduğu görülür.

İlgi tümcelerinde görülen uyuma dair bir diğere konu da duruma ilişkindir: içeyerleşik eylemin öznesi, kişiyi ifade eden tamlayan durumu taşıırken eylem üzerinde de iyelik belirticisi görülür (Kornfilt, 1997; Ketrez, 2012). (133)’te tüm öznelerin (“benim”, “senin” ve “onların”) tamlayan belirteci taşıdıkları net bir şekilde görülür. İçeyerleşik eylemlere gelince, her biri özne ile uyum gösterir ve sırasıyla “göreceğim”, “suladığım” ve “aldıkları” şeklinde gelirler. (133b)’de, tıpkı bildirim tümcelerinde olduğu gibi, 3.kişi çoğul uyumunun seçimlik durumunun, özne düşürüldüğünde zorunlu bir hale geldiğı fark edilebilir.

(134)’teki gibi ilgi tümcesinin nitelediğı adın çıkarıldığı ilgi tümceleri başsız olarak nitelenir. İlgi tümcesinin başı çıkarıldığında, çoğul biçimbirimi *-lar* ve durum belirteçleri gibi diğere çekim belirteçleri (inflectional markers) ilgi tümcesi belirteçlerine eklenebilir. Baş ad, üzerinde bir çekim yoksa ilgi tümcesi kısmında bir değışiklik olmaksızın doğrudan çıkarılabilir (Ketrez, 2012: 230):

(134) a. Yarın dikeceğimiz ağaç nerede?

b. Yarın dikeceğimiz nerede?

(135) a. Çantama koyduğum kitabı bulamıyorum.

b. Çantama koyduğumu bulamıyorum.

(136) a. Yeni alacağım hediyein üzerinde yapıştıracağım.

b. Yeni alacağımın üzerinde yağıştıracacağım.

(134a)’da ilgi tümcesinin baş adı olan “ağaç” yalın durumda bulunduğu için, çıkarıldığında tümcenin geri kalanında herhangi bir değışiklik gerekmez (134b).

Diğer taraftan, (135) ve (136)'ye baktığımızda daha farklı bir durum görürüz: (135a)'da “kitabı” baş adı üzerinde belirtme durumu bulunur; (136a)'da ise “hediyenin” adı iyelik durumundadır. Her iki ad da ilgi tümcesinden düşürüldüklerinde, söz konusu durumlar ilgilendirme belirteçleri *-DIK* ve *-(y)AcAK* üzerinde belirir: sırasıyla, “koyduğumu” ve “alacağımın”.

Alinyazında genel olarak *-(y)An* ile kurulan ilgi yapıları özne ilgi yapıları, *-DIK* ve *-(y)AcAK* ile kurulan yapıları ise özne olmayan/nesne ilgi yapıları olarak sınıflandırılırken (Göksel ve Kerslake, 2005; Ketrez, 2012 vd.) kimi araştırmacılar bu ayrıma karşı çıkmışlardır (Hankamer ve Knecht, 1976; Özsoy, 1994). İlgi yapılarında uyum görülmeyen *-(y)An* ile uyum görülen *-DIK* ve *-(y)AcAK* eklerinin neye göre tercih edildiği çeşitli önerilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Hankamer ve Knecht (1976: 125) Underhill (1976)'nın ilgi tümcelerine dair önerisini şu şekilde özetler:

Sayıltı: Tamlayan AÖ'ler durumsuzdur.

- a. Belirtisiz taşıma ilgilendirmeden önce gelir
- b. Çalkalama ilgilendirmeyi takip eder.
- c. İlgilendirme biçimi seçilirken, ilgi tümcesi oluşturulduğu sırada ilgilendirmenin hedefi durumsuz bir AÖ ise *-(y)An*, aksi durumda *-DIK* / *-(y)AcAK* seçilir. Fakat, Hankamer ve Knecht (1976: 126) (137-138)'yı bu duruma karşıt örnekler olarak sunar:

(137) a. Kapının altından yerin üzerine su akıyor.

b. altından yerin üzerine su akan kapı

c. kapının altından üzerine su akan yer

(Hankamer ve Knecht, 1976: 126)

Buna göre, (137a)'daki AÖ'lerden birinin özne diğeri nesne biçimbirimi gerektirmesi gerekirken (137b-c)'de görüldüğü gibi tümcedeki her iki AÖ de *-(y)An* ile ilgilendirilebilir. Araştırmacılar, bu durumu şöyle açıklar: ilgi tümcesinin oluşturulduğu tümcede özne yoksa özne olmayan yapılar mümkün olmaz, ilgilendirme *-(y)An* ile yapılır:

- (138) a. Bu yoldan okula gidilir.
b. Okula gidilen yol
c. Bu yoldan gidilen okul

(Hankamer ve Knecht, 1976'dan uyarlanmıştır.)

(138a)'daki kişisiz edilgen yapı içinde bulunan her iki ad da taşıdıkları durumdan ve bulundukları konumdan bağımsız olarak *-(y)An* ile ilgilendirilebilir (138b-c).

Kornfilt (2000) hem *-(y)An* hem de *-DIK* ile kurulan yapıların adcıl UÖ'ler olduğunu varsayar. Buan göre, *-DIK*'ın başı açık bir U; *-(y)An*'ın başı soyut bir U içerir. Araştırmacının bu yapısal özdeşliği benimsemesinin nedeni: (i) geçerli deneysel kanıtlar olmadığı takdirde, bu tarz alanlara tümce statüsü vermenin akla yatkın en uygun çözümleme olması ve (ii) *-(y)An* ile kurulan tümcelerin tam tümce özelliklerinin olmasıdır (Kornfilt, 2000: 136).

Kimi araştırmacılar, ilgi tümcelerinin uyum alıp almamasını belirleyen olgunun tamlayan durum olduğunu savlar (Haig, 1997; Güngördü ve Engdahl, 1998). Haig (1997)'e göre, ilgi tümcelerinin öznesi tamlayan ek aldığı anda özne olmayan durumlarda kullanılan biçimbirim kullanılır ve bu durumda *-(y)An* biçimi imkansız olur. Güngördü ve Engdahl (1998: 2)'ye göre de eylem başı üzerinde hangi ilgilendirme ekinin ne olacağında özne üzerindeki tamlayan eki belirleyicidir. Farklı olarak, Güngördü ve Engdahl (1998)'de tamlayan durum belirlilik ile ilişkilendirilir. Buna göre, tamlayan durum taşımayan özne belirsiz kabul edilir (akt. Özge, 2010: 30).

Kornfilt (1997) de uyum ile etkileşime giren olgunun belirlilik olduğunu savlar:

- (139) a. doktor giremeyen ev
b. doktorun giremediği ev

(Kornfilt, 1997: 386)

Bu sava göre, (139a)'da belirsiz bir evden söz edildiği için uyum almayan ilgilendirme biçimbirimi *-(y)An* tercih edilir. (139b)'de ise söz konusu "ev" belirli bir evdir, bu nedenle de özne ile eylem arasında uyum görünür.

Durum uyumu açısından bakacak olursak, Türkçede yukarıda verdiğimiz yedi durumdan altısı ile imli adlar, içinde bulundukları alandaki diğer birimleri biçimsel olarak etkilemezler. Kişi ve sayı uyumu göstererek bir uyum görüntüsüne yol açan durum adcıl uyum olarak da nitelenen tamlayan-iyelik durumudur (Uzun, 2000: 154).

2.2.1.3. Tamlayan-İyelik Uyumu

Türkçede iyelik ilişkisi temelde tamlayan-iyelik yapısı olarak da ifade edilen bir yapı ile kurulur. Bu yapıda adlardan ilki tamlayan, ikincisi ise iyelik durum belirteci alır. Tablo 2’de Türkçedeki tamlayan-iyelik biçimbirimleri görülebilir (Underhill, 1976: 92):

Tablo 2. Türkçe Tamlayan-İyelik Uyum Biçimbirimleri

Kişi	Adıl	Tamlayan	İyelik
1.TKL	Ben	- <i>Im</i>	- <i>Im</i>
2.TKL	Sen	- <i>In</i>	- <i>In</i>
3.TKL	O	-(<i>n</i>) <i>In</i>	-(<i>s</i>) <i>I(n)</i>
1.ÇĞL	Biz	- <i>Im</i>	- <i>ImIz</i>
2.ÇĞL	Siz	- <i>In</i>	- <i>InIz</i>
3.ÇĞL	Onlar	- <i>In</i>	- <i>lArI(n)</i>

- (140) a. (benim) arabam
b. (senin) kitabın
c. yolda yürüyen kadının çiçekli elbisesi

(140)’ta iyelik yapıları her iki tarafın da uyum aldığı bir şekilde kurulu olduğu görülür: (140a)’da 1. kişi, (140b)’de 2. kişi adlı tamlayan durum ekleri (-*Im* ve -*In*) almıştır. (140c)’de “yolda yürüyen kadın” öbeği üzerinde de 3. kişi adlı tamlayan durum biçimbirimi görünür (-(*n*)*In*). İye olan öbek (çiçekli elbisesi) ve adlarda (arabam, kitabın) ise her bir durumda tamlayana uygun bir uyum eki görülür (-*Im*, -*In*, -(*s*)*I(n)*).

Daha önce Türkçenin bir adıl düşürme dili olduğundan söz etmiştik. Aynı durum burada da geçerlidir; adılın düşürüldüğü durumda iye üzerindeki iyelik uyumu kişi ve sayı bilgilerinin kaybolmamasını sağlar (140a-b). Fakat, 3. kişi adılında durum biraz daha farklı görünür:

(141) Köpeğim / köpeklerim hastalandı.

(142) Köpekleri hastalanmış.

(143) a. Ali'nin birden fazla köpeği hastalanmış.

b. Ali ve Ayşe'nin bir adet köpeği hastalanmış.

c. Ali ve Ayşe'nin birden fazla köpeği hastalanmış.

(141a)'da “köpeğim” dendiğinde tek bir köpek ve “köpeklerim” dendiğinde de birden fazla köpeğin söz konusu olduğu anadil konuşucuları tarafından net bir şekilde anlaşılır. Buna karşın, (142)'deki tümcede adılın açıktan bulunmayışı anlamsal olarak bulanıklığa yol açar; (143a, b ve c)'deki tüm okumalar da olasılık dahilindedir. Hastalandığı öğrenilen varlık tek bir kişinin çoğul değerdeki köpeği (143a); birden fazla kişinin tekil değerdeki köpeği (143b); ya da birden fazla kişinin çoğul değerdeki köpeği olabilir.

Buradan anlaşıldığı gibi, iyelik öbek olarak kurulmadığında çoğulluğun nereye gönderimde bulunduğu netliğini kaybeder. Tamlayan ve iyenin adılın açık bir şekilde kullanılması (sırasıyla, (144a ve b) anlam belirsizliklerini bir derece ortadan kaldırır. Bu bağlamda (143)'teki tümceler net bir şekilde (144)'deki gibi ifade edilebilir:

(144) a. Onun köpekleri hastalanmış.

b. Onların köpeği hastalanmış.

c. Onların köpekleri hastalanmış.

Tamlayanın tekil olduğu (144a)'da anlamsal bir bulanıklık yoktur: tek bir kişinin birden fazla köpeğinden bahsedilmektedir. Yine, (144b)'de de tamlayan

durumundaki ad çoğul ve ait olan nesne tekildir ve birden fazla kişiye ait bir adet köpeğin söz konusu olduğu net bir şekilde anlaşılır.

(144c)'deki gibi hem tamlayan hem de iyeliğin imlendiği tarafın çoğul olması durumunda, anlamsal bulanıklık ortaya çıkar. Bunun nedeni, çoğulluk ekinin her iki ad üzerinde de görünmesine rağmen yalnızca tek bir çoğul görünümüne izin verilmesidir (Underhill, 1976: 93). Dolayısıyla, bulanıklığın ana nedeni “köpekleri” dendiğinde görünürde olan *-lArI* iyelik ekinin tamlayana mı iyeye mi ait olduğunun bilinmemesinden kaynaklanır. Biçimbilim alanyazınında bu durumu çözmek için çeşitli öneriler ortaya atılmıştır.

Bunlardan biri, 3. çoğul iyelik ekinin yalnızca çoğul eki eklenmiş 3. tekil eki *-(s)I(n)* olduğudur (Kaçalın, 2002). Buna göre, *-lArI(n)* şeklinde bir iyelik eki yoktur; ekin içinde üstyazıma dahil edilen *-lAr*'ın kendisinden sonra gelen *-I*'ya değil; kendisinden önce gelen ada gönderme yapar (akt. Dinçer, 2017: 32). Yani, (144b)'deki anlamıyla “onların köpekleri” şeklinde bir öbekte, “köpekleri” üzerindeki *-lArI(n)* eki aslında tamlayan taraftaki çokluğa gönderimde bulunur; tamlayanın da açık olduğu durumlarda *-(s)I* iyelik, *-lAr* da çokluk biçimbirimi olarak tanımlanır.

Öbek içinde iki adet tamlayan ad olduğunda, iki yerine tek bir iyelik eki görünür:

- (145) a. Okulun odası
- b. Yönetim odası
- c. *Okulun yönetim oda-sı-sı
- d. Okulun yönetim odası

(Uzun, 2000: 156)

Bir diğer açıklama Kornfilt (1984)'ten gelir (akt. Uzun: 2000). Araştırmacı, (145c)'nin mümkün olmamasının nedenini çeşitli dillerde rastlanan “Kekeleme Yasağı⁶”na değil, ekler arasında sesbilgisel değil biçimbilimsel özdeşlik bulunmasına bağlar. Zira, aralarında biçimbilimsel özdeşlik bulunan ekler bütünleyici bir dağılım içindedir. Bu durum (146-148)'deki örnekler ile daha net anlaşılır:

⁶ Kekeleme Yasağı: Aynı ulamdan olan biçimbirimler aynı anda gerçekleşemez (Kornfilt, 1986; akt. Tat ve Kornfilt, 2018: 3)

- (146) a. masa lambası
b. benim lambam
c. benim masa lambam
d. *benim masa lamba-sı-m

(Uzun, 2000: 157'den uyarlanmıştır.)

(146d)'de her iki ek de (“-(s)I(n)” ve “-Im”) iyelik ekidir ve aralarında sesbilimsel bir özdeşlik yoktur; silinmeyi güdüleyen etmen biçimbilimsel özdeşliktir (Uzun, 2000: 158). İkinci ve 3. kişi çoğul iyelik uyum eki bağlamındaki örneklerle bakalım:

- (147) a. kediler
b. sizin kediniz
c. sizin kedi-ler-iniz
- (148) a. onların kedisi
b. *onların kedi-ler-leri
c. onların kedileri

(Uzun, 2000: 157'den uyarlanmıştır.)

(147c)'de hem 2. kişi çoğul iyelik eki *-InIz*, hem de çoğul eki *-lAr* birlikte görünür ve öbek düzgündür. Aynı sınama her iki ekin de üçüncü çoğul olduğu (148b)'ye uygulandığında görülen bozukluk iki ekten birinin silindiğini düşündürür. Bu silinmenin nedeni sesbilimsel bir özdeşlik olsaydı, (146d)'nin düzgün olması gerekirdi. Dolayısıyla, buradaki silinme biçimbilimsel özdeşlik ile açıklanabilir (Uzun, 2000: 158). Kaçalin (2002), (148c)'deki gibi yapılarda silinen ekin çoğul uyum eki değil, başın çoğul olduğuna işaret eden ek olduğu görüşündedir (akt. İskender, 2019: 222).

Adıl düşüren bir dil olan Türkçede özne 3. kişi çoğul değer taşıyan açık bir AÖ olduğunda, ilgili uyum ekinin çoğul parçasını atmak gerekir; aksi durumda öbek tuhaf olarak yorumlanır:

- (149) a. komşuların yeni arabası
b. ??komşuların yeni arabaları

(Uzun, 2000: 159)

Özne yerinde açık bir AÖ yerine bir *adıl* bulunduğunda ifade düzelir (Kornfilt, 1984; akt. Uzun, 2000: 159-160):

(150) a. *Komşular *adıl* yeni araba-sın-ı sattılar.

b. Komşular *adıl* yeni araba-ların-ı sattılar.

(Uzun, 2000: 159)

(150b)'nin düzgünlüğü şunu gösterir: (149b)'deki tuhaflığın nedeni uyum ekinin (148c)'de olduğu gibi silinmesi gerekirken silinmemesi değil, öznenin açıklığıdır; özne *adıl* olduğunda çoğul uyum ekinin silinmemesi gerekir. Benzer bir durum (151)'deki özne-yüklem uyumu üzerinden de gözlemlenebilir:

(151) a. ?Komşular sinemaya gitti.

b. Komşular sinemaya gittiler.

(Uzun, 2000: 159)

Uzun (2000: 160)'a göre, açık ve çoğul özne ile uyum göstererek yüklemde üzerinde 3. kişi çoğul uyumu taşıdığı (151b), (151a)'ya kıyasla daha tercih edilen biçimdir. Buradan hareketle (150)'nin şunu gösterdiği söylenebilir: (148c)'deki silme 3. kişi çoğul biçimbirimine değil, başın taşıdığı çoğul ekinin uygulanır. Silme biçimbilimsel bir ulama dayanmaya ek olarak bir “iç nedenlilik” de taşır: (148-149)'da silinen eklerin değişmeceleri yoktur; birden fazla tamlayan içeren bir AÖ'de *-(s)I(n)* baştaki ektir; adların çoğul eki de her zaman *-lar*'dır. Uyum konusuna gelince, kişi ve sayı uyum ekleri *dizisel* (paradigmatic), yani değişmecelidir (Kornfilt, 1984; akt. Uzun, 2000: 159).

Türkçede bazı iyelik yapılarında iyelik belirticisi seçimlik olabilir; tamlayanın durum taşımasına karşın iye üzerinde herhangi bir uyum görünmeyebilir (152a-b). Bu durum ilgi tümcelerinde gerçekleşen tamlayan-iyelik durumlarında da geçerlidir. (152c)'de olduğu gibi uyum görünmeyebilir ya da (152d)'deki gibi baş ad üzerinde iyelik uyumu belirebilir.

(152) a. Ayşe'nin köpeği

b. Ayşe'nin (siyah)⁷ köpek

(Özsoy, 1994: 29)

⁷ Parantez bize aittir.

- c. Ali'nin yarışmada yaptığı yemek beğenilmemiş.
d. Ali'nin yarışmada yaptığı yemeği beğenilmemiş.

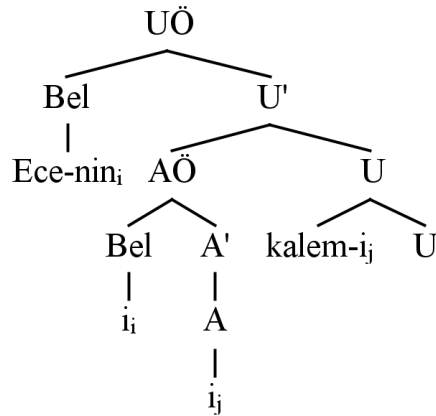
(152a)'da hem tamlayan "Ayşe'nin" hem de iye "köpeği" üzerinde uyum görülürken (152b)'de ise "köpek" iyesi yalın durumdadır. Buna benzer durum, (152c-d)'deki ilgi tümcelerinde de görülür. "Ali'nin" öznesi üzerindeki tamlayan durum eki her iki ilgi tümcesinde de mevcuttur. İlgi tümcesinin baş adı "yemek" ise (152c)'de yalın, (152d)'de ise iyelik durumundadır.

2.2.2. U ve Z Üzerinde Uyum

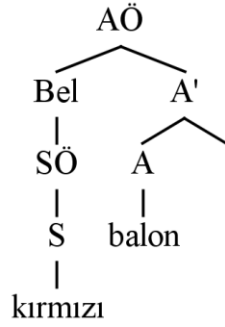
Birinci Bölümde çeşitli dillerde uyumun hangi baş üzerinde görüldüğünden bahsetmiştik. Bu başlıkta Türkçede uyumun sözdizim ağacı üzerindeki yerine ilişkin alanyazındaki önerilere değineceğiz.

Kornfilt (1984)'e göre, Türkçe AÖ'ler için iki ayrı derin yapı vardır. Uyum görünen yapılarda Tamlayan ve İyelik uyum biçimbirimleri bulunur ve ağaç gösterimleri şu şekildedir:

(153) a. Ece'nin kalemi

b. kırmızı balon

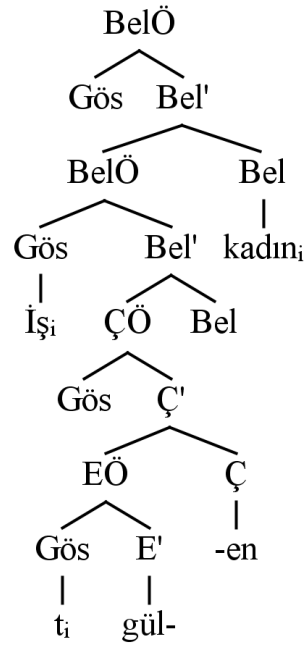

(Özsoy, 1994: 25-29'dan uyarlanmıştır.)

(153a)'daki yapıda tümce yapısına benzer bir süreç işler: “Ece” AÖ’nün Bel konumunda üretilir, bir özne gibi UÖ’nün Bel konumuna yükselir ve buradan tamlayan uyumunu alarak “Ece’nin” olur. Tümce öznesinin aldığı yalın duruma karşılık AÖ’nün öznesine tamlayan durumu atanır/eşlenir. Uyum almayan iyelik yapılarında bir UÖ bulunmaz (bkz. 153b).

İlgi yapılarında uyum görünüp görünmemesine gelince, Poole (1992) ve Özsoy (1994) bu konuyu da benzer şekilde bir UÖ ile açıklar; fakat her iki araştırmacının önerisi arasında bazı farklılıklar bulunur. Poole (1992)’ye göre uyum alan biçimbirime UÖ tarafından k-buyurulur, $-(y)An$ ile kurulan yapılarda ise UÖ bulunmaz. Araştırmacıya göre, (154)’te uyum gösteren bir ilgi tümcesinin; (154)’te ise $-(y)An$ ile kurulan ve uyumun görülmediği bir ilgilendirme yapısının arasındaki fark şu şekildedir ((154-155):

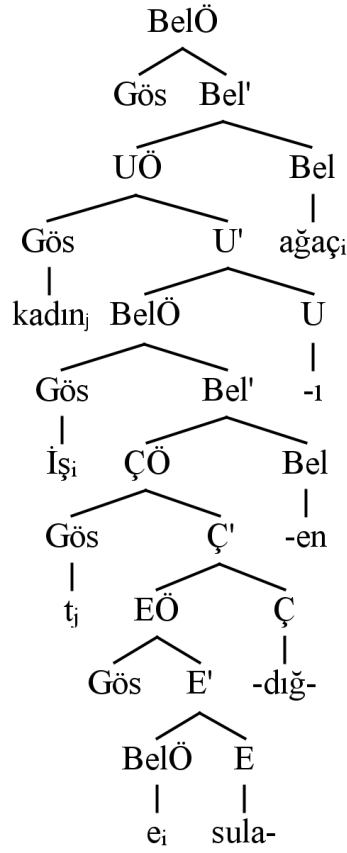
(154) gülen kadın

(Özsoy, 1998: 364-365'ten uyarlanmıştır.)

(154)'te içeyerleşik BelÖ budağı üzerinde bir UÖ bulunmaz. EÖ içindeki özne ÇÖ, GöS'e taşınır. ÇÖ, GöS'deki değişken BelÖ, GöS'de bulunan ve ana BelÖ'nün baş adı ile eşdizimli olan İş tarafından bağlıdır. İçeyerleşik eylem -(y)An ekini almak için Ç'ye eklenir. BelÖ'yü dallandıran bir UÖ bulunmadığı için eylem üzerinde bir uyum görünmez.

(155) kadının suladığı ağaç

(Özsoy, 1998: 364-365'ten uyarlanmıştır.)

(155)'teki uyum gösteren ilgi yapısında süreç (154)'ten daha farklı işler: EÖ içinde bulunan ve ϕ -özelliklerine sahip olan özne özelliklerini eşlemek için önce ÇÖ, GöS'e, ardından UÖ, GöS'e taşınır. BelÖ, GöS'te bulunan İş EÖ içindeki değişkeni bağlar. İçeyerleşik eylem özellik eşleme için ardışık döngüsel bir şekilde sırayla önce Ç'ye, ardından Bel'e ve en son da U'ya yükselir (Poole, 1992; akt. Özsoy, 1998: 365-366).

Özsoy (1994)'ün Poole (1992)'nin bu çözümlemesinden farkı tüm AÖ'lerde ve ortaç yapılarında $-(y)An$ ile kurulanlar dahil) UÖ bulunduğunu savlamasıdır. Yalnızca, uyum görülen yapılarda [+U], görülmeyen yapılarda ise [-U] şeklinde değer bulunur; iki yapı arasındaki tek ayrım $-(y)An$ yapısında UÖ'nün Belirleyici konumunda bir İş olmasıdır. Belirleyici konumuna verilen soyut tamlayan eki, ilgi

tümcesinin U'ya taşınan eylemine soyut $-(y)An$ ekini verir. Böylelikle uyum alan ve almayan ilgilendirme yapıları aynı derin yapıdan üretilmiş olur (Özsoy, 1994: 26-29).

Çağrı (2005)'te iki biçim arasındaki ayrım Z üzerindeki GYİ (=EPP) (Genişletilmiş Yansıma İlkesi) özelliğinin bir Bel özelliği tarafından doyurulması ile açıklanır. Buna göre, ilgi başı ile ZÖ'nün Gösterici konumu arasına adıl bir ifade girmediği sürece, $-(y)An$ biçimbirimi lisanslanır: belirli olmayan AÖ'ler GYİ'yi doyuramaz ve uyum alan biçimbirimler tercih edilir. (139a-b)'deki gibi her iki biçimin de kabul edilebilir görüldüğü durumlarda ise, $-(y)An$ ile kurulan ilgi yapısında özne belirsiz; uyum alan biçimbirimler ile kurulan ilgi yapılarında ise özne belirli olarak yorumlanır (Çağrı, 2005: 105-107).

Türkçede aynı kişi ve sayı uyumu sıfat, ad ve eylem ulamları üzerinde görülebilir:

- (156) a. Ben okurum.
- b. Ben temizim
- c. Ben öğretmenim.

(Kornfilt, 1997: 78-83)

(156a)'da ilk bakışta özne ile kurulan uyumun doğrudan ad, sıfat ya da eyleme bittiği görünür. Buna karşın, Baker (2008: 56-57) uyumun S ya da A üzerinde görünmediğini, uyumun tümce içinde daha yukarıda bir yerde konumlanmış olan eylemsel bir ulam üzerinde olduğunu belirtir. Söz konusu ulam öznenin yukarıda üretilen ve öznenin göstericisine taşınmasını tetikleyen bir ulamdır. Araştırmacı bu savına kanıt olarak (157-158)'i verir:

- (157) a. Ben kitabı okudum
- b. Ben temizdim.
- c. Ben öğretmendim.

(Kornfilt, 1997: 78-83)

Yükleme bir geçmiş zaman belirteci eklendiğinde, uyum (156)'da olduğu gibi doğrudan adıl ya da sıfatıl köke bitişmez; zaman belirtecinin dışında görünür (157a-c). Bu durum (158)'deki örnekler üzerinde daha net görünür:

(158) a. Göreceksin.

(Wetzer, 1996; akt. Baker, 2008: 57-58)

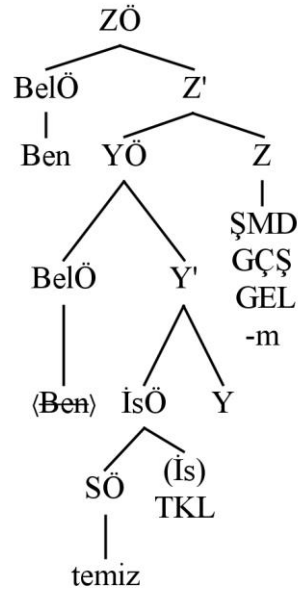
b. Ben temiz olacağım.

c. Ben öğretmen olacağım.

(Kornfilt, 1997: 78-83)

(158a)'da 2. kişi çoğul uyum eki gelecek zaman eki -(y)AcAK'tan sonra gelir. Bu ek eylemcil olmayan köklere bitişmez (Baker, 2008: 57). (158b)'de "temiz" sıfatına ve (158c)'de "öğretmen" adına bitişmeyen gelecek zaman eki, "ol-" yardımcı eylem köküne bitişir. Tüm bunlar üzerinden Baker (2008: 57-58) Türkçede kişi (ve sayı) uyumunun görüldüğü başın Z başı olduğu sonucuna varır. Araştırmacıya göre, Z başı üzerinde gerçekleşen uyumun ağaç gösterimi ise (159)'daki gibi olur:

(159) Ben temizim / Ben temizdim / Ben temiz olacağım

(159)'daki yapıya göre, yapı geniş zaman ise Zaman bitişik sığata eklenir; Zaman gelecek zaman olduğunda yardımcı eylem yapıya eklenir.⁸ Her durumda, özne-yüklem uyumu A, E ya da S üzerinde değil, Z üzerinde gerçekleşmiş olur.

2.3. ARA SONUÇ: TEMEL PROBLEMLER

Bu çalışmada öncelikle ÖNE dizilimine sahip, adıl- ve tümleç-düşüren ve esnek sözcük dizilişi sergileyen bir dil olan Türkçenin yapısal özelliklerini genel hatlarıyla ele aldık. Ardından Türkçede uyum görülen temel durumların üzerinde durduk. Bu bağlamda ilk olarak (159)'da bazı örnekleri görünen üç adet kişi ve her bir kişinin tekil ve çoğul değerlerinden oluşan iki adet sayı uyumunun görüldüğünü belirttik. Kişi ve sayı uyumu (160)'taki gibi özne-yüklem uyumu kapsamında görülebileceği gibi (161)'de bir örneğini verdiğimiz ilgi uyumu şeklinde de gerçekleşebilir:

- (159) a. Ben dün seni yolda gördüm.
b. Siz ne zaman geleceksiniz?
c. Ali'nin bir yazlık aldığını duydum.

Çalışmamızda 1. ve 2. kişi çoğul uyumlarının zorunlu olmasına karşın 3. kişi çoğul uyumunun çoğu durumda seçimlik olduğundan da söz ettik:

- (160) a. Onlar sınava girecek(-ler).
b. Onların nereye gideceklerinden / gideceğinden haberin var mı?

Türkçenin uyum görünümüleriyle ilgili bir diğer durumsa kimi zaman yüklemın özne yerine özne tümleciyle uyuma girdiği durumlardır. Bu tür durumlar, yüklem konumunda genellikle bir adılın olduğu durumları kapsar:

⁸ Bazı kaynaklara göre, şimdiki ve gelecek zaman yapılarında da Z bitişmeden önce bir yardımcı eylem “-i-” eklenir; fakat, *ünsüz* (consonant) ile biten sıfat ya da adlardan sonra bu yardımcı eylem sesel nedenlerle silinir (bkz. Kornfilt, 1997: 77-83).

(161) Benim dün gördüğüm sensin.

Türkçe tamlayan-iyelik uyumunu durum uyumu kapsamında ele aldık. Tamlayan ve iyeden oluşan öbekte her iki birim üzerinde ilgili uyum ekleri görülür. İyelik uyumunda 1. ve 2. kişi uyumu ve 3. kişi tekil uyumu zorunlu görünürken 3. kişi çoğul uyumu burada da seçimlidir:

(162) a. Senin araban / Bizim evimiz

b. Ali ve Ayşe'nin çatıdan atlayıp kaçan kedi-si/-leri

Konu kapsamında tamlayan-iyelik uyumunun ihlal edilebildiği bir diğer görünüm daha bulunur. Tamlayan üzerinde uyum eki görülmesine karşın, bazı tamlamalarda ya da ilgi tümcelerinde iye bazen iyelik belirticisini düşürebilir:

(163) a. Basri'nin ev(-i) satılmış.

b. Bizim araba(-mız) tuhaf sesler çıkarıyor.

(163)'te de görüldüğü gibi kimi durumlarda iyeliğin düşürülebilmesi mümkündür. Buna karşıt durumsa ilgi tümcelerinde görülür. *-DIK/-(y)AcAK* adlaştırmaları aracılığıyla ilgilendirilen iyelik yapılarındaki iyelik eki silinir. Öte yandan, kimi durumlarda bu ekin bir biçimde yapıda kalması da mümkündür:

(164) a. ?Ali'nin Dubai'den getirdiği araba(-sı) çalınmış.

b. ?Can'ın yemek festivalinde yaptığı tatlı(-sı) birinci olmuş.

Her ne kadar iyelik ekli görünüm, danıştığımız tüm ana dil konuşurlarınca iyelik eksiz görünüm kadar iyi bulunmasa da bozuk olarak addedilmemiştir. Bu da uyum açısından bir biçimde bu durumun açıklanmasını zorunlu kılar.

Özetle, çalışmanın temelinde inceleyerek açıklaması gereken dört temel uyum olgusu bulunmaktadır:

- i. Üçüncü çoğul kişi uyumundaki seçimlik durum (bkz. (160))
- ii. Adıl yüklemli tümcelerde uyumun özne tümleciyle gerçekleşmesi (bkz. (161))
- iii. Basit tamlayan-iyelik yapılarında iyelik ekinin kimi zaman düşebilmesi (bkz. (163))
- iv. İlgi tümcesi içeren iyelik yapılarında kimi zaman iyelik ekinin görünmesi (bkz. (164))

Bir sonraki bölümde, bu dilbilgisel sorunlara açıklama getirecek çözümleme yöntemi ve bununla beraber kuramsal anlamda ortaya çıkan araştırma sorularını ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZELLİK KALITI

Özellik Kalıtı (ÖK) tümcede ilgili birimler arasında uyumun nasıl sağlandığına ilişkin mekanizmayı açıklamayı amaçlar ve Chomsky'nin (2000) ile (2013) arasında yayınladığı bir dizi çalışma ile kurup geliştirdiği Evre Kuramı'nın (EK) önemli bir kısmını oluşturur⁹. EK, Chomsky (1993, 1995)'in önerdiği Yetinmecî Çizgi kapsamında Chomsky (2000)'den itibaren ortaya çıkan bir kuramdır. Temelde dil yetisinin dil-dışı *duyu-devinimsel* (sensorimotor) (D-D) ve *kavramsal-sezgisel* (conceptual-intentional) (K-S) dizgeleriyle etkileşime girmesinin gerektiğini savlar. Güçlü Yetinmecî Sav'a (Strong Minimalist Thesis) göre dil bu dışsal dizgelerle en uygun şekilde bağlantı kuracak şekilde tasarlanmıştır (Chomsky, 2000: 93; Citko, 2014: 8). D-D dizgesiyle ara kesit oluşturan gösterimlere sesbilimsel biçim (SB); K-S dizgesiyle kurulan ara kesitlere ise mantıksal biçim (MB) adı verilir (Citko, 2014; 8, dn. 3). SB veya MB'deki bir gösterimin arakesitlerin ortaya koyduğu koşullara uyması için sırasıyla dil dışı dizgeler olan D-D ve K-S arakesitleri tarafından yorumlanabilmesi gerekir (Citko, 2014: 9-10).

Sayaçtan seçilen bir sözlüksel birim türetime *Birleştir* (Merge) işlemi ile eklenir. Birleştir işlemi yapılandırılmış olan n sayıda nesneyi alır ve onlardan yeni bir nesne oluşturur (Chomsky, 2005: 11), diğer bir deyişle a ve b değerlerini alır ve tek bir birim haline getirir. Birleştir, ikili bir işlemdir ve aşağıdan yukarıya olacak şekilde döngüsel olarak gerçekleşir. Chomsky (2004: 110-111)'e göre, iki Birleştir türü vardır: içsel Birleştir (Taşıma) ve dışsal Birleştir. Hem Birleştir hem de Taşıma işlemlerinin uygulanabildiği durumlara ilişkin olarak Chomsky (1995) *Taşıma yerine Birleştir* (TYB) (Merge over Move) ilkesini önerir: bu ilkeye göre, Birleştir işlemi Taşıma (yani içsel Birleştir) işlemine tercih edilir; ilk olarak Birleştir uygulanır (Weisser, 2015: 201).

Türetime giren sözlüksel birimler çeşitli özellik demetlerinden oluşur. Bu sözdizimsel özellikler sözdizimsel işlemleri tetiklerler ve A/E özellikleri gibi ulamsal özellikler, durum özellikleri, ϕ -özellikleri, ne-özellikleri, vb. olabilirler. Özellikler iki başlıkta toplanırlar: *Yorumlanabilir Özellikler* (iF) ve *Yorumlanamaz Özellikler* (uF).

⁹ Okurları bu çalışmalar için Chomsky (2000, 2001, 2004, 2005, 2008, 2013)'e yönlendiriyoruz.

Chomsky (2001, 2004) bu iki özellik türünü özellik *değerleme* (valuation) ile birbirinden ayırır. Yorumlanamaz özellikler tüetime *değerlenmemiş* (unvalued) olarak giren durum ve ϕ -özellikleri gibi özelliklerdir. Yorumlanamaz ve değerlenmemiş bir özellik, örneğin durum özelliği, “*uDurum_I*” olarak gösterilir. Yorumlanabilir özellikler içsel olarak belirli özellik değerlerine sahip olan zaman özelliği gibi özelliklerdir ve “*iZaman_I*” gibi gösterilirler (Citko, 2014: 14). Değerlendikten sonra bu yorumlanamaz ve yorumlanabilir özellikler sırasıyla *uDurum_[değ]* ve *iZaman_[değ]* olarak ifade edilir (Pesetsky ve Torrego, 2007; akt. Citko, 2014: 19). Aydın (2014: 15)’e göre, Z-kurucuları için zaman, görünüş ve kip yorumlanabilir özellik iken kişi ve sayı yorumlanamaz özelliklerdir. AÖ kurucularda kişi, sayı ve cinsiyet yorumlanabilirdir; fakat, durum yorumlanamaz bir özelliktir.

Chomsky (2000: 106-107) evreleri ara kesit özellikleri açısından bağımsız ve bir önerme olmaya en yakın sözdizimsel birimler olarak tanımlar. Bu açıdan geçişli ve özneli geçişsiz, yani tüm rollerin atandığı bir eylem öbeği (e*Ö) ya da zaman ve *güç* (force) içeren tam bir tümcecik (TÖ) güçlü birer evredir (Chomsky, 2000: 106, 2001: 12, 2008: 143). Buna karşın, ZÖ’ler ya da dışsal üyesi olmayan (geçişsiz ve edilgen) eÖ’ler evre değildir. Legate (2003), tüm eÖ’lerin evre olduğuna dair deneysel ve kavramsal kanıtlar sunar¹⁰.

Bir XÖ evresi tamamlanır tamamlanmaz evre başı daha fazla yansıma göstermez ve tümleci dağıtımaya yollanır; tamamlanan evre daha yukarıdaki evre için erişilemez konumdadır. Bu erişilemezlik eşlenmemiş ya da değerlenmemiş kalan özelliklerin o şekilde kalacakları anlamına gelir. Dağıtımaya yollanan bir evreden bir birimin taşınmasının tek yolu söz konusu birimin önce evre kenarı konuma gelmesidir (Citko, 2014: 32).

EK’nın empirik açıdan en belirgin gözlemlerinden birisi *Evre Girimsizliği Koşuludur* ‘EGK’ (Phase Impenetrability Condition ‘PIC’) (Citko, 2014: 31). Chomsky (2000: 108) ve (2001: 13-14) EGK’ya ilişkin dilbilgisel öngörülerini birbirinden biraz farklı iki koşul önerir: sırasıyla EGK I ve EGK II:

(i) *Evre Girimsizliği Koşulu I*

X başı olan bir XÖ evresinde, X’nin alanı XÖ’nün dışındaki işlemlere erişilebilir değildir; yalnızca X ve kenarı bu gibi erişimlere erişilebilirdir.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Legate (2003).

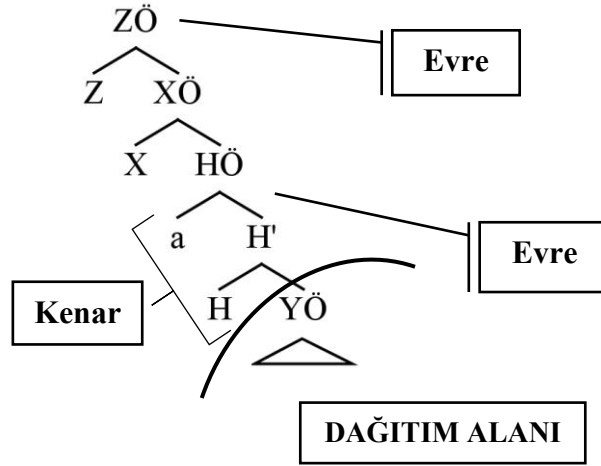
(ii) *Evre Girimsizliği Koşulu II*

(X ve Z evre başı olmak üzere, [ZÖ Z...[XÖ k [X YÖ]]] gibi bir yapı temelinde X'nin alanı ZÖ'deki işlemlere açık değildir; yalnızca X ve kenarı olan *k* bu gibi erişimlere açıktır.

EGK I ve EGK II arasındaki tanım farkı X evre başının hangi noktada erişilemez olduğuna ilişkindir: EGK I'de XÖ evresi evre olan veya olmayan herhangi bir başka baş türetime girdiğinde dağıtıma yollanır, dolayısıyla erişilemez duruma gelir. EGK II'ye göre ise, bir XÖ evresinin dağıtıma yollanması için bir sonraki evre başının türetime girmesi gerekir.

Evre başlarının GYİ (veya Chomsky (2008: 139)'da revize edilmiş haliyle Kenar Özelliği (KÖ)) gibi evre kenarlarına taşınmayı tetikleyen özellikler barındırma yetenekleri vardır, ardışık döngüsel taşıma bu sayede korunur (Chomsky, 2000: 109, 2001: 12). (165)'teki şema evreler, kenar konum ve Dağıtım alanını ağaç üzerinde gösterir (Citko, 2014: 34):

(165)

3.1. CHOMSKY (2000, 2001, 2004, 2005, 2008, 2013)

Evre başları yorumlanamaz özelliklerin kaynağıdır (Gallego, 2010). Bu durumda, evre olmayan başların da ya hiçbir şekilde yorumlanamaz özellikleri olmaması ya da bu özellikleri bir şekilde türetim sırasında evre başlarından ediniyor

olmaları gerekir. ÖK bu ikinci sayıltı ile ilgilidir; temelde evre başlarının yorumlanamaz özelliklere sahip oldukları fakat evre olmayan başların da bu özellikleri onlardan “kalıt aldıkları” görüşüne dayanır (Citko, 2014: 46).

Yorumlanamaz özelliklerin değeri lenmesi gerektiğinden söz etmiştik. Bu değeri leme Uyuşum işle mi şeklinde *Sonda* (Probe) ve *Hedef* (Goal) olarak adlandırılan iki birim arasında gerçekleşir (Chomsky, 2000, 2001). Bir *S* sondası ve *H* hedefi arasında Uyuşum ilişkisi kurulabilmesi için aşağıdaki koşullar gereklidir (Chomsky, 2000: 122-123):

(166) a. *Etkinlik Koşulu*

Sonda ve Hedefin etkin olması gerekir; diğ er bir deyiş le, yorumlanamaz ve değeri lenmemiş özellikler taşımalıdır lar.

b. *Eşleme Koşulu*

Sonda ve Hedefin özelliklerinin, diğ er bir deyiş le özellik kimliklerinin eşleşmesi gerekir.

c. *Alan Koşulu*

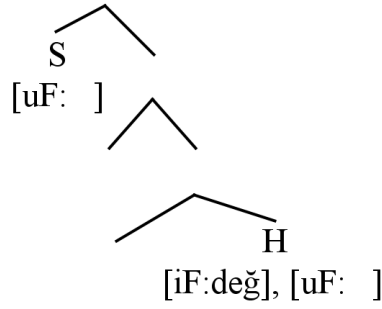
Hedef Sondanın alanı içinde olmalıdır; Sondanın alanı kız kardeşidir.

d. *Yerellik Koşulu*

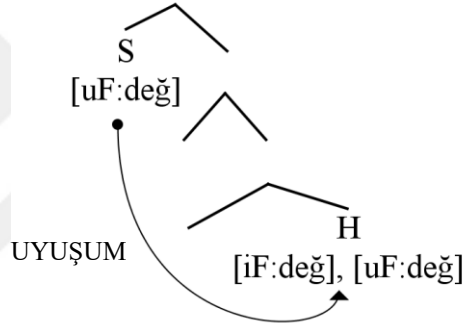
Hedef Sonda ile yerel bir ilişki içerisinde bulunmalı, yakın k-buyurma alanı içinde olmalıdır.

(166)’daki tüm koşullar gerçekleştiğ inde Sonda ve Hedef arasındaki Uyuşum işle mi ile değeri lenmemiş özellikler değeri lenir, eş zamanlı olarak ara kesitlere Dağıtım gerçekleşir ve değeri lenen özellikler silinir. (167)’de Uyuşum işleminin nasıl gerçekleştiğ i ağaç üzerinde gösterilir (Citko, 2014: 18, 21):

(167) a.

b.

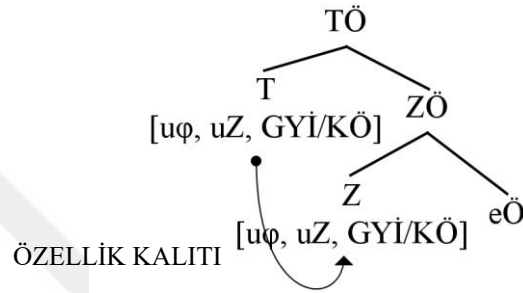
(167a)'da değeri lenmemiş durumda bulunan “uF” (167b)'de okun simgelediği Uyuşum işleminin ardından değeri lenerek silinir ve türetim devam eder.

Chomsky (2000: 102)'ye göre, T, Z ve e temel işlevsel ulamlardır; fakat, Uyuşum işlemi ve GYİ/KÖ yalnızca evre başları olan T ve e'ye özgüdür. TÖ ve eÖ evre iken ZÖ ya da ϕ -özellikleri olmayan ve durum/uyum çekimine girmeyen B başı olan eylemcil bir öbek (çekimli ZÖ ya da geçişsiz/edilgen eylem öbeği) evre değildir.

ÖK sürecini T-Z ilişkisi üzerinden ele alacak olursak; Z, yalın-uyum dizgesine dahil olan ve dışsal üye öznenin ya da geçişsiz/edilgen nesnenin ZÖ, Gös konumuna yükselmesini sağlayan çeşitli özelliklerin kaynağı gibi görünür; buna karşın, Z'de bulunan bu özellikler (temel zaman ve ϕ -özellikleri) içsel değil, türetimseldir; çekimli bir tümcede Z ilgili yorumlanamaz özellikleri evre başı T'den kalıt olarak alır (Chomsky, 2008: 143-144). Bu sürecin sonunda T kendi üzerindeki Uyuşum özelliklerini kaybeder ve Z, TÖ evresi düzeyinde bir Sonda görevi görür.

Z'nin kalıt aldığı özellikler kurulacak olan Uyuşumun Z ve ilgili birimler arasında gerçekleşmesine yol açar. Z, örneğin, kalıt aldığı GYİ/KÖ özelliği ile öznenin Ü-taşımına ile ZÖ, Gös konumuna yükselmesine; φ -özellikleri ile özne ile yüklem arasında uyumun gerçekleşmesine neden olur. Özelliklerin T'den Z'ye kalıtlanma süreci temel olarak (168)'teki gibi işler:

(168)

Yorumlanamaz özellikleri (168)'deki gibi kalıt almasının ardından Z bir Sonda haline gelir ve aldığı yorumlanamaz özellikler uygun Hedef(ler) ile (167)'deki gibi değerlendirilir.

Benzer şekilde, E de Sözlüksel olarak içsel yorumlanamaz özelliklerden yoksundur. e^* başı sahip içsel olarak sahip olduğu Uyuşum özelliklerini E'ye aktarır, E yapısal bir durumu olan etkin bir sonda haline gelerek uygun durumdaki bir nesneyi EÖ, Gös konumuna taşır. Chomsky (2008: 143) TÖ ve BelÖ arasındaki benzerliğin BelÖ'nün de evre olduğunu düşündüğü görüşündedir. Buradan hareketle, T-Z ve e^* -E arasındakine benzer bir ilişkinin Bel-A arasında kurulmasını beklemek doğal olacaktır.

Z yalnızca T tarafından seçilirse φ -özellikleri, basit zaman gibi yorumlanamaz özellikler barındırır; E tarafından seçildiğinde ise bu özellikler bulunmaz; yapı bu durumda yükselme (Kuraldışı durum imleme gibi) ya da mastarlı bir yapı olmuş olur (Chomsky, 2001: 7-8, 2008: 143).

Chomsky (2013) Z'nin tüm özelliklerini T'den kalıt alması gerektiğini savlar ve zaman ve φ -özelliklerine ek olarak soru özelliğini (Soru) de ekler. Chomsky (2013)'e göre bir $\{XÖ, YÖ\}$ sözdizimsel nesnesini etiketlemek için ya öbeklerden

biri taşınır ve geriye diğeri kalır; ya da X ve Y'nin etiket olarak alınabilecek belirgin bir özelliği olması gerekir (Chomsky, 2013: 47):

(169) a. They asked [if-Sor [α [how many mechanics] [Z-Sor fix
3ÇĞL sor-.GÇŞ eğer nasıl çok tamirci.ÇĞL tamir et-
the cars]]]
B'li_TAN araba.ÇĞL

b. How many cars did they say that the
Nasıl çok araba.ÇĞL YDR_EYL.GÇŞ 3ÇĞL de- TÛM B'li_TAN
mechanics fixed ____?
tamirci.ÇĞL tamir et-.GÇŞ
“Kaç arabayı tamircilerin temir ettiğini söylediler?”

c. *How many mechanics did they say that ____ fixed
Nasıl çok tamirci.ÇĞL YRD_EYL.GÇŞ 3ÇĞL de- TÛM tamir et-.GÇŞ
the cars?
B'li_TAN araba.ÇĞL
“Kaç tamircinin arabaları tamir ettiğini söylediler?”

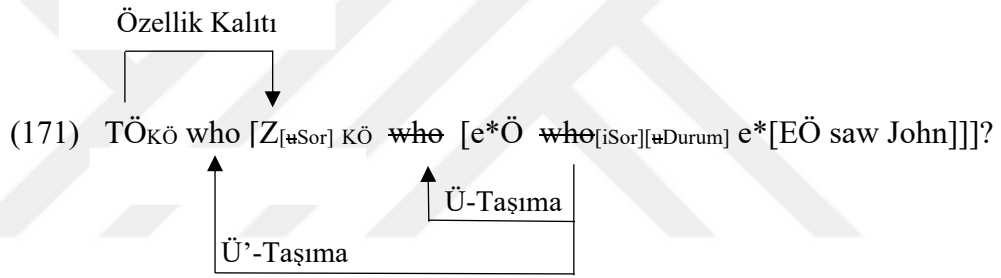
(169a)'daki örnekte, SorÖ'nün kız kardeşi konumundaki ne-öbeği ve onun Sor-özelligi SorÖ'nün başı ile uyuma girer. Bu sayede taşınmasına gerek kalmadan Sor olarak etiketlenir. Bu durumda, ne-öbeği nesne için bir kaçış yolu kalmış olur ve (169b)'ye izin verilirken (169c)'ye izin verilmez.

Chomsky'nin ÖK çözümlemesi, TÖ, Gös ve ZÖ, Gös konumlarındaki ne-öbekleri arasında doğrudan bir ilişki olmadığını sezdirerek hem Ü- hem de Ü'-taşımayı T'den Z'ye ÖK yoluyla açıklar. Ü'-taşımaya tipik olarak TÖ ya da $e^*Ö$ gibi evrelerin başında bulunan EK özelliğinin ilgili birimleri taşıdığı konumdur; diğer özellikler ile taşınan konumlar Ü-konumdur (2005: 9-10, 2008: 147, 150). Ü- ve Ü'-taşımaya süreçlerinin ÖK üzerinden çözümlendiğini daha net bir şekilde aşağıdaki gibi görebiliriz:

- (170) a. T [Z [who [e* [see John]]]]
 b. Who_i [T [who_j [Z [who_k e* [see John]]]]]
 c. Who saw John?
 Kim gör-.GÇŞ John
 “John’u kim gördü?”

(Chomsky (2008: 149)

(170)’teki e^* Ö’de e^* ile “John” arasındaki uyum tüm yorumlanamaz özellikleri değerlendirir. T evresine gelince, T üzerindeki KÖ ve Uyuşum özellikleri “who”yu hedef olarak arar. Uyuşum özelliği Z’ye aktarılır; bu özellik “who”yu ZÖ, Gös konumuna taşırken T üzerindeki KÖ TÖ, Gös’e yükseltir. Böylece (170a)’dan (170b) elde edilmiş olur. (170)’teki tüm ÖK süreci (171)’deki şema üzerinde de görülebilir:

(Shim, 2011: 20’den uyarlanmıştır.)

Yukarıdaki bilgileri kısaca özetleyecek olursak, Chomsky’nin ÖK çözümlemesine göre, yorumlanamaz özellikler evre başlarına (T ve e^*) ait olan özelliklerdir; Z ve E gibi evre olmayan başlar, özne, nesne gibi ilgili birimlerle uyuma girebilmelerini sağlayan Sonda özelliği kazanmak için T ve e^* gibi evre başlarına ihtiyaç duyarlar. İlgili yorumlanamaz özellikleri kalıt aldıktan sonra etkin birer Sonda haline gelen başlar alanlarında bulunan ve uygun özellikleri taşıyan etkin Hedefleri seçerek özelliklerini eşleyip siler. T’den Z’ye kalıtlanan Uyuşum özelliği ZÖ, Gös konumuna gerçekleşen taşıma ile Ü-konumu oluştururken T üzerindeki KÖ TÖ, Gös konumuna gerçekleşen taşıma ile Ü'-konumu meydana getirir.

3.2. RICHARDS (2007)

Richards (2007)'ye göre, Chomsky (2005)'in $\bar{U}$ -konumları oluşturan Uyuşum özelliği ile $\bar{U}$ '-konumları oluşturan KÖ yoluyla K-S ara kesit koşullarına dayandırdığı ÖK yaklaşımı $\bar{U}/\bar{U}$ ' konumların görülmediği e^* -E ilişkisine indirgenemez. Ayrıca, bu durum evre olmayan Z başının varlığını da açıklamaz. Diğer bir deyişle, tüm özelliklerin T'ye ait olduğu ve tüm işlemlerin T tarafından tetiklendiği bir dizgede Z'ye neden ihtiyaç duyulduğu sorusu tüm evre-evre olmayan baş ilişkilerine uzanabilir ve evre olmayan başların varlığı sorgulanabilir hale gelir (Richards, 2007: 564-565).

Yorumlanamaz özelliklerin anlamsal birime ulaşmadan önce silinmesi gerekir; fakat, Uyuşum tarafından değerlendirildikten sonra yorumlanabilir özelliklerden ayırt edilemezler. Dolayısıyla, türetim dizgesinin *geri bakmasını* (lookback) önlemek için yorumlanamaz özelliklerin değerlenir değerlendirilmez Dağıtıma yollanması gerekir. Değerleme Dağıtımdan önce gerçekleşirse türetim anlam arakesitinde çakışır çünkü değerlendirilmemiş özellikler bu arakesitte yorumlanamaz. Bu yüzden, türetimin sorun yaşamaması için değerlendirme işleminin Dağıtımın bir parçası olması, diğer bir deyişle, Dağıtım ile eş zamanlı gerçekleşiyor olması gerekir. Richards (2007: 566) vardığı bu noktadan hareketle (172)'deki ara kesit koşulunu savlar:

(172) *Koşul I*

uF'lerin Değerlenmesi ve Dağıtımını birlikte gerçekleştirmelidir.

Richards (2007: 567)'ye göre, (172)'nin EK için gerekliliği evreleri yorumlanamaz özelliklerin bulunduğu alan olarak tanımlamada sözdizimsel bir tanı sağlamasıdır; X bir Sondaya aynı zamanda bir evre başıdır. Yine Güçlü Yetinmecî Sav üzerinden döngüsel Dağıtımın bir dil dizgesi için önemini belirten bir de sav sağlar: Değerlenen Sondaların derhal Dağıtıma yollanması sayesinde türetim *yakınsayabilir* (converge).

EK'nın altında yatan diğer sayıltı, türetimin döngüselliklerinin sağlanabilmesi için tüm evresel ulamın aktarılmasında gerekliliğidir (Chomsky, 2004: 4-5), aksi halde türetim ilk evre düzeyinden ileri gidemez. Örneğin, bütün bir evrenin Dağıtımını

KÖ de dahil evre başının etiketini türetimin ileriki aşamalarına erişilemez bir duruma sokar ve daha yukarıdaki bir başın seçimini olanak dışı bırakır. Dolayısıyla, evre başının kenarının (baş/etiket ve gösterici birimin) evreler arası taşıma işlemleri için bir sonraki evre için bir kaçış yolu bırakması gerekir. Böylece, bir X evresinin kenarı Dağıtım amacıyla Y evresine ait olurken X'in tümlecine erişilemezdir. Chomsky'nin EGK olarak formüle ettiği bu koşulu Richards (2007: 568) Koşul II olarak tanımlar:

(173) *Koşul II*

Bir evrenin kenarı ve kenar olmayan tümleci ayrı ayrı aktarılır/dağıtılır.

(172)'ye göre yorumlanamaz bir özellik değerlendirilmez aktarılması nedeniyle sözdizimsel varlığı bir sonraki evreye dek sürmez. Fakat EGK/Koşul II'ye göre evre başı kenarın bir parçasıdır ve bir sonraki evreye/döngüye taşınması gerekir. Dolayısıyla (173) ile (172) uyumsuz görünür. Örneğin, T üzerindeki yorumlanamaz Uyuşum özelliği T evresi düzeyinde aktarılamaz çünkü EGK'ya göre T, tümleci olan ZÖ dağıtıldığında, geride kalmış olur. Bu durum, T'nin yorumlanamaz özelliğinin ZÖ'deki özne tarafından değerlendirildiği noktada aktarılması gerekliliğini ihlal eder (Richards, 2007: 568).

Richards (2007: 569) özelliğin kalıtlanmasının bu duruma iyi bir çözüm sunduğunu belirtir. Araştırmacı, (172)'deki yorumlanabilirlik ile (173)'teki gırmisizliğin (174)'teki kalıtlanabilirlik sonucuna götürdüğü görüşündedir:

(174) *Sonuç*

Yorumlanamaz özellik kenar konumdan kenar olmayan konuma yayılmalıdır.
(T'den X'ye; e*'den E'ye vb.)

(174) Koşullar I ve II'nin bir sonucudur ve ÖK için kuramsal bir zemin hazırlar: EGK/Koşul II'ye göre, evre başları tümleçleriyle eş zamanlı olarak dağıtılmazlar, bu yüzden evre başı üzerindeki yorumlanamaz özellikler de içinde değerlendirildiği sonraki evreye dek aktarılmaz; bu da Koşul I'i ihlal eder. Buna göre, evre başında yorumlanamaz özellik kalırsa türetim çakışır. Bunun üstesinden

gelmenin ve T/e^* üzerindeki yorumlanamaz özelliklerin Dağıtımın bir parçası olarak değerlendirilmesinin tek yolu söz konusu özelliklerin aktarılan/dağıtılan ulama yani tümlece (Z/E) aktarılmasıdır (Richards, 2007: 569).

Richards (2007) bu sayede kuramsal olarak evrelerin evre olmayan başlara duyduğu gereksinimi de temellendirmiş olur. Evre başı evre olmayan başa kendi üzerindeki yorumlanamaz özellikleri alması ve Koşul I ile uyumlu olacak şekilde değerlendirmesini mümkün kılması için gereksinim duyar. Kısaca, evreler tüm sözdizimsel işlemleri başlatıyor olsalar da bunu evre olmayan bir başın yardımı olmadan gerçekleştiremezler (Richards, 2007: 569-570).

Aynı yaklaşım ile evre olmayan başların neden var oldukları çıkarımına ek olarak neden evre olmadıkları da açıklanabilir: evre olmayan bir başın, örneğin Z 'nin, evre olmamasının nedeni kendisine bitişen T 'nin evre olması ve yorumlanamaz özelliklerini aktarmak için evre olmayan bir başa ihtiyaç duymasındır; Z evre olsaydı T evresi tarafından seçilemeyeceği gibi $e^*Ö$ 'yü de tümleci olarak alamazdı, çünkü kendisinin de evre olmayan bir başa gereksinimi olurdu. Richards (2007: 570) bu çözümlemesini biraz daha ilerleterek yukarıdaki çıkarımın evre başlarının arka arkaya gelemeyeceğini ve evre olmayan bir başın iki evre başında olması gerektiği çıkarımının yapılabileceğini belirtir. Buna göre, bir öbeğin iç yapısı (175a-d)'deki gibi değil, her iki evre arasında bir evre olmayan öbeğin bulunduğu (175e)'teki gibi olacaktır (X Evre başlarını, Y evre olmayan başları temsil eder):

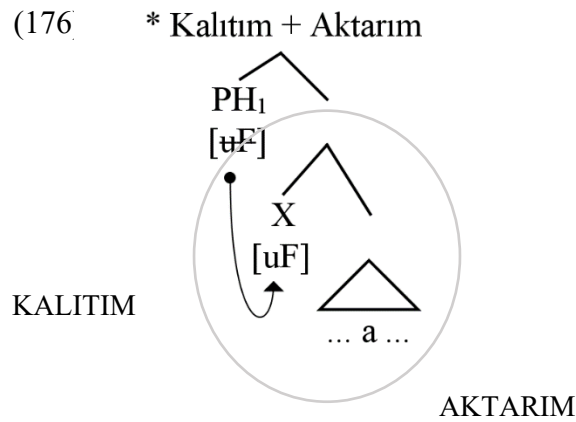
- (175) a. $*X-X-X-X \dots$
b. $*X-X-Y-X \dots$
c. $*X-Y-Y-X \dots$
d. $*Y-Y-Y-Y \dots$
e. $X-Y-X-Y \dots$

Richards (2007) Chomsky (2000, 2001, 2004, 2005) tarafından savlanan $ÖK$ 'nın motivasyonuna dair alternatif bir açıklama sunmayı amaçlar ve $ÖK$ 'yı iki Koşul üzerine oturtur: (i) Koşul I'e göre yorumlanamaz özelliklerin değerlendirilip dağıtılması birlikte olmalıdır; (ii) Koşul II'ye göre ise bir evrenin kenarı ve kenar olmayan tümleci ayrı ayrı dağıtılmalıdır. Bu iki koşulun sonucu olarak

yorumlanamaz özelliklerin kenardan kenar olmayan konuma doğru yayılması gerektiğini savlar. Bu iki Koşul ve buradan vardığı sonuç ile Richards (2007) evre olmayan başlara neden gereksinim duyulduğu, evre olmayan öbeklerin neden evre olmadıkları ve bir öbek içinde dizilimin nasıl olması gerektiği gibi çeşitli kuramsal sorulara açıklama sunar.

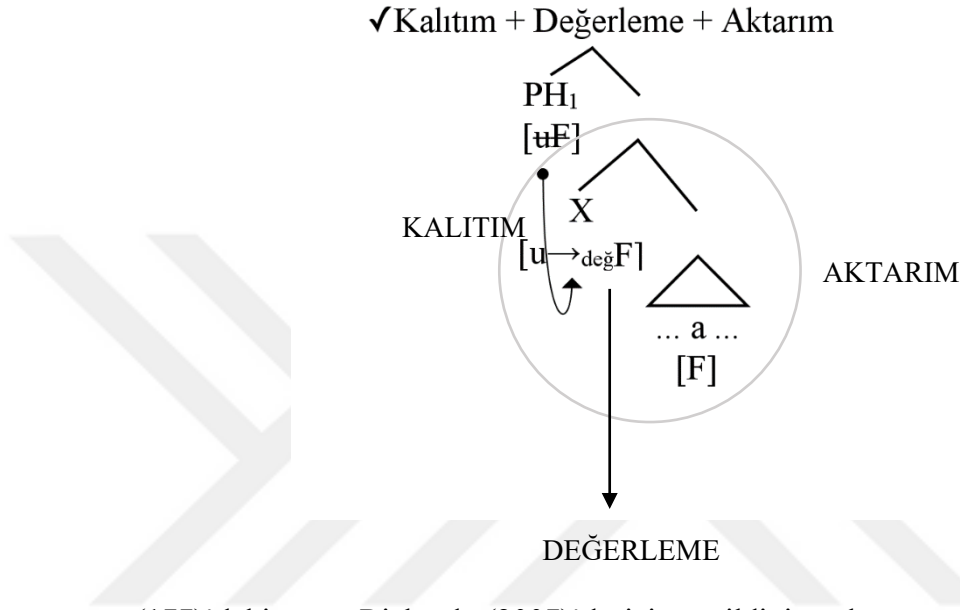
3.3. INOKUMA (2007, 2013)

Richards (2007)'nin savına göre P_1 evresindeki bir PH_1 evre başı ile Sonda-Hedef Uyuşumu ile değerlendirilen yorumlanamaz bir özellik bir sonraki P_2 evresine aktarılmazsa PH_2 evre başı onun yorumlanamaz bir özellik olduğunu bilemez; yorumlanabilir bir özellik gibi davranır. Bu durumda, söz konusu özellik başarılı bir şekilde silinemez ve P_2 evresi düzeyinde K-S ara kesitinde çöker. Bu nedenle, dizgeye evre başları tarafından getirilen yorumlanamaz özelliklerin başın tümleş alanındaki evre olmayan başlar tarafından kalıt alınması gerekir. Inokuma (2007: 68, 2013: 300)'e göre, bu sav ÖK mekanizmasına ilişkin bir açıklama sunsa da mekanizmayı gerektirmez: yorumlanamaz bir özelliğin değerlendirme ve aktarımının farklı evrelerde gerçekleşmesi türetimin çökmesine yol açıyorsa, özellik herhangi bir kalıtlama ya da değerlendirme olmaksızın da bir sonraki evreye aktarılabilir. Özellik evre başında kaldığı sürece, içsel alanını ara kesitlere yollamak bir soruna yol açmaz. Kalıtım ve değerlendirme işlemlerinin tüm birleşimsel olasılıklarının ağaç şemaları (176-179)'da gösterilir ((176-179): Inokuma, 2007: 68-69, 2013: 301-302):

(176)'da kalıtım ve aktarım varken, değerlendirme yoktur: PH₁'deki yorumlanamaz özellik X tarafından kalıtlanır ve artık PH₁'de bu özellik kalmaz. Kalıtlanan özellik PH₁'in alanı içinde değerlendirilmez ve bir değeri olmaksızın aktarılır. Değerlenmemiş özellik P₁ düzeyinde türetimin çakışmasına yol açar.

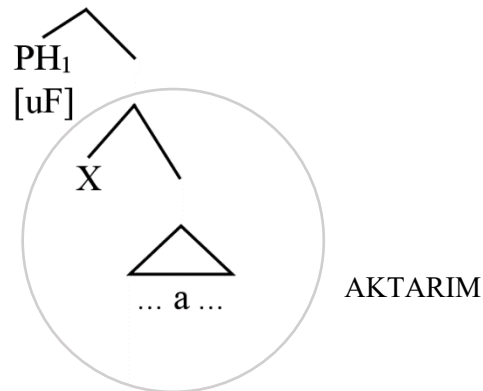
(177)

(177)'deki şema Richards (2007)'de izin verildiği savlanan türetimdir. Evre olmayan X başı yorumlanamaz özellikleri PH₁'den alır, PH₁'de özellik kalmaz. Sonda durumuna gelen X Uyuşuma girer ve bu özelliği eşler. PH₁'in içsel alanına Aktarım uygulanır; X'in kalıt aldığı yorumlanamaz özellikler değerlendirilir ve silinir. (176-177)'deki şemalar Chomsky (2007, 2008) ve Richards (2007)'nin çözümlemelerine uygundur.

(178)

Yalnızca Aktarım

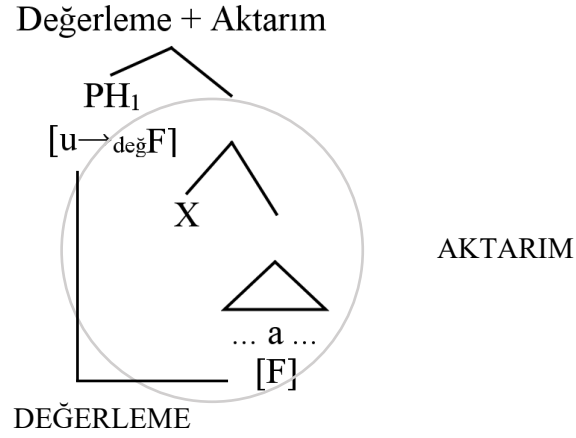
Inokuma (2013: 301-302) (178)'deki yapının Chomsky (2007, 2008) ve Richards (2007)'nin geliştirdiği model kapsamında olası olduğu görüşündedir: bu yapıda PH₁ yorumlanamaz özellikleri türetime taşır fakat kalıtım ya da değerleme gerçekleşmez; yalnızca Aktarım gerçekleşir. Aktarım PH₁'i ve yorumlanamaz özelliklerini dar söz dizime yollar. Bu noktada ara kesitlerde tam yorumlanma, EGK ya da Richards (2007)'deki Koşullar I ve II açısından sorun yoktur. P₁ evresinde bir sorun görünmediği için Inokuma (2007) bu yapının türetim bir sonraki evresindeki durumunu ele almak gerektiği görüşündedir.

Inokuma (2007: 70) (178)'deki PH₁ evresinden sonraki evre olan PH₂ evresi üzerinde yorumlanamaz özellik [uF₂] olduğunu ve bu özelliği evre olmayan bir Y başına kalıtladığını varsayar. zerinde hala [uF] bulunmasına rağmen türetim P₂ evresine ilerlediği için PH₁ artık bir Sonda olamaz. Evre olmayan baş üzerindeki yorumlanamaz özelliğin değerlenip silinmesi için başka Uyuşum ilişkilerine girmesi gerekir. Bu durumu Inokuma (2007) ye adcıların Durum güdümlü taşınması gerekliliğine benzetir.¹¹

Yapısal Durumun anlamsal bir katkısı yoktur; dolayısıyla, Durum özelliği yorumlanabilir bir karşılığı olmayan yorumlanamaz bir özelliktir; adcı evre başları tarafından tanıtılır fakat yorumlanamaz -özelliklerinin aksine kalıtlanmaz (Inokuma, 2007: 70).

¹¹ (i) Durum Filtresi: bir A'nn sesel içeriği var fakat Durumu yoksa dilbilgisel olarak bozuktur (*A) (Chomsky, 1981: 49)
(ii) Görünürlük Koşulu: ye A'lerin -imleme için görünür olması için Durum atanması gerekir (Chomsky, 1986: 94)
(iii) Aktiflik Koşulu: Hedef ve Sondanın aktif olması, diğer bir deyişle, Uyuşumun gerçekleşmesini sağlayacak yorumlanamaz özellikleri olması gerekir (Chomsky, 2000: 123, 2001: 6)
(akt. Inokuma, 2007: 70)

(179)

(179)'daki yapıda kalıtım görülmez, yorumlanamaz özellik, yerinde, yani PH₁ başı üzerinde, değeri lenir. Aktarım evrenin yalnızca içsel alanını yolladığı için, PH₁'in değeri lenmiş yorumlanamaz özelliği dağıtılmaz. Chomsky (2007) ve Richards (2007)'ye göre, sonraki evre başının bu değeri lenmiş özelliğin aslında bir önceki evrede değeri lenmiş yorumlanamaz bir özellik olduğunu bilmesi mümkün olmadığı için bu özelliğin bir sonraki evrede silinmesi olası değildir.

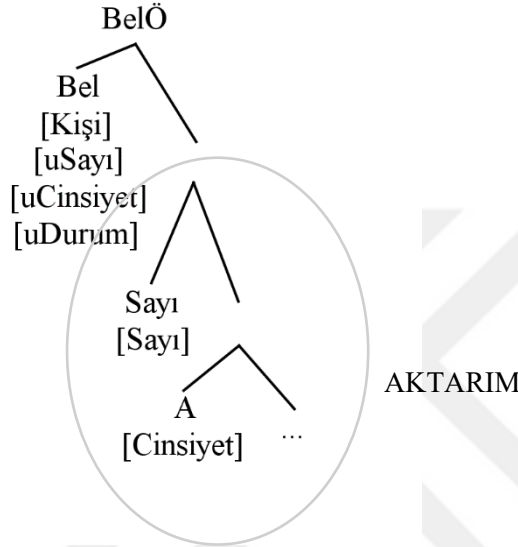
(178)'deki yapı yorumlanamaz Durum özelliği ile ilgili iken, (179)'da durum Bel başı üzerinde değeri lenmiş yorumlanamaz sayı ve cinsiyet özellikleri bulunması ve bu özelliklerin BelÖ dışındaki işlemler için erişilebilir olması ile ilgilidir. Hem (178) hem de (179)'daki yapılar BelÖ yapısı bağlamında düşünüldüğünde çökmez. (178)'de yorumlanamaz Durum özelliği ilk gerçekleştiği evrede kalıtlanmadan ve değeri lenmeden duran bir özelliktir. Benzer şekilde, (179)'daki yorumlanamaz sayı ve cinsiyet özellikleri kalıtlanmayan, PH başı üzerinde yerinde değeri lenen özellikler olarak düşünülebilir (Inokuma, 2013: 298, 303).

Inokuma (2013: 305)'e göre, BelÖ bir evredir ve BelÖ'nün bir bütün olarak üye konumu θ -rolleri tamamlanmış (θ -complete) Bel başı tarafından sağlanır; Bel başı yorumlanamaz ϕ -özelliklerini BelÖ içi Uyuşum ilişkileri ile kazanır. BelÖ üzerindeki ϕ -özellik dışarıdan bir bütün (bundled) kendi içlerinde ise ayrı durumdadır. Bel başında değeri lenen kişi, sayı, cinsiyet gibi ϕ -özellikleri TÖ ve e^*O gibi tümcesel evrelerde çakışmaya neden olmaz. Zira, BelÖ içinde ayrı ayrı

değerlenen özellikler tümcesel düzeyde tek bir üye olarak sayılır (Inokuma, 2013: 305).

TÖ ve e*Ö gibi tümcesel evrelerde Chomsky (2007, 2008) ve Richards (2007)'nin ÖK mekanizmasını benimseyen Inokuma (2013: 303, 306) BelÖ'nün türetim şemasının (180)'deki gibi olduğunu savlar:

(180)

(180)'de önerilen yapıya göre, Bel başı üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özellikleri kalıtlanmaz ve bu konumdan BelÖ içindeki alan içinde Sonda işlevi görürler. Yorumlanamaz Durum özelliği ise bu noktada sonda görevi görmez ve türetimin sonraki aşamalarında Bel'i etkin hale getirme işlevini görür (Inokuma, 2013: 304).

Inokuma (2007, 2013) Chomsky (2007, 2008) ve Richards (2007) tarafından önerilen ve evre başlarındaki yorumlanamaz özelliklerin evre olmayan başlara aktarılıp Sonda-Hedef ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiği ve silindiği ÖK mekanizmasının TÖ ve e*Ö gibi tümcesel evreler için geçerli olduğunu kabul eder. Diğer taraftan, BelÖ içindeki yorumlanamaz ϕ - ve Durum özellikleri için iki farklı model önerir: türetimin yorumlanamaz özelliklerin (i) yalnızca Aktarım ve (ii) Değerleme ve Aktarım süreçleri ile çökmeden bir sonraki evresel düzeye ilerlediği modeller. Bunlardan (i) yalnızca Aktarım modeli yorumlanamaz Durum özelliğinin, (ii) hem Değerleme hem de Aktarımın gerçekleştiği modelde ise ϕ -özelliklerinin türetim sırasındaki davranışlarını açıkladığı görüşündedir.

3.4. MİYAGAWA (2010, 2017)

Chomsky (2007:18)'e göre yorumlanamaz özellikler Sözlükten değeri lenmemiş bir şekilde gelir ve bu sayede yorumlanabilir özelliklerden ayırt edilebilirler. Bu özelliklere *sözdizimsel kurulumlar* (configurations), yani Sonda-Hedef ilişkileri yoluyla değerler atanır. Sonda-Hedef ilişkisi uyumun formel özelliklerini açıklasa da neden gerçekleştiğini açıklamaz. Miyagawa (2010: 7) bu nedeni *anlamanın ikililiği* (duality of semantics) üzerinden açıklar. Buna göre, bir tümcede sözlüksel başlar sözlüksel ilişkilerin (tematik ilişkiler, vb.) ifade edildiği üye yapı tabakasını oluşturur. İşlevsel başlar ise konu-yorum, tümcenin öznesi, odak, içerik soruları gibi işlevsel özelliklerin ifade edildiği işlevsel tabakayı meydana getirir. Bu iki ilişki türü üzerinden, Miyagawa Birleştir işleminin sözlüksel, uyum işleminin ise (taşımadan bağımsız olarak) işlevsel ilişkileri oluşturduğunu savlar ve uyumun amacını “işlevsel bir ilişki oluşturmak” olarak tanımlar (Miyagawa, 2010: 13).

Miyagawa (2010: 33-35)'e göre, Taşıma ile Uyuşumun kurduğu işlevsel ilişki kayıt altına alınır, yorumlamada kullanılmaya uygun hale getirilir ve Uyuşum tarafından silindikten sonra Sonda ve Hedef arasındaki bağlantı kaybolmamış olur. Buna göre, büyükcül yansımanın etiketi başı ile özdeşdir. Dolayısıyla, bir hedef sondayı barındıran konuma (başın gösterici konumuna) taşındığında, bu taşımanın hedeflediği birimin başı ile özdeş olduğu varsayılır. Böylece, *Sonda-Hedef Birliği* (SHB) (Probe-Goal Union) olarak karakterize edilen taşıma gerçekleşmiş olur. Chomsky (2000)'e göre, bir evre tamamlandıktan sonra evre başının tümleci Dağıtımaya yollandığı için, SHB Dağıtım aşamasından önce uygulanmalıdır (Miyagawa, 2010: 36):

(181) *Sonda-Hedef Birliği*

Hedef, Sonda ile birleşmek için taşınır.

Miyagawa (2010)'un önerdiği dizgede uyum ve taşıma gerekli mekanizmalardır. Uyum taşımayı tetikler ve Japonca gibi uyumdan yoksun söylem-biçimsel dillerde (183) ϕ -özellikleri yerine *berimsel olarak* (computationally)

eşdeğer başka bir şey uyumu tetikler (Miyagawa, 2010: 11). Araştırmacı, Chomsky (2001: 2)'nin Tekbiçimlilik İlkesi'ni¹² *Güçlü Tekbiçimlilik* (Strong Uniformity) adı altında daha güçlü bir yaklaşımla yorumlar:

(182) *Güçlü Tekbiçimlilik*

Tüm diller aynı dilbilgisel özellikler dizisini paylaşır ve her dil bu özellikleri açık bir şekilde belli eder.

(Miyagawa, 2010: 12)

É. Kiss (1995: 4-5) Konu ya da Odak olarak tanımlanan öbeğin taşındığı dilleri söylem-biçimsel diller olarak sınıflandırır (akt. Miyagawa, 2010: 12):

(183) *Söylem-Biçimsel Diller*

- a. Konu'nun önemli olduğu dillerde Konu, EÖ-dışsal üye olarak bir açıdan öznenin önemli olduğu dillerdeki öznenin alternatifidir.
- b. Odak taşıma kimi dillerde tetiklenir, kimilerinde tetiklenmez.

Söylem-biçimsel dillerden biri olan Japoncada konu/odak (δ), taşımayı zorunlu kılan ve Ü-zincirlerini oluşturan, ϕ -özellğine berimsel açıdan eşdeğer dilbilgisel bir özelliktir (Miyagawa, 2010: 13). δ -özelliklerinin değerenme süreci süreci ϕ -uyumundakine benzer bir şekilde işler. Buna göre, δ -özellği de ilk olarak T üzerinde belirir ve Z gibi daha aşağıda bulunan bir başa aktarılarak Ü-taşımayı tetikler. ÖK sürecinden sonra, yorumlanamaz ϕ -özelliklerini taşıyan Sondanın yorumlanabilir eşdeğer özellikleri taşıyan Hedef tarafından değerenmesi gibi, [- δ] olan özellik odaklı/konulu bir birimle uyuma girebilirse [+ δ] halini alır, aksi durumda [- δ] olarak kalmaya devam eder (Miyagawa, 2010: 17, 19).

(184) a. Taroo_i-ga Hanako_j-o zibun_i/*_j-no-heya-de sikat-ta

Taro-YN Hanako-BEL kendi-TAM-oda-KAL azarla-GÇŞ

“Taro_i Hanako_j'yu odası_i/*_jnda azarladı”

b. Hanako_j-ga Taroo_i-ni zibun_i/*_j-no-heya-de sikar-are-ta

¹² Tekbiçimlilik İlkesi: Aksi yönde ikna edici kanıt bulunmadığı durumda, dillerin tekbiçim olduğu ve aralarındaki farklılıkların kolayca tespit edilebilen sözcüksel özellikler olduğu varsayılır.

Hanako-YN Taro-tarafından kendi-TAM-oda-KAL azarla-ED-GÇŞ
“Hanako_j Taro_i tarafından odası*_inda azarlandı.”

(Miyagawa, 2010: 8)

(184a)’da dışsal üye “Taroo” “zibun”un öncülü işlevi görebilir; fakat, (184b)’deki gibi doğrudan edilgenleştirme bu durumu tersine çevirir ve “Hanako” içsel üyesi öncül olabilir. Türetim sırasında Uyuşum, Z Sondası üzerindeki [-odak] özelliğini adıl Hedef ile değerler ve tümcenin öznesi olarak işlevsel bir ilişki kurar. Taşıma, Hedefi Sonda ile birleştirir (SHB) ve oluşan işlevsel ilişkiyi baş-gösterici biçimlenmesine yerleştirir. Uyuşum ve Taşıma aynı döngüde uygulanır. Anlamsal biçime aktarıldığında, Uyuşumun değerlendirdiği [+odak] özelliği silinir. Uyuşumun oluşturduğu ve Taşımanın koruduğu bu işlevsel ilişki yorumlamada kullanılmak üzere korunur ve böylece Hedef “zibun” sözcüğünün (“kendi”) öncülü olabilir (Miyagawa, 2010: 9; Kitahara, 2012: 63).

Miyagawa (2010: 62), bu uyum-temelli taşıma çözümlemesini Japoncadaki yerel çalkalamaya dek uzatır ve Ü-taşımayı (185)’teki gibi tanımlar:

(185) *Ü-taşıma*

Z üzerindeki dilbilgisel bir özellik taşıma için uyumun Hedefini amaçlar.

(185)’teki tanım üzerinden yerel çalkalamanın (δ -uyumu hesapsal olarak ϕ -uyumuna eşdeğer olma üzere) δ ’yı içeren bir Ü-taşıma olduğunu savlar:

(186) a. Zen’in-ga siken-o uke-nakat-ta

Tüm-YN test-BEL al-OLMSZ-GÇŞ

“Tümü sınava girmede.”

*OLUMSUZ > tüm, tüm > OLUMSUZ

b. Siken-o_i zen’in-ga *t_i* uke-nakat-ta

test-BEL tüm-YN al-OLMSZ-GÇŞ

“Tümü sınava girmede”

OLUMSUZ > tüm, tüm > OLUMSUZ

(Miyagawa, 2010: 75)

(186a)'da özne olumsuzluğun açısı dışında yorumlanır; “ze’ninga” ÖNE diziliminde özne konumundadır ve tercih edilen okuma “ze’ninga” > “-nakat-” şeklindedir. (186b)'deki gibi özne sol kenara çalkalandığında kısmi olumsuzlama olası olur (Miyagawa, 2010: 75). (186a)'nın türetiminde, Z'nin kalıt aldığı δ -özellik olumsuzluk açısı dışına, ZÖ, Gös konumuna taşınması amacıyla “zen’inga” öznesini hedefler. (186b) ise türetimsel olarak bulanıktır: bir türetimde Z tarafından kalıt alınan δ -özellik ZÖ, Gös'e taşınması için nesneyi hedefler; bu da öznenin eÖ, Gös konumunda, dolayısıyla olumsuzluğun açısında kalmasını sağlar. Diğer türetimde, aktarılan δ -özellik ZÖ, Gös'e, yani olumsuzluğun açısı dışına, taşımak üzere özneyi hedefler; nesne ya TÖ ile ZÖ arasındaki bir öbeğe ya da TÖ, Gös'e olacak şekilde ZÖ'den daha yüksek bir konuma yükselir (Kitahara, 2012: 64).

Miyagawa (2017: 10, 45) Güçlü Tekbiçimlilik'in diller arasındaki farklılıkları açıkladığını savlar ve dilleri ϕ -/ δ -özellikleri ve bu özelliklerin bulunduğu başlar açısından dört ulama ayırır:

- (187) a. Ulam I: T_ϕ , Z_δ -Japonca
- b. Ulam II: T_δ , Z_ϕ -İngilizce
- c. Ulam III: T , $Z_{\phi/\delta}$ -İspanyolca¹³
- d. Ulam IV: $T_{\phi/\delta}$, Z -Dinka

(Miyagawa, 2017: 10, 19, 45)

Ulam I'e giren dillerde δ -özellik Z tarafından aktarılır; bu da T'de ϕ -özelliklerinin gerçekleştiği, odak gibi söylem özelliklerinin T'de gerçekleşmediği anlamına gelir. Ulam II dillerinde tam tersi bir durum görülür: δ -özellikleri T'de kalırken ϕ -özellikleri T'den Z'ye kalıtlanır. Ulam III kapsamındaki dillerde her iki özellik grubu da Z'ye aktarılırken Ulam IV dilleri tersi bir görüntü sunarak hem ϕ -hem de δ -özellikleri de T üzerinde gerçekleşir.

Miyagawa (2010, 2017) Chomsky (2001: 2)'nin Tekbiçimlilik İlkesi'ni Güçlü Tekbiçimlilik ilkesi olarak yeniden yorumlar. Bu yoruma göre, tüm diller aynı dilbilgisel özellikler dizisini paylaşır ve bu özellikleri açık bir şekilde belli eder. Bu çerçevede, Miyagawa (2010) Japonca gibi Söylem-Biçimsel Dillerde δ -özelliklerinin Z tarafından kalıt alındığını ve ϕ -özelliklerinin geçtiği ÖK sürecinden geçerek

¹³ Jiménez-Fernández ve Miyagawa (2014: 292) Türkçenin de İspanyolca gibi Ulam III kapsamındaki dillerden olduğunu savlar.

değerlendiklerini savlar. Miyagawa (2017) Güçlü Tekbiçimlilik kapsamında dillerin ϕ - ve δ -özelliklerinin görüldüğü ve aktarıldığı başlar üzerinden ulamlara ayrılabilirliğini savunur.

3.5. OUALİ (2008)

Chomsky (2004: 13, 2005: 9)'da Z'nin Sözlükte hem ϕ - hem de zaman özelliklerinden yoksun olduğu ve bu özellikleri T'den kalıt aldığı savlanır. Aksi durumda Z ϕ - ve zaman özelliklerinden yoksun olarak bir yükselme veya Kuraldışı Durum İmleme yapısıdır ya da mastarlı bir yapıdadır. Ouali (2008) Z'nin T tarafından seçildiği çekimli tümcelerde üç ayrı ÖK olasılığından söz eder:

- (i) T'nin ϕ -özelliklerini Z'ye aktardığı BAĞIŞLA,
- (ii) T'nin ϕ -özelliklerini kendi üzerinde tutup Z'ye aktarmadığı TUT ve
- (iii) T'nin ϕ -özelliklerini hem Z'ye aktardığı hem de özelliklerin bir kopyasını kendisinde tuttuğu PAYLAŞ (Ouali, 2008: 160-161):

(188) BAĞIŞLA: T ϕ -özelliklerini Z'ye aktarır.

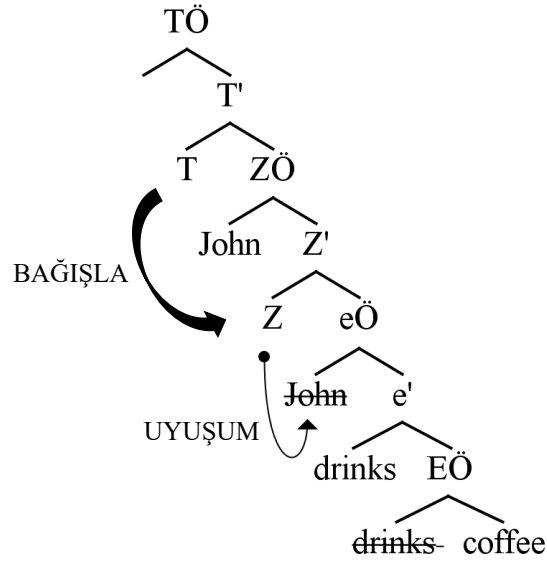
T	Z	Özne
_____PAYLAŞ_____ _____UYUŞUM_____		

Ouali (2008) (188)'deki seçeneği İngilizce bildirim tümceleri üzerinden açıklar:

(189) John drinks coffee.

John iç-.3TKL kahve

“John kahve içer.”

(Ouali, 2008: 161)

(189)'daki bildirim tümcesinde T'nin kendisinde bir kopya tutmadan üzerindeki özellikleri Z'ye aktardığı net bir şekilde anlaşılır. Buna göre, ϕ -özellikleri yorumlanamaz özellikler oldukları için kendilerini taşıyan başları etkin birer Sonda haline getirirler. T'nin ϕ -özelliklerini Z'ye aktarmasının yanı sıra kendisi üzerinde de bir kopya tutması her iki başın da etkin birer Sonda haline gelmesi anlamına gelir. Kendi en küçük alanında özne olarak uygun bir Hedef arayan Z BelÖ "coffee" ile Uyuşuma girer ve özelliklerini değerlendirir. Bu sırada, T'nin de üzerinde yorumlanamaz özellikler bulunması durumunda T de Uyuşuma girip özelliklerini eşleyebileceği bir Hedef arayışına girecek fakat tümcede "coffee"den başka BelÖ olmadığı için eşleyemeyecektir. Tümcede özelliklerini eşlememiş yorumlanamaz özellikler taşıyan etkin bir Sonda kalması türetimin çökmesine neden olacağından (189)'daki gibi bildirim tümcelerinde T'nin Z'ye ϕ -özelliklerini kalıtlaması fakat kendi üzerinde bu özelliklerin kopyalarını tutmaması gerektiği çıkarımı yapılabilir.

Ouali (2008) bir sonraki seçenek olan TUT seçeneğini Tamazight Berberice dili ile açıklar:

(190) TUT: T'den Z'ye herhangi bir ϕ -özelligi aktarılmaz.

T	Z	Özne
	TUT	
	UYUŞUM	

Ouali (2008: 163) T'nin ϕ -özelliklerini Z'ye aktarmadığı durumlar olup olmadığını sorgular ve bu bağlamda Tamazight Berbericede görülen ve Ouhalla (1993)'de *Ters Uyum Etkisi* (Anti-Agreement Effect) (TUE) olarak nitelendirilen bir olgudan söz eder.

Tamazight Berberice yüklemnin çekimlendiği (191a) ve adıl-düşürme özellikleri sergileyen (191b) bir dildir:

(191) a. ytsha wrba thamen
3TKL.ye-.BTŞ oğlan bal
“Oğlan bal yedi.”

b. *adıl* ytsha thamen
3TKL.ye-.BTŞ bal
“Bal yedi.”

(Ouali, 2008: 163-164)

Tamazight Berbericede özne-ne tümceleri, özne-ilgi tümceleri ve ayırık yapılarda öznenin çıkarılması özne ve yüklem arasında uyumun olmadığı bir görüntü oluşmasına (TUE'ye) yol açar. (192)'da özne-yüklem uyumunun açıktan imlendiği bir tümcede EÖN ve ÖEN dizilimlerinde eylemin uyum gösterdiğini görürüz (Ouali, 2008: 164-166):

(192) a. th-eila thamttut araw
3TKL.DŞ-gör-.BTŞ kadın oğlan.ÇĞL
“Kadın oğlanları gördü.”

b. thamttut thila araw
kadın 3TKL.DŞ.gör-.BTŞ oğlan.ÇĞL
“Kadın oğlanları gördü.”

(Ouali, 2008: 164)

(192a)'da “theila” ve (192b)'de “thila” eylemi “thamttut” öznesi ile kişi, sayı ve cinsiyet uyumlarına girmiştir. (193)'te özne-ne tümceciğinde özneye çıkarma uygulandığında nasıl bir sonuç alındığı görülür:

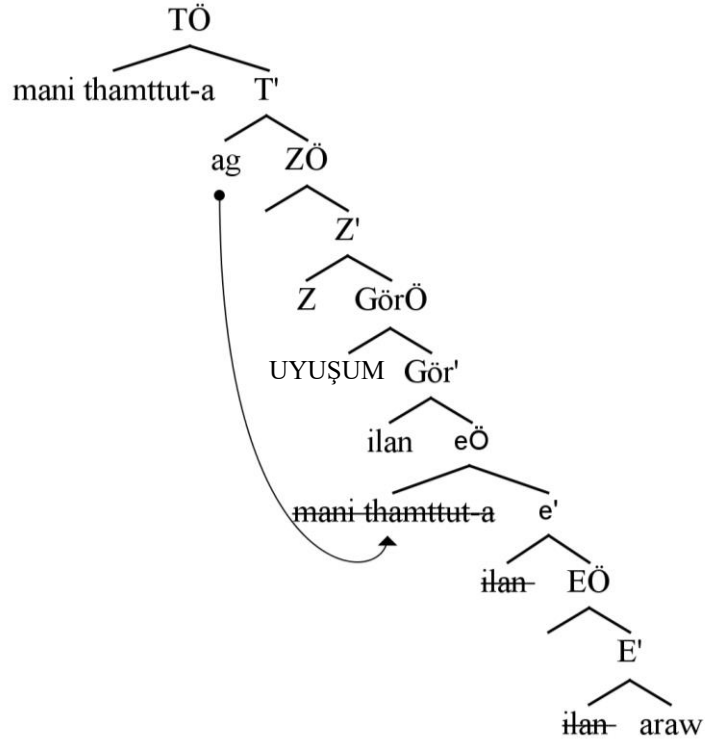
(193) a. mani thamttut ag ilan araw
Hangi kadın TÜM gr-.BT.OR. oğlan.L
“Hangi kadın oğlanları gördü?”

b. *mani thamttut ag thila araw
Hangi kadın TÜM 3TKL.D.gr-.BT oğlan.L
“Hangi kadın oğlanları gördü?”

(Ouali, 2008: 164)

(193a)’da eylemin özne ile uyuma girmediği soru tümcesi dilbilgisel olarak dzgnken (193b)’de eylemin üzerinde özne ile aynı değerde kişi, sayı, cinsiyet değerlerinin bulunmasının tümcede bozukluğa yol açtığı görülür. TUE’yi türetimsel bir yaklaşımla, Sonda-Hedef ilişkisi ve Uyuşum kapsamında inceleyen Ouali (2008: 166) kendisinin BAğILA olarak adlandırdığı Chomsky’nin T’nin yorumlanamaz zellikleri Z’ye kalıtladığı K yaklaşımının bu veriye uygulanamayacağını belirtir. T, zellikleri Z’ye BAğILAdığında, Z ne-özneyi sondalayarak onunla uyuma girer; Z zerindeki yorumlanamaz ϕ -özellikleri ve özne zerindeki Durum özelliği değerlenir. T’de artık yorumlanabilir bir ne-özelliği vardır ve etkin değildir. Diğer taraftan, özne, üzerindeki yorumlanamaz ne-özelliği nedeniyle hala etkin olmasına karşın bu özelliğini eleyemez. Sayaç’taki tüm öğeler kullanıldığı için ne-öznesi ne-özelliğini değerlendiremez ve türetim çöker (Ouali, 2008: 167). Bunun yerine, Ouali (2008: 166) (193a)’daki tümceyi TUT seçeneği ile açıklar:

(194)

Ouali (2008: 166)

Ouali (2008)'in TUT seçeneği uygulandığında, T'nin ne-tümcelerinde üzerindeki ϕ -özelliklerini Z'ye aktarmadığı savlanır. TUE, bu açıdan, T'nin ne-sözcüğünü sondalamasına olanak sağlayan bir strateji görünümündedir. T birleştirildiğinde yorumlanamaz özelliklerini Z'ye aktarmadığı için etkin durumda kalırken Z üzerinde bulunan yorumlanabilir zaman özellikleri nedeniyle (ve yorumlanamaz özellikleri kalıt almadığı için) etkisiz durumdadır. Ne-özne değerlendirilen yorumlanabilir ϕ -özelliklerini, değerlendirilmemiş yorumlanamaz Durum özelliğini ve yorumlanamaz ne-özelliğini taşır. En küçük alanda kendisine uygun bir Hedef arayan T, etkin durumda olan özneyi bulur. Gerçekleşen Uyuşum ile hem T'deki ϕ -özellikleri hem de öznedeki ne-özelliği değerlendirilir. Chomsky (2000, 2004)'de durum özelliğinin değerlendirilmesi ϕ -özellikleri tamamlanmış Z ile BelÖ arasındaki Uyuşum ve Eşleme işlemlerinin bir yansıması olarak savlanır. Bu sava dayanarak, Ouali (2008: 167) BelÖ üzerindeki Durum özelliğine ilişkin aynı türden bir ilişkinin ϕ -özellikleri tamamlanmış T ve özne BelÖ'sü arasında kurulduğunu

belirtir. TUT işleminin sonunda özne ile Z arasında herhangi bir uyum görünmez ve TUE görülmesi beklenir.

Üçüncü ÖK seçeneği olan PAYLAŞI Ouali (2008) TUE'nin görünmediği durumlar ve T'nin uyuma girdiği yapılar üzerinden açıklar:

(195) PAYLAŞ: ϕ -özellikleri T'den Z'ye kalıtılır ve bir kopyası T'de tutulur.

T	Z	Özne	Nesne
___PAYLAŞ___	___UYUŞUM___		
_____UYUŞUM_____			

Berbericede uzun mesafe özne çıkarmalarda TUE görülmez; tam bir özne-yüklem uyumu görülmesi gerekir (Ouhalla, 1993; akt. Ouali, 2008: 167-168):

(196) ma ag inna ali theila (*ılan) araw
 Kim TÜM 3.TKL.de-.GÇŞ Ali 3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ (gör-.OR) oğlan.GÇŞ
 “Ali kimin oğlanları gördüğünü söyledi?”

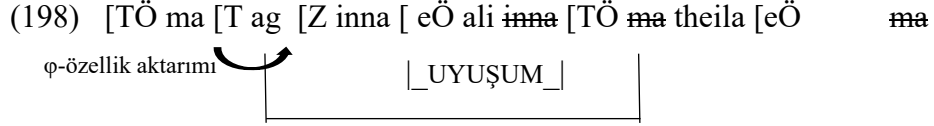
(Ouali, 2008: 168)

Ouali (2008)'in BAĞIŞLA ya da TUT yaklaşımları (196)'daki veriye açıklama sağlamaz: evre evre gidecek olursak, içeyerleşik T taşıdığı ϕ -özelliklerini Z'ye aktarır, Z ne-özne ile uyuma girer. Ne-özne üzerindeki ϕ -özellikleri değerlendirilmiş olsa da ne-özne üzerindeki ne-özelliği değerlendirilmemiş durumdadır. Bu noktada tam bir özne-yüklem uyumu vardır ve ne-özne ara konumdaki TÖ'nün Gös konumundadır:

(197) ma ag inna ali [TÖ ~~ma~~ T [Z [theila [eÖ ~~ma~~
 ϕ -özellik aktarımı |___UYUŞUM___|
 Kim TÜM de-.GÇŞ Ali kim 3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ kim
~~theila~~ araw
~~3TKL.DŞ.Gör-.GÇ~~ oğlan.ÇĞL

(Ouali, 2008: 168)

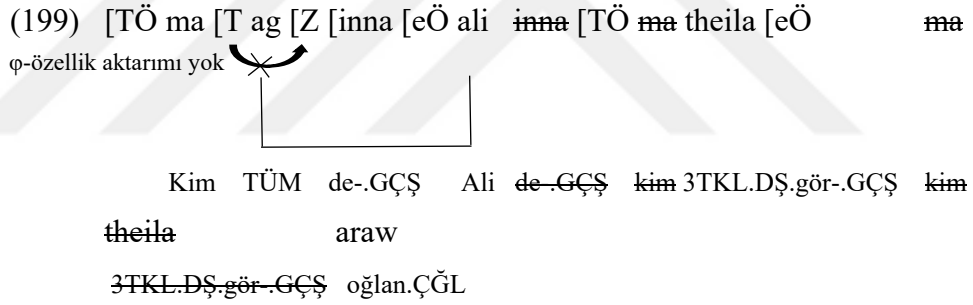
Ana TÖ düzeyine gelindiğinde, BAĞIŞLA seçeneği kapsamında yorumlanabilir bir ne-özelligi taşıyan ana T ϕ -özelliklerini Z'ye aktarır (198):

Kim TÜM ~~de-.GÇŞ~~ Ali ~~de-.GÇŞ~~ ~~kim~~ 3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ ~~kim~~
~~theila~~ araw
~~3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ~~ oğlan.ÇĞ

(Ouali, 2008: 169)

Fakat bu noktada ne-sözcüğünün ne-özelligi değeri lenmemiş durumdadır. T, üzerindeki ϕ -özelliklerini Z'ye aktardığında pasif duruma geçer ve artık Sonda olamadığı için özne ile Uyuşuma giremez ve Savaş'ta başka bir birim de kalmadığı için türetim çöker. Ouali (2008) bu aşamada TUT seçeneğini dener:

(Ouali, 2008: 169)

Ana T ϕ -özelliklerini TUTar ve etkindir; en yakınındaki Hedef olan ana özneyi arar. T'de bir ne-özelligi olsa da bu özellik içeyerleşik tümce içinde değeri lendiği için yorumlanabilirdir. Ana özneyle Uyuşum gerçekleşir. Ardından, T üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini ve ana tümce öznesi de Durum özelliğini değeri ler. T artık etkisiz duruma geldiği için ara TÖ'de bulunan içeyerleşik ve etkin ne-öznesini sondalayamaz ve Savaş'ta başka birim de olmadığı için türetim yine çöker.

Ouali (2008: 169) “son çare” olarak tanımladığı PAYLAŞ seçeneğini bu noktada devreye sokar: içeyerleşik TÖ'de türetim aynı şekilde BAĞIŞLA ile gerçekleşir. Ana TÖ'de ise BAĞIŞLA ve TUT seçenekleri bir sonuç vermediği için PAYLAŞı dener (Ouali, 2008: 170):

(200) [TÖ ma [T ag [Z [inna [eÖ ali ~~inna~~ [TÖ ~~ma~~ theila [eÖ ~~ma~~

φ-özellik kopyalama
+ Aktarım

UYUŞUM

UYUŞUM

Kim TÜM de-.GÇŞ Ali ~~de-.GÇŞ~~ kim 3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ kim
theila araw
3TKL.DŞ.gör-.GÇŞ oğlan.ÇĞL

(Ouali, 2008: 170)

Yorumlanabilir ne-özellği taşıyan ana T yorumlanamaz φ-özelliklerini Z'ye aktarır ve kendisinde bu özelliklerin bir kopyasını tutar. Sonuç olarak hem T hem de Z etkin sondalar haline gelir. En küçük alanda yaptığı arama sonucunda Z en yakın etkin BelÖ'yü, yani ana tümcenin öznesini bulur ve Uyuşuma girer. Böylelikle, Z uyumu gerçekleşmiş; hem Z hem de BelÖ etkisiz hale gelmiştir. Diğer taraftan, hala etkin olan T en yakın BelÖ'yü arar ve ara TÖ'de bulunan içeyerleşik ne-öznesini uygun ve etkin bir BelÖ olarak bulur. Uyuşum gerçekleşir ve T üzerindeki φ-özelliklerine ek olarak ne-özne üzerindeki ne-özellği de değerlenmiş olur; türetim sorunsuz bir şekilde tamamlanır.

Ouali (2008: 171-172) çözümlemesinin T'nin Z'den bağımsız olarak uyuma girdiği yapıları açıkladığını savlar. Berberice ve Tamazight Berbericede yerel çıkarma bağlamlarında Tümleyici görülmesi zorunludur (201b). Buna karşın, uzun mesafe çıkarmalarda içeyerleşik tümcede tümleyici görülmesi bozukluğa yol açar (201c):

(201) a. İswa ali aman

3TKL.iç-.BTŞ Ali su

“Ali su içti.”

b. ma *(ag) swan aman

Kim TÜM iç-.BTŞ.OR su

“Kim su içti?”

c. ma ay thenna Fatima (*ay) iswa aman
Kim TÜM 3TKL.DŞ.de-.BTŞ Fatima TÜM 3TKL.ER.iç-.BTŞ su
“Fatima kimin su içtiğini söyledi?”

(Ouali, 2008: 170-171)

(201a)’daki basit bildirim tümcesinde özne “Ali”nin “iswa” eylemi ile uyuma girdiğini görüyoruz. Burada BAĞIŞLA seçeneğinin kullanıldığı, yani T’nin ϕ -özelliklerini Z’ye aktardığı ve sonrasında Z’nin özne ile uyuma girdiği öngörülebilir. (201b)’deki yerel ne-tümceinde TUE görülür; diğer bir deyişle, özne ile eylem arasında uyum görülmez. Buradaki gibi T ne-özellik taşıdığı ve bu özellikleri Zye aktardığında türetim çökeceğinden TUT bir kurtarma stratejisi olarak devreye girer. T ϕ -özelliklerini Z’ye aktarmaz ve uyuma kendisi girer. (201c)’de ana tümcede bir tümleyici bulunmasına karşın içeyerleşik tümcede tümleyicinin varlığının bozukluğa yol açtığı görülür. Bunun gibi uzun mesafe çıkarımları yapılan ifadelerde T’nin üzerindeki ϕ -özelliklerini Z’ye aktardığı TUE görülmemesinden, yani özne-yüklem uyumunun varlığından anlaşılır. İçeyerleşik T’nin aksine ana T’nin üzerinde ne-özellikleri olduğunu ise ne-öznenin TÖ, Gös’e taşınmasından anlarız. Böylece PAYLAŞ seçeneği ile bu veri açıklanmış olur.

(202a)’da Z uyumu olmadığını “nan” eyleminin “Fatima” öznesi ile bir uyum göstermemesinden anlarız. (202b)’de ise eylem “thenna” özne ile uyum göstermesine karşın herhangi bir tümleyici uyumu görülmez; tümce yine bozuktur. Dolayısıyla, (202a)’daki gibi yalnızca T ya da (202b)’deki gibi yalnızca Z uyumu gerçekleştiğinde tümcenin bozuk olması Ouali (2008: 172) tarafından her iki uyumun da gerçekleşiyor olması gerektiğine ilişkin kanıt olarak sunulur:

(202) a. *ma ag nan Fatima iswa aman
Kim TÜM de-.BTŞ.OR Fatima 3TKL.ER.iç-.BTŞ su
“Fatima kimin su içtiğini söyledi?”

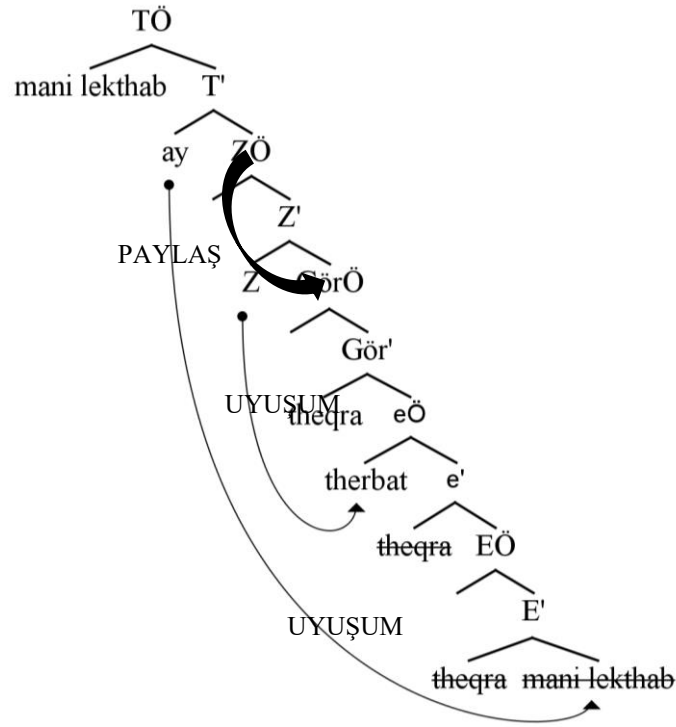
b. *ma thenna Fatima iswa aman
Kim 3TKL.DŞ.de-.BTŞ Fatima 3TKL.ER.iç-.BTŞ su
“Fatima kimin su içtiğini söyledi?”

(Ouali, 2008: 172)

Özne çıkarmaya ek olarak, Berbericede nesne çıkarmalarında da Z özne ile T de bir ne-nesnesi ile uyuma girer ve Ouali (2008: 172-173)'nin PAYLAŞ seçeneği burada da bir açıklama sunar:

- (203) a. mani lekthab *(ay) theqra therbat
 Hangi kitap *(TÜM) 3TKL.DŞ.oku-.BTŞ kız
 “Kız hangi kitabı okudu?”

b.

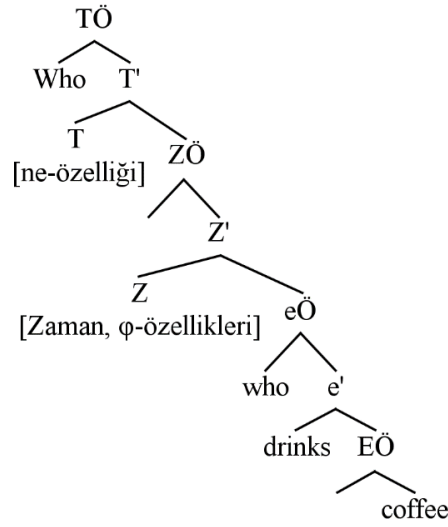

(Ouali, 2008: 172-173)

Ouali (2008: 174-175) İngilizce ne-sorularına ilişkin bir not düşer ve bu yapıların Tamazight Berbericeden daha farklı bir görünüm sunduğunu belirtir:

- (204) a. Who drink-s coffee?
 Kim iç-3TKL kahve
 “Kim kahve içer?”

b.

(Ouali, 2008: 174)

(204)'deki tümcede BAĞIŞLA seçeneği bir sonuç vermez. Eğer T ϕ -özelliklerini Z'ye aktarırsa, etkin bir Sonda olamayacak, dolayısıyla ne-öznenin ne-özelliğini sondalayıp değerlendiremeyecektir. Oysaki TUT seçeneği uygun görünür. Buna göre, T ϕ -özelliklerini kendisinde tutar ve etkin bir Sonda olarak özne ile Uyuşuma girer. T'nin ϕ -özellikleri tam olduğu için BelÖ üzerindeki Durum özelliğini ve öznenin ne-özelliğini de eşleyebilmelidir. Her ne kadar İngilizce ne-sorularında T-uyumu gerçekleşiyor gibi görünse de biçimbilimsel olarak Z-uyumuna benzediği için Tamazight Berbericedeki gibi bir etki gözlenmez (Ouali, 2008: 175).

Ouali (2008: 175) önerdiği üç işlemin ekonomi, *hesaplama etkinliği* (computation efficiency) ve en küçük alanda yapılan arama ilkeleri açısından gerçekleştiğini savlar. BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ seçeneklerini belirli bir sıralamada koyarak ve yalın-çıktı koşullarına deneysel yük bindirerek dizgeyi karmaşıktırılmaz. Aksine, bu seçeneklerin serbest bir şekilde gerçekleştiğini, yalnızca yalın-çıktı koşullarını karşılayan türetimlerin düzgün olarak gerçekleşeceğini belirtir. Diğer taraftan, TUE gözlenen verilerin Berbericede BAĞIŞLA, TUT, PAYLAŞ sırasını izlediğini gözlemler. (205-206) (193)'teki verilerin tekrarıdır (Ouali, 2008: 175-176):

(205) mani thamttut ag ilan araw
Hangi kadın TÛM gör-.BTŞ.OR. oğşan.ÇĞL
“Hangi kadın oğlanları gördü?”

(205)’teki verilere bakıldığında, tümcenin türetiminde hem TUT hem de PAYLAŞ seçenekleri uygun görünür. BAĞIŞLA burada uygun bir seçenek değildir; zira T’nin kendisi üzerinde ϕ -özellikleri bulunmazsa, en sonunda öznenin ne-özelligi değerlendirilmez ve türetim çöker.

TUT seçeneğini uyguladığımızda, T’nin üzerinde ϕ -özellikleri olduğu için etkin bir Sonda olacak ve en küçük alanındaki en yakın etkin Hedefi, yani ne-özneyi, seçer ve onunla Uyuşum ilişkisi içine girer. T’nin ϕ -özellikleri tam olduğu için ne-öznenin Durum özelliğini ve ayrıca bir ne-özelligi belirtili olduğu için öznenin ne-özellikliğini değerlendirir.

PAYLAŞ seçeneği uygulanırsa ise hem T hem de Z ϕ -özellikleri taşır ve dolayısıyla etkin birer Sonda haline gelir. Z özne Hedef ile Uyuşuma girer, ϕ -özellikleri tam olduğu için öznenin Durum özelliğini değerlendirir. Bu süreçte kendi ϕ -özellikleri değerlendirilip silineceği için Z-uyumu gerçekleşmiş olur. Özne üzerindeki ne-özelligi hala değerlendirilmemiş ve etkin durumdadır. T özne ile Uyuşuma girerek hem özne üzerindeki ne-özellikliğini hem de kendisinin üzerindeki ϕ -özelliklerini değerlendirir ve T-uyumu da gerçekleşmiş olur. Bu şekilde her iki seçenek de ilk bakışta uygulanabilir görünse de (206)’teki veriler TUT seçeneğinin uygulandığına yönelik kanıt sağlar:

(206) *mani thamttut ag thila araw
Hangi kadın TÛM 3TKL.DŞ.gör-.BTŞ oğlan.ÇĞL
“Hangi kadın oğlanları gördü?”

(Ouali, 2008: 176)

(206)’da hem T hem de Z uyumu olduğunda tümcenin bozuk olduğu görülürken yalnızca T uyumunun olduğu (204) düzgündür. Buradan hareketle, BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ şeklinde bir sıralamanın ekonomi ilkesine uygunluk gösterdiği savlanabilir (Ouali, 2008: 176).

Bildirim tümcelerinde, ne T’nin ne de öznenin sol-çeper (left-periphery) özelliği bulunmaz. BAĞIŞLA bu gibi durumlarda doğal olarak ilk seçenektir; zira, Z

özneye T'den daha yakındır. Ne-sorularında ve diğer özne çıkarım durumlarında, T'nin de öznenin de bir sol-çeper/"söylem" özelliği bulunur; bu nedenle, tek bir Sonda-Hedef ilişkisi gerektirdiğinden ve tek bir işlemle hem öznenin hem de T'nin yorumlanamaz özelliklerini değerlendirip sildiğinden dolayı TUT işlemi tercih edilir. Diğer taraftan, PAYLAŞ işlemi iki Sonda-Hedef ilişkisi, dolayısıyla iki Uyuşum işlemi gerektirir. Bu Uyuşum T ve Z'nin aynı Hedef'le (özneye) Uyuşuma girmesi şeklinde gerçekleşebileceği gibi T ve Z'nin iki farklı Hedef ile (sırasıyla nesne ve özneye) Uyuşuma girmesi şeklinde de görülebilir. Tüm bunlardan hareketle, Ouali (2008) kuramsal ve empirik kanıtlar üzerinden önerdiği üç ÖK seçeneğinin (207)'deki gibi sıralandığını savlar (Ouali, 2008: 176):

(207) BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ

Kısaca özetleyecek olursak, Ouali (2008), Chomsky (2000, 2001, 2008) ve Richards (2007)'nin önerdiği ÖK mekanizmasını genişleterek Tamazight Berberice bağlamında BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ şeklinde üç olasılık kapsamında ele alır. Bu seçeneklerden BAĞIŞLAda T evre başı kendisi üzerindeki yorumlanamaz özellikleri Z'ye aktarır; fakat kendisinde bir kopya tutmaz. Bu işlem sonrasında etkin bir Sonda haline gelen Z en küçük alanındaki uygun bir Hedef ile uyuma girer. BAĞIŞLA özelliği genel olarak özne-yüklem uyumunun görüldüğü bildirim tümcelerinde görülür. Diğer seçenek olan TUT seçeneğinde, T yorumlanamaz özellikleri kendisinde tutar ve uyuma kendisi girer. Bu seçenek Z'nin herhangi bir uyum belirtisi göstermediği, tümcedeki tek uyumu T'nin gösterdiği ne-sorularında, diğer özne-çıkarm durumlarında ve diğer TUE gözlenen durumlarda uygulanır. Son seçenek olan PAYLAŞta ise T üzerindeki özellikleri Z ile paylaşır; uzun mesafe çıkarmalarda, ne-tümcelerinde, ayırık ve ilgi yapılarında, hem T'nin hem de Z'nin ayrı ayrı uyuma girdiği durumlarda gerçekleşir. Her iki baş da etkin birer Sonda olarak ilgili birim veya birimlerle ayrı ayrı uyuma girerler. Ouali (2008) yine Berberice veriler üzerinden en "ekonomik" olan seçeneğin BAĞIŞLA, en az ekonomik ve "son çare" olarak nitelendirdiği seçeneğin ise PAYLAŞ seçeneği olduğu görüşündedir. Araştırmacı, T-Z ilişkisi üzerinden ele aldığı bu ÖK yaklaşımının diğer evrelerde (örneğin e*-E arasında) görülüp görülmediğinin

araştırılmasını; başka dillerin bu açıdan Tamazight Berbericedekine kıyasla nasıl bir görünüm sunduğunun ele alınmasını önerir.

3.6. ARA SONUÇ

Bu bölümde ÖK üzerine alanyazında öne çıkan çalışmaları ele aldık. Bu açıdan ilk olarak Chomsky (2000, 2001, 2004, 2005, 2008)'deki ÖK çözümlemesine göre, yorumlanamaz özellikler evre başlarına (T ve e^*) aittir; Z ve E gibi evre olmayan başlar, ilgili birimlerle uyuma girebilmek için T ve e^* gibi evre başlarına ihtiyaç duyar. Bu başlar ilgili yorumlanamaz özellikleri evre başlarından kalıt aldıktan sonra etkin birer Sonda haline gelir ve alanlarında bulunan ve uygun özellikleri taşıyan etkin Hedefler ile Uyuşuma girerek özelliklerini eşleyip silerler. T'den Z'ye kalıtlanan Uyuşum özelliği ZÖ, Gös konumuna gerçekleşen taşıma ile Ü-konumu; T üzerindeki KÖ, TÖ, Gös konumuna gerçekleşen taşıma ile Ü'-konumu meydana getirir.

Richards (2007) Chomsky (2000, 2001, 2004, 2005)'in savladığı ÖK'nın motivasyonuna alternatif bir açıklama sunar. Araştırmacı ÖK'yı iki Koşula bağlar: (i) Koşul I'e göre yorumlanamaz özelliklerin değerlendirilip dağıtılması birlikte olmalıdır; (ii) Koşul II'ye göre ise bir evrenin kenarı ve kenar olmayan tümleci ayrı ayrı dağıtılmalıdır. Richards (2007) bu koşulların sonucu olarak yorumlanamaz özelliklerin kenardan kenar olmayan konuma doğru yayılması gerektiğini savlar. Yine bu iki Koşul ve sonuç evre olmayan başlara neden gereksinim duyulduğu, evre olmayan öbeklerin neden evre olmadıklarını ve bir öbek içinde dizilimin nasıl olması gerektiğini açıklar.

Inokuma (2007, 2013) Chomsky (2007, 2008) ve Richards (2007)'nin ÖK çözümlemelerini TÖ ve $e^*Ö$ gibi tümcesel evreler için geçerli olduğunu kabul etmekle birlikte BelÖ içindeki yorumlanamaz ϕ - ve Durum özellikleri için türetimin yorumlanamaz özelliklerin (i) yalnızca Aktarım ve (ii) Değerleme ve Aktarım süreçleri ile çökmeden bir sonraki evre düzeyine ilerlediği modeller önerir. Bunlardan (i) yalnızca Aktarım görülen modelde yorumlanamaz Durum özelliğinin, (ii) hem Değerleme hem de Aktarımın gerçekleştiği modelde ise ϕ -özelliklerinin türetim sırasındaki davranışlarını açıkladığı görüşündedir.

Miyagawa (2010, 2017) Chomsky (2001: 2)'nin Tekbiçimlilik İlkesi'ni Güçlü Tekbiçimlilik ilkesi olarak yeniden yorumlar. Bu yoruma göre, tüm diller aynı dilbilgisel özellikler dizisini paylaşırlar. Bu sava göre, Miyagawa (2010) Japonca gibi Söylem-Biçimsel Dillerde δ -özelliklerinin Z tarafından kalıt alındığını ve ϕ -özelliklerinin geçtiği ÖK sürecinden geçerek değeri lenirler. Miyagawa (2017) Güçlü Tekbiçimlilik kapsamında dillerin ϕ - ve δ -özelliklerinin görüldüğü ve aktarıldığı başlar üzerinden ulamlara ayrılabilceğini savunur.

Ouali (2008), Chomsky (2000, 2001, 2008) ve Richards (2007)'nin önerdiği ÖK mekanizmasını genişleterek Tamazight Berberice bağlamında BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ şeklinde üç olasılık kapsamında ele alır. Bu seçeneklerden BAĞIŞLAda T evre başı kendisi üzerindeki yorumlanamaz özellikleri Z'ye aktarır; fakat kendisinde bir kopya tutmaz. Bu işlem sonrasında etkin bir Sonda haline gelen Z en küçük alanındaki uygun bir Hedef ile uyuma girer. BAĞIŞLA özelliği genel olarak özne-yüklem uyumunun görüldüğü bildirim tümcelerinde görülür. Diğer seçenek olan TUT seçeneğinde, T yorumlanamaz özellikleri kendisinde tutar ve uyuma kendisi girer. Bu seçenek Z'nin herhangi bir uyum belirtisi göstermediği, tümcedeki tek uyumu T'nin gösterdiği ne-sorularında ve diğer özne-çıkarm durumlarında ve diğer TUE gözlenen durumlarda uygulanır. Son seçenek olan PAYLAŞta ise T üzerindeki özellikleri Z ile paylaşır; uzun mesafe çıkarmalarda ve ne-tümcelerinde, ayrık ve ilgi yapılarında hem T'nin hem de Z'nin ayrı ayrı uyuma girdiği durumlarda gerçekleşir. Her iki baş da etkin birer Sonda olarak ilgili birim veya birimlerle ayrı ayrı uyuma girer. Ouali (2008) yine Berberice veriler üzerinden en “ekonomik” olan seçeneğin BAĞIŞLA, en az ekonomik ve “son çare” olarak nitelendirdiği seçeneğin ise PAYLAŞ seçeneği olduğu görüşündedir. Araştırmacı, T-Z arasında incelediği bu ÖK yaklaşımının e^* -E gibi diğer evrelerde görülüp görülmediğinin araştırılmasını; başka dillerin bu açıdan Tamazight Berbericedekine kıyasla nasıl bir görünüm sunduğunun ele alınmasını önerir. Yine, T'den Z'ye ϕ -özelliklerinin aktarıldığını gösteren araştırmacı ne-özellikliği gibi diğer bazı sol kenar özelliklerinin Tamazight Berbericede aktarılmadığını gösterir. Diğer dillerin bu açıdan nasıl bir görüntü sunduklarını gelecek araştırmalar için soru olarak verir.

Bir sonraki bölümde, Ouali (2008)'in önerdiği ÖK seçeneklerinin Türkçede Bölüm II'de tespit ettiğimiz ve uyum açısından sorun teşkil eden uyum görünümlerine bir açıklama getirip getirmediğini inceleyeceğiz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇEDE UYUM VE ÖZELLİK KALITI

4.1. TÜRKÇE UYUM GÖRÜNÜMLERİ VE ÖZELLİK KALITI

SEÇENEKLERİ

Bir önceki bölümde Ouali (2008)'in Chomsky (2000, 2001, 2008) ve Richards (2007)'nin önerdiği ÖK mekanizmasını BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ seçenekleri kapsamında incelediğinden söz etmiştik. Bu seçeneklerin üç olasılığı yanıtlamayı amaçladığını belirtmiştik:

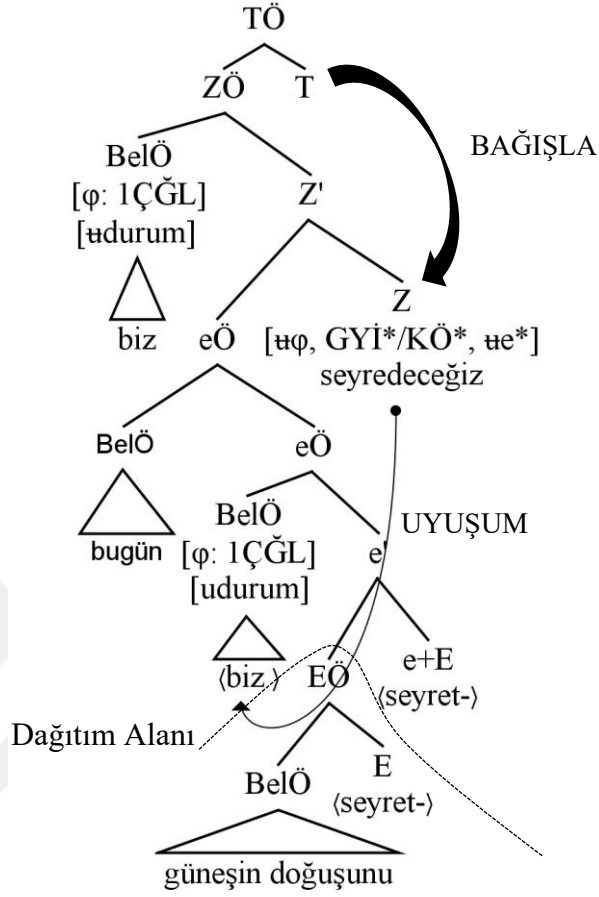
- (i) T evre başının taşıdığı yorumlanamaz özellikleri Z'ye aktardığı, fakat kendisinde bir kopya tutmadığı BAĞIŞLA
- (ii) T'nin yorumlanamaz özellikleri kendisinde tutarak uyuma kendisinin girdiği TUT;
- (iii) T'nin üzerindeki özellikleri Z ile paylaşarak hem T'nin hem de Z'nin ayrı ayrı uyuma girmesini sağladığı PAYLAŞ.

Bu bölümde Ouali (2008)'in önerdiği ve T-Z ilişkisi kapsamında incelediği üç ÖK seçeneğinin (1) Türkçedeki uyum görünümünü (özne-yüklem uyumu, ilgi uyumu ve tamlayan-iyelik uyumu) ve (2) Bölüm II'de ele aldığımız (160)-(164) arası örneklerde görülen aykırı görünümü açıklamada kullanılıp kullanılmadığını tespit etmeye çalışacağız. Ardından, bir sonraki araştırma sorumuzu ele alıp Ouali (2008)'in “ BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ” şeklinde sunduğu hiyerarşinin evrenselliğini Türkçe veriler üzerinden sınayacağız.

4.1.1. Özne-Yüklem Uyumu

Türkçede özne-yüklem uyumunun nasıl bir uyum süreci ile gerçekleştiğini bir örnek ile ele alalım:

(208) Biz bugün güneşin doğuşunu seyredeceğiz.

(208)'deki tümce basit bir bildirim tümcesidir. Türetime herhangi bir yorumlanamaz özellik taşımadan giren Z, evre başı T'den ϕ -özellikleri, GYİ/KÖ ve Türkçedeki e 'nin mutlaka Z'ye yükselmesini gerektiren [ue^*] gibi özellikleri kalıt alır. Yorumlanamaz özellikler kendilerini taşıyan başları etkinleştirdiği için, Z bu işlemle birlikte etkin bir Sonda halini alır. Z Sondası kendi en küçük alanında taşıdığı özelliklere uygun bir Hedef arar. İlk bakışta tümcede iki BelÖ ("biz" ve "güneşin doğuşunu") göze çarpsa da dizge içinde Z'ye daha yakın ve yalın durumda olan BelÖ "biz"dir ve Z bu birimle Uyuşuma girer. Uyuşum ile birlikte Z üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini değerlendirmiş ve e 'deki eylem Z'ye taşınmış olur. Uyuşum, özellik değerlendirme ve dağıtımın eşzamanlılığı gerekliliğince (Richards, 2007), bu işlemin ardından dağıtım gerçekleşir. Şimdi, diğer iki ÖK seçeneği olan

TUT ve PAYLAŞ seçeneklerinin uygulanmasının türetimi nasıl etkileyeceğini ele alalım:

TUT seçeneğinin en belirgin özelliği özne ile yüklem arasında bir uyum görünümü olmamasıdır. T'nin üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini kendi üzerinde tutması, özne-yüklem uyumunun gerçekleşmeyeceği anlamına geleceğinden, Z'nin uyuma girmedeği bu olasılıkta (209)'daki gibi bozuk bir görünüm ortaya çıkacaktır:

(209) *Biz bugün güneşin doğuşunu seyredecek.

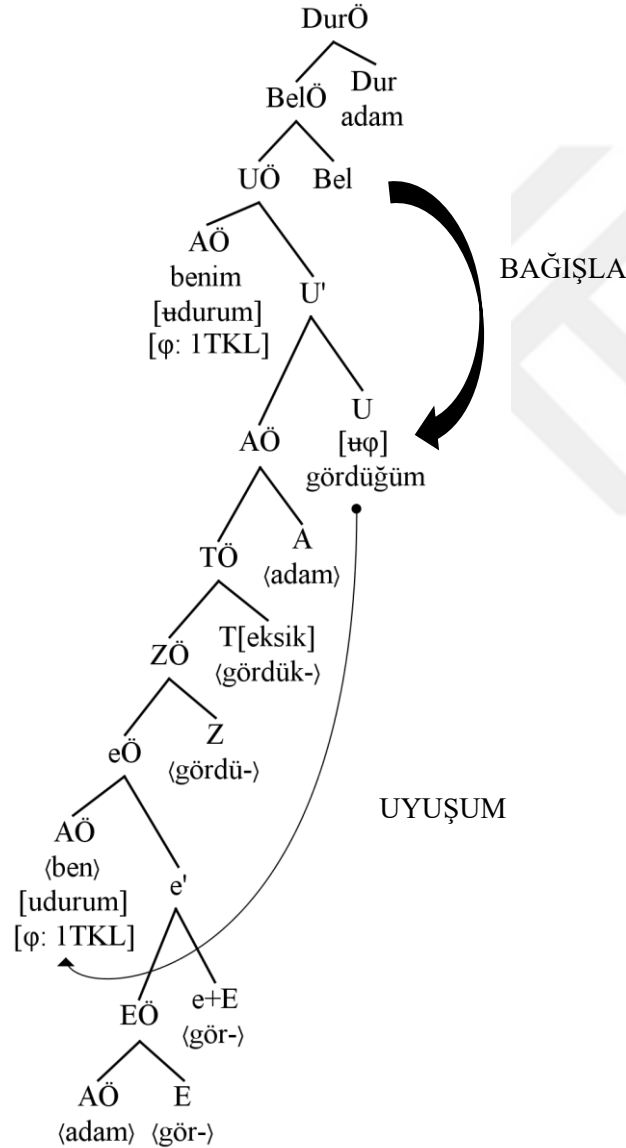
PAYLAŞ seçeneğinde ise, T üzerindeki ϕ -özelliklerini Z'ye aktarırken kendi üzerinde de özelliklerin bir kopyasını tutar; böylece, her iki baş da etkin birer Sonda haline gelir. (208)'de Z-uyumuna ek olarak T-uyumu olduğunu varsayımı tümcede açık bir tümleyici olmaması ve Türkçede bilinen herhangi bir tümleyici uyumu olmaması nedeniyle olanak dışı kalır. Bir T-uyumunun olduğunu ve taşıma yoluyla izlenebileceğini varsaysak dahi, sonuç dilbilgisidışı olacaktır: özne zaten Z tarafından değerlendirildiği için artık T başına görünmez olur. Dizge içindeki diğer BelÖ ise eÖ'nün Dağıtım Alanı içinde, dolayısıyla T'ye erişilmez durumdadır. Buna ek olarak, hem “güneşin doğuşu” BelÖ'sü eÖ içinde durumunu belirtme olarak eşlediği için etkin bir Hedef olmadığından hem de EÖ'nün çocuğu dışında bir konumda bulunması çizgisellikle çelişeceğinden her olasılıkta sonuç dilbilgisel açıdan bozuk olacaktır.

4.1.2. İlgi Uyumu

Biçimbirimlerle kurulan iyelik yapılarında $-(y)An$ biçimbirimi ile kurulan ilgilendirmede eylem üzerinde görülen özne-yüklem uyumu da dahil herhangi bir uyum görülmez (Göksel ve Kerslake, 2005). Buna karşın, $-DIK$ ve $-(y)AcAK$ ile kurulan ilgi yapılarında içeyerleşik eylem üzerinde özne-yüklem uyumu, eylemin öznesi üzerinde öznenin kişi değeri ile uyumlu tamlayan belirticisi bulunur (Kornfilt, 1997).

Çeşitli araştırmacılar *-DIK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimlerinde bulunan *-k* sesinin aslında tümleyici başı olduğunu savunur. Buna göre, *-DIK* ve *-(y)AcAK* biçimbirimleri temelde *-k* tümleyicisinin sırasıyla geçmiş/şimdiki ve gelecek zaman belirticileriyle birleşimlerini imler (Kural, 1993; Göksel, 1997, 2001, 2007; Keleşir, 2007). Biz de çözümlememizi bu doğrultuda gerçekleştireceğiz¹⁴.

(210) Benim gördüğüm adam

¹⁴ Predolac (2017) ve Kunduracı (2020) gibi kimi araştırmacılar Kural (1993)'ün bu önerisine karşı çıkarlar. Daha fazla bilgi için okuyucuları bu kaynaklara yönlendiriyoruz.

(210)'daki ilgi tümcesinde U başına yükselen içeyerleşik T eksik bir baş olduğu için üzerinde Z'ye aktarabileceği bir ϕ -özelligi yoktur (Ulutaş, 2009; Özgen, 2019). Dolayısıyla, içeyerleşik tümcede herhangi bir ϕ -özelligi aktarımı söz konusu değildir¹⁵. Bel başı dizgeye eklendiğinde üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini kendi k-buyurma alanındaki işlevsel U başına aktarır. U başı etkin bir Sonda durumunu alır ve kendi en küçük alanında uygun özellikleri taşıyan bir Hedef arayışına girer. Tümcedeki iki AÖ'den eÖ, Gös konumunda bulunan ve taşıdığı ϕ -özellikleri ile uygun bir Hedef olan “ben” ile Uyuşuma girer. Uyuşum sonrası hem U üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelligi hem de “ben” üzerindeki yorumlanamaz durum özelliği değerlendirilmiş olur. Uyuşum sonrası tamlayan durum taşıyan özne “benim” UÖ, Gös konumuna yükselir. Löbel (1994) ve Kornfilt (2003)'ü takiben sonraki aşamada BelÖ'ye eklenen durum başı (Dur), BelÖ içinde hala etkin durumda olan “adam” nesnesini çekerek öbeğin alması gereken durumu atar.

Diğer iki seçenekten TUT seçeneğini deneyecek olursak, Bel başı yorumlanamaz ϕ -özelliklerini kendisi üzerinde tutar, bu yorumlanamaz özellikler nedeniyle işlevsel U başı değil kendisi Sonda özelliği gösterir. Bel başı yorumlanabilir ϕ -özellikleri bulunan etkin Hedef “ben”i bulur ve Uyuşuma girer. U başı etkin olmadığı için, özne ile U'ya yükselen içeyerleşik T[eksik] arasında karşılıklı ilgi uyumu gerçekleşmez ve (211)'deki gibi bozuk bir durum çıkar:

(211) *Benim gördük adamım

PAYLAŞ seçeneğini uygulamamız durumunda, U'ya ek olarak Bel üzerinde de yorumlanamaz ϕ -özellikleri kalacak demektir. Bu durumda önce U üzerindeki özellikleri eşlemek için “ben” adılı ile Uyuşuma girerek yorumlanamaz ϕ -özelliklerini eşler. Bu noktada, yorumlanamaz özelliklerin bir kopyasını kendisinin üzerinde tutan Bel başının da tamlayan durumlu “benim” AÖ'sü ile çoklu Uyuşuma girmesi olasıdır. Dizge içinde, üzerinde yorumlanamaz durum özelliği ve yorumlanabilir ϕ -özellikleri taşıyan “adam” AÖ'sünü kendisine çekerek hem kendisinin üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini hem de “adam” AÖ'sü

¹⁵ Biz Richards (2007) ve Ulutaş (2009) uyarınca T[eksik]'in hiçbir özelliği olmadığını değil, ϕ -özelliklerinden yoksun olduğunu varsayıyoruz. T[eksik] hakkında daha fazla bilgi almak isteyen okuyucular Gallego (2007), Richards (2007), Ulutaş (2009) ve Özgen (2019)'dan yararlanabilir.

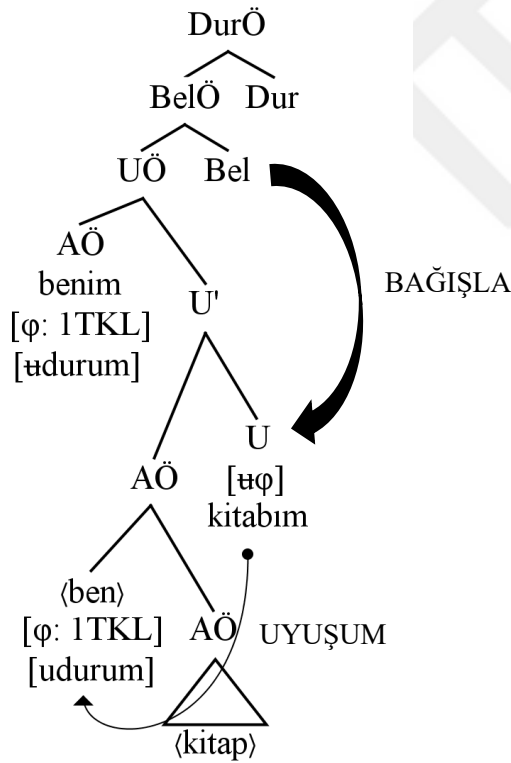
üzerindeki yorumlanamaz durum özelliğini iyelik olarak eşler¹⁶. Ortaya çıkan sonuç (212)'deki gibi düzgündür:

(212) benim gördüğüm adamım

4.1.3. Tamlayan-İyelik Uyumu

Türkçede iyelik durumu temelde tamlayan-iyelik yapısı olarak ifade edilen bir yapı ile kurulur. Bu yapıda adlardan ilki tamlayan, ikincisi ise iyelik durum belirteci alır (Göksel ve Kerslake, 2005)¹⁷:

(213) Benim kitabım

(213) basit bir tamlayan-iyelik görünümü içerir. Burada yine BAĞIŞLA seçeneğinin uygulandığında dilbilgisel bir sonuç verdiğini görüyoruz. U başı Bel'den

¹⁶ İlgili uyumunda PAYLAŞ süreci 4.2.4'te daha ayrıntılı ele alınmaktadır.

¹⁷ Biz tamlayan – iyelik yapılarının çözümlemesinde Özsoy (1994)'ün tüm AÖ'lerde bir Uyum Öbeği bulunduğu savını temel aldık. Daha fazla bilgi edinmek için bkz. Kornfilt (1984); Poole (1992); Özsoy (1994).

kalıt aldığı yorumlanamaz φ -özellikleri ile dizge içinde kendisine eşleyecek bir Hedef arar. En yakınında bulunan ve yorumlanabilir φ - ve yorumlanamaz durum özelliği taşıyan “ben” adılı ile Uyuşuma girer. Uyuşum sonucunda, “ben” üzerindeki yorumlanamaz durum özelliğini eşlerken U da üzerindeki yorumlanamaz φ -özelliklerini eşleyerek siler.

TUT seçeneğini uygularsak, Bel başı üzerinde tuttuğu yorumlanamaz φ -özellikleri ile en yakınında bulunan ve uygun yorumlanabilir φ -özellikleri taşıyan bir Hedef arayışına girer ve “ben” adılını bulur. Adıl ile Uyuşuma girerek onu kendi gösterici konumuna çeker. Sonuç bozuk değil, (214)’teki gibi dilbilgisel olarak düzgündür.

(214) benim kitap

PAYLAŞ seçeneğinin uygulanması durumunda yorumlanamaz φ -özelliklerini kalıt alan U başı dizge içinde yaptığı arama sonucunda kendisine en yakın Hedef olarak “ben”i bulur ve onunla Uyuşuma girer. Böylece ilk aşamada (213)’teki gibi “benim kitabım” ifadesi elde edilmiş olur. Türetim burada bitmez: Bel üzerinde hala yorumlanamaz ve eşlenmemiş φ -özellikleri vardır, fakat Savaş’taki tüm birimler tükendiği için tamlayan ile tekrar Sonda-Hedef ilişkisi içine sokabileceği bir Hedef bulamaz.

4.2. TUHAF UYUMLAR

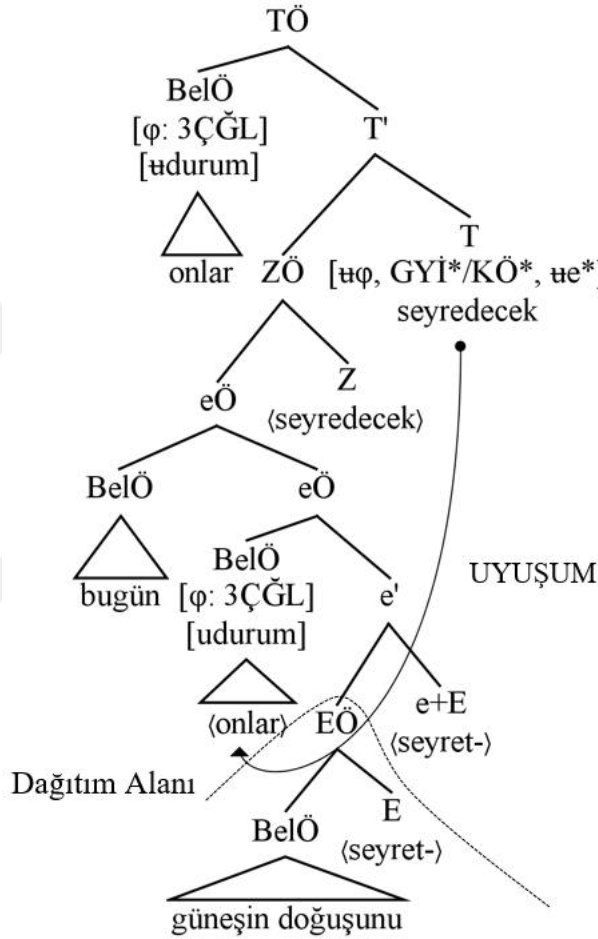
Bu başlık kapsamında Bölüm II’de tespit ettiğimiz ve uyum açısından ilginç görünümsergileyen dört durumu Ouali (2008)’in önerdiği üç ÖK seçeneği kapsamında açıklamanın mümkün olup olmadığını inceleyeceğiz.

4.2.1. Durum I: Seçimlik Üçüncü Kişi Çoğul Uyumu

Türkçede 3. kişi çoğul uyumunun çeşitli etmenlere bağlı olarak seçimlik olduğundan söz etmiştik (Kornfilt, 1997, 2000; Lewis, 2000; Uzun, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005 ve diğ.). Yine, (208)’deki gibi özne adılın birinci çoğul kişi değerine

sahip olduğu bir bildirim tümcesinde TUT seçeneği uygulandığında (209)'daki gibi bozuk olduğunu belirttik. Buna karşın, (209)'daki tümcenin öznesi (215)'teki gibi 1. kişi çoğul değerde değil de 3. kişi çoğul değerde olunca tümce düzgün olarak biçimlenir:

(215) Onlar bugün güneşin doğuşunu seyredecek.

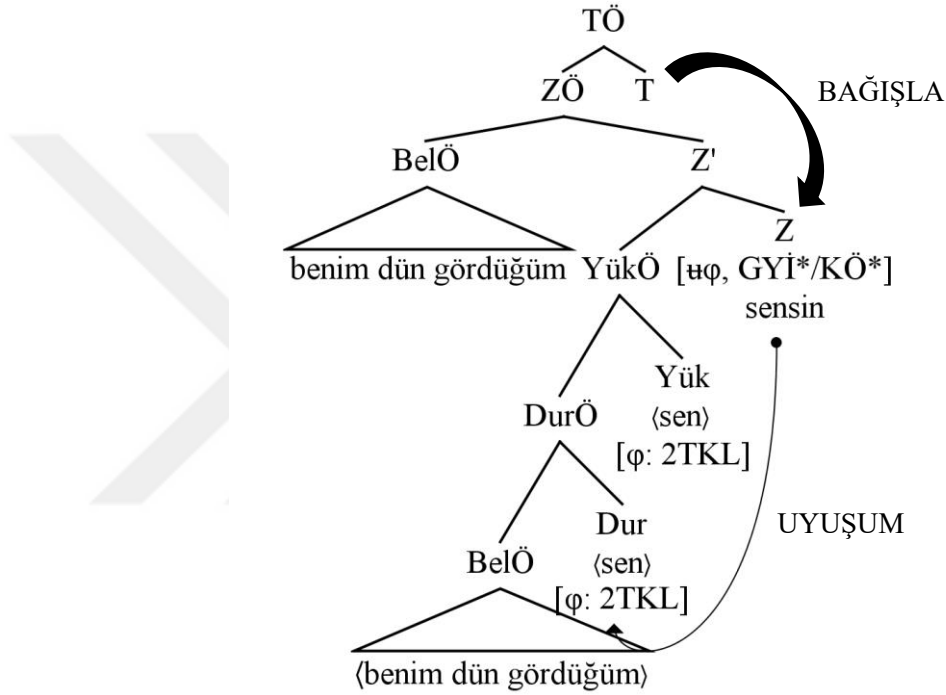

TUT mekanizmasının uygulandığı (215)'te, T yorumlanamaz özellikleri üzerinde tutar ve dizge içinde uygun bir Hedef arayışına girer; bu süreçte “onlar” BelÖ’sünü kendisine en yakın ve etkin bir Hedef olarak bulur. T hem kendisi üzerinde bulunan yorumlanamaz ϕ -özelliklerini hem de GYİ*/KÖ* özelliği ile BelÖ’nün yorumlanamaz durum özelliğini eşler ve TÖ, Gös’e çekerken, ue* özelliği ile de eylemin T’ye yükselmesine neden olur. Eylem ardışık döngüsel bir şekilde T’ye yükselir. Böylece, T üzerindeki yorumlanamaz özelliklerini eşler; fakat özne ile

Z arasında uyum gerçekleşmediği için özne-yüklem uyumu kurulmaz; eylem üzerinde herhangi bir uyum görünmez.¹⁸

4.2.2. Durum II: Adıl Yüklemlı Tümcelerde Özne Tümleciyle Uyum

(216) Benim dün gördüğüm sensin

(216)'da BAĞIŞLA seçeneği uygulanır ve T üzerindeki yorumlanamaz ϕ -özelliklerini ve GYİ*/KÖ*'yü Z'ye aktarır. Etkin bir Sonda haline gelen Z'ye en uygun ve yakın Hedef Durum başı üzerinde bulunan "sen" adılıdır. Z "sen" ile Uyuşuma girer. Bu noktada, Z'nin "sen" adılını düz bir bildirim tümcesindeki özne olarak imlemesini engelleyen şey arada bulunan YükÖ'dür. Ardışık döngüsel bir şekilde taşınan "sen" adılının Yük başında yüklemcil bir özellik kazanması nedeniyle

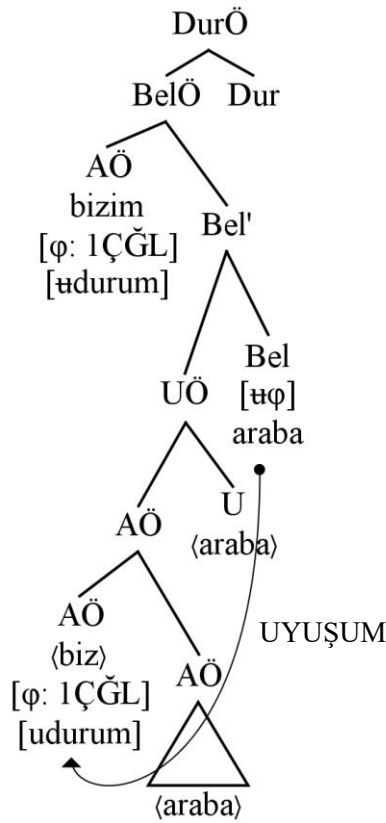
¹⁸ Çözümlememizde, bildirim tümcelerinde öznenin bulunduğu konum temel yapıda ZÖ, Gös; 3.kişi çoğul uyumun görünmediği Durum I'de TÖ, Gös olarak görünmektedir. Bu durumun ileriki çalışmalarda bağımsız kanıtlarla empirik açıdan da test edilmesigerekmektedir. Bu konuyu ileriki çalışmalara bırakıyoruz.

Z “sen”i gösterici konumuna değil, kendisine çeker; GYİ*/KÖ* ise özne konumuna tümcedeki diğer BelÖ olan “benim dün gördüğüm”ü yükseltir.¹⁹

4.2.3. Durum III: Basit Tamlayan-İyelik Yapılarında İyelik Eki Düşmesi

Tamlayan-iyelik yapılarında iyelik belirticisinin düşmesi kimi durumlarda mümkündür (Özsoy, 1994). (213)’te, basit tamlayan-iyelik yapılarında U’nun BAĞIŞLA seçeneği ile Bel’den kalıt aldığı yorumlanamaz ϕ -özellikleri ile en yakınındaki AÖ ile Uyuşuma girdiğinde iki AÖ arasında tam bir tamlayan-iyelik uyumu görüntüsünün ortaya çıktığını gördük. TUT seçeneği uygulandığında iyelik uyumunun eksik kalacağını, fakat bu durumun bozuk bir yapı olmadığını belirttik.

(217) Bizim araba

¹⁹ Moro (2006) Durum II’deki gibi yapıların bakışlımlı bir yapı içindeki BelÖ’lerden birinin taşınma yoluyla eşitliğin bozulması sonucu ortaya çıkan *eşleyici* (equative) bir yapı olduklarını savlar. Bu taşıma küçük tümcenin etiket ihtiyacı tarafından güdümlenir. Taşımanın T üzerinde bulunan Konu gibi bir özelliğin tetiklemesiyle gerçekleşiyor olma olasılığı da gelecek çalışmalarda araştırılabilir. Daha fazla bilgi için okuyucularımızı adı geçen kaynağa yönlendiriyoruz.

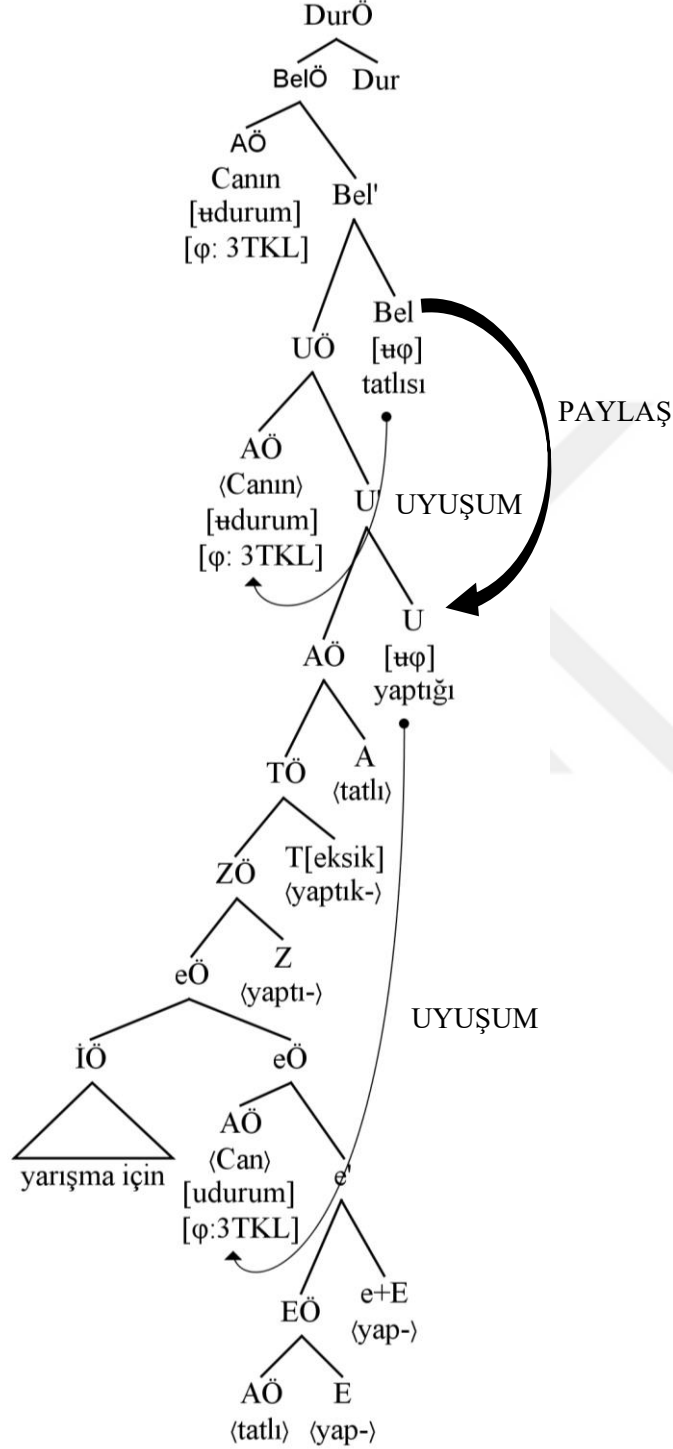
(217)'de Bel başı yorumlanamaz ϕ -özelliklerini U'ya aktarmadığı için etkin bir Sonda durumundadır ve kendisine en yakın konumda olan bir Hedef arayışına girer. Yorumlanabilir ϕ -özellikleri ve yorumlanamaz durum özelliği taşıyan “biz” AÖ'sünü bulur ve onunla Uyuşuma girer. Uyuşum ile her ikisinin üzerindeki yorumlanamaz özellikler eşlenir ve AÖ BelÖ, GöS konumuna yükselir. Diğer taraftan, U başı pasif durumda olduğu için iki AÖ arasında karşılıklı uyum kurulmaz.²⁰

²⁰ Öztürk ve Taylan (2016) Durum III gibi yapılardaki iyelik ekinin alanyazındaki baskın görüşün aksine bir uyum eki olmadığını, adlaştırılmış bir İÖ ilişkisinin varlığına bir tepki olduğunu savlar. Buna göre, diğer ad türlerinin aksine *içsel olarak ilişkisel* (inherently relational) adlarda iyelik ekinin düşmesi olası değildir. İyelik ilişkisine giren adın türü ile TUT seçeneği arasında bir ilişki olup olmadığı sonraki çalışmalarda araştırılabilir.

4.2.4. Durum IV: İlgilendirilen İyelik Yapılarında İyelik Uyum Eki

(218) Can'ın yarışma için yaptığı tatlısı

(218)'deki ilgi tümcesi yapısı diğer üç durumdan farklı olarak öbek içinde bir Hedefin ("Can'ın") iki Sonda ("yaptığı", "tatlısı") ile Uyuşuma girdiğini düşündürür. Citko (2011) ve Carstens (2001)'e göre bir Hedefin birden fazla Sonda ile Uyuşuma girmesi mümkündür. Burada sorun, yorumlanamaz durum özelliklerini eşlemeyi amaçlayan bir birimin bir kez eşlenmiş olan bir Hedefle yeniden uyuma girmesidir. Carstens (2001: 151)'e göre, Uyuşum işlemi Hedefin durum özelliğini yalnızca Sonda özünde yapısal bir durum değeri yaşıyorsa söylebilir. Tamlayan durum yapısal değil adların içsel bir özelliği olduğu için (Chomsky, 1995), yorumlanamaz durum özelliği taşıyan bir Hedef, içsel tamlayan durum taşıyan bir Sonda ile bir kez Uyuşuma girdikten sonra, başka bir Sonda ile tekrar Uyuşuma girebilir.

Buna göre, ilk olarak yorumlanamaz ϕ -özelliklerini kalıt alan U başı BAĞIŞLA seçeneğinde olduğu gibi "Can" öznesi ile Uyuşuma girerek ilgi tümcesi öznesi ile T[eksik]teki eylem arasında tamlayan-iyelik uyumu kurulmasını sağlar ("Can'ın yaptığı" şeklinde). Diğer taraftan, Bel de yorumlanamaz özellikleri bağışlamayıp paylaştığı için etkin bir Sonda durumundadır. Tamlayan durumlu bir birim ile Uyuşuma girdiği için halen etkin durumda bulunan özne AÖ'sü Bel tarafından görülür ve kendisiyle Uyuşuma girilir. Bel başı dizgedeki yorumlanamaz durum özelliği taşıyan diğer AÖ olan "tatlı'yı kendisine, tamlayan durumlu özneyi kendi gösterici konumuna çeker. Daha önceki Uyuşum sürecinde U başı tarafından tamlayan durumu eşlenmiş olan özne BelÖ, Gös konumuna yükselir; Bel'e yükselen, dizgedeki diğer etkin BelÖ olan "tatlı" öznenin tamlayan durumunun iyelik yansımasını alır ("Can'ın tatlısı" şeklinde).²¹

4.3. BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ Hiyerarşisi ve Türkçe Veriler

Ouali (2008), ÖK seçeneklerinin hiyerarşik sıralamasını ekonomi, hesaplama etkinliği ve en küçük alanda yapılan arama üzerinden belirler. Bildirim tümcelerinde, T'nin de öznenin de sol-köşe özelliği yoktur; ayrıca Z özneye T'den daha yakındır. Bu nedenle BAĞIŞLA bu gibi durumlarda ilk seçenektir. T'nin sol köşe/söylem özelliği olduğu durumlarda ve hem TUT hem de PAYLAŞ'ın uygulanabilir

²¹ Durum IV'ün, [...*pro* [*Can'ın yaptığı tatlı*]-sı] şeklinde gömülü bir yapı olduğu; diğer bir deyişle, ikinci iyelik ekinin bir *adıl* tarafından lisanslanıp lisanslanmadığı sorusu sonraki çalışmalarda ele alınabilir.

görüldüğü durumlarda ise tek bir işlem gerektirmesi nedeniyle TUT seçeneği PAYLAŞ'a tercih edilir. Buna yönelik kanıtı Ouali (2008: 175-176) TUE (Ters Uyum Etkisi) gözlenen verilerden verir:

(219) mani thamttut ag ilan araw
 Hangi kadın TÜM gör-.BTŞ.OR. oğlan.ÇĞL
 “Hangi kadın oğlanları gördü?”

(219)'da ilk olarak hem TUT hem de PAYLAŞ seçenekleri uygun görünse de önceki bölümde değindiğimiz gibi TUT hem tek bir Uyuşum işlemi gerektirmesi hem de tümcede özne ile yüklem arasında uyuma izin verilmemesi nedeniyle PAYLAŞ'tan daha uygundur. Tüm bunlardan hareketle, Ouali (2008) kuramsal ve deneysel kanıtlar üzerinden önerdiği üç ÖK seçeneğinin hiyerarşik sıralamasının (220)'deki gibi olduğunu savlar (Ouali, 2008: 176):

(220) BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ

Çalışmamızda ele aldığımız Türkçe verilere baktığımızda, özne-yüklem, tamlayan-iyelik ve ilgi uyumlarının BAĞIŞLA seçenekleri ile türetildiğini; açıklamayı amaçladığımız dört ‘tuhaf’ uyum durumunda ise (Durum II hariç) daha farklı bir ÖK seçeneğinin tercih edildiğini gördük. Bu durum Tablo 3'te verilmektedir:

Tablo 3. Türkçede Uyum Durumları ve Özellik Kalıtı Seçenekleri

ÖK Seçeneği	Özne-Yüklem Uyumu	Tamlayan-İyelik Uyumu	İlgi Uyumu
BAĞIŞLA	Bildirim Tümcesi, Durum II	Tamlayan-İyelik Yapısı	İlgi Tümcesi
TUT	Durum I	Durum III	-
PAYLAŞ	-	-	Durum IV

Tablo 3'te en fazla göze çarpan sonuç BAĞIŞLA seçeneğinin kullanım sıklığıdır: bu seçeneğin üç temel uyum durumuna ek olarak Durum II'nin elde edildiği seçenek olduğunu görüyoruz. Diğer iki seçenek TUT ve PAYLAŞ yalnızca tuhaf durumların türetilmesinde kullanılırken, TUT'un iki (Durumlar I ve III), PAYLAŞ'ın bir durumu (Durum IV) açıkladığı Tablo 3'te görülebilir.

Hem BAĞIŞLA hem de TUT seçeneklerinin uygulandığı durumları irdeleyelim. Bildirim tümcelerinde BAĞIŞLA seçeneğinin uygulandığı durumlarda özne ile yüklem arasında karşılıklı bir uyum görünümünün elde edildiğini (bkz. 221a), TUT seçeneğinin uygulanması durumunda bu karşılıklı uyumun bozulduğunu ve tümcenin düzgün olmaktan çıktığını (bkz. 221b) görmüştük.

- (221) a. Biz bugün güneşin doğuşunu seyredeceğiz. (BAĞIŞLA)
b. *Biz bugün güneşin doğuşunu seyredecek. (TUT)

Bu bozulma 3. kişi değeri hariç diğer tüm kişi ve sayı değerlerinde geçerlidir. Özne 3. kişi tekil değer taşıdığından Z uyumunun gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamak mümkün değildir. 3. kişi tekil kişi ve sayı değeri Türkçenin varsayılan uyum değeri kabul edildiğinden (Corbett, 2006: 191) özne ile yüklem arasında bir uyum kurulup kurulmadığını, diğer bir deyişle, BAĞIŞLA ya da TUT seçeneklerinden hangisinin tercih edildiğini tespit etmek olanak dışıdır.

Diğer taraftan, 3. kişi çoğul uyumu daha net bir görüntü sunar. Özne 3. kişi çoğul değerde olduğunda her iki seçenek de düzgün tümceler türetir:

- (222) a. Onlar bugün güneşin doğuşunu seyredecekler. (BAĞIŞLA)
b. Onlar bugün güneşin doğuşunu seyredecek. (TUT)

(222)'de her iki seçenek de de düzgün sonuçlanmakla birlikte, 1. ve 2. kişi değerlerinde bozukluğa yol açtığı; 3. kişi tekil değerde ise tespit etmek olanaksız olduğu için, bu ilk karşılaştırmanın sonucunun BAĞIŞLA > TUT şeklinde olduğu görüşündeyiz.

Her iki seçeneğin uygulanabildiği diğer bir yapı tamlayan-iyelik yapılarıdır. Bunlardan BAĞIŞLA uygulandığında (223a)'daki gibi karşılıklı uyumun elde

edildiği bir iyelik yapısı elde edilirken, TUT uygulandığında (223b)’deki gibi iyelik belirticisinin olmadığı bir yapı elde edildiğini görmüştük:

- (223) a. benim kitabım (BAĞIŞLA)
b. benim kitap (TUT)

(223b)’deki gibi iyelik belirticisinin olmadığı tamlayan-iyelik yapıları temel biçim olmadıkları gibi (Csato, 2019: 85), belirli kısıtlamalara tabidirler. Hem (zaman ve uzamda) yer hem de yer + iyelik bildirebilen temel yapıların aksine, temel olmayan biçimdeki yapılar yalnızca yer bildiremez; yeni bir konu sunamaz; gönderimde bulundukları taraf (referent) belirtisiz ve gönderimde bulunulunun belirliliğini ortadan kaldıracak anlamda çoğul olamaz (Öztürk ve diğ., 2015). Csato (2019: 90)’a göre yer + iyelik “ait” sözcüğü ile açıklanabilir. (224a)’daki yapı yer ifade etse de iyelik ifade etmez ve “normalde” “Ankara’ya ait büyük caddeler” şeklinde açıklanmaz; diğer bir deyişle “Ankara’nın büyük caddeler” şeklinde ifade edilmez. Yine, Csato (2019: 92-95)’nin Öztürk ve diğ. (2015)’ten aktardığı üzere, temel olmayan iyelik yapıları göndergenin söylem içinde daha önceden belirtildiği durumlarda ya da söylem katılımcılarının ortak olarak bildiği bir göndergeye gönderimde bulunduğu durumlarda yeni bir konu sunabilir (bkz. 224b). Yine, Öztürk ve diğ. (2015: 192), (224c)’de de görüldüğü gibi, tamlayan ya da iyenin belirtisiz olmasının bozukluğa yol açtığını belirtir (akt. Csato, 2019: 96)

- (224) a. Ankara’nın büyük caddeleri
b. ...adamin biri....bizim kişi.... bizim adam...
c. *benim bir araba / *bir arkadaşın araba

(Csato, 2019: 88, 92, 93, 96)

Buradan hareketle, temel olmayan biçimdeki tamlayan-iyelik yapılarını oluşturan TUT seçeneğinin sıralama olarak temel tamlayan-iyelik yapıları olarak sonuçlanan BAĞIŞLA seçeneğinin ardından geldiği sonucuna varılabilir.

İlgi uyumunda ele aldığımız yapılarda TUT seçeneği hiç kullanılmazken temel ilgi yapılarının BAĞIŞLA (225a); Durum IV’teki uyum yapısının ise PAYLAŞ seçeneğinin tercih edilmesiyle elde edildiğini söyleyebiliriz:

(225) a. Can'ın yarışma için yaptığı tatlı (BAĞIŞLA)

b. Can'ın yarışma için yaptığı tatlısı (PAYLAŞ)

Üç ÖK seçeneği içinde, Ouali (2008: 176)'nın da dikkati çektiği üzere, özelliklerin kalıtılmasına ek olarak iki ayrı Uyuşum işlemi gerektirmesi nedeniyle PAYLAŞ seçeneği ekonomik olmaktan en uzak seçenektir. Dolayısıyla, ele aldığımız toplam yedi yapıdan yalnızca birinde görülen PAYLAŞ seçeneğinin her durumda TUT ve BAĞIŞLA seçeneklerinden sonra geldiğini söyleyebiliriz. Diğer iki seçeneğin de kendi içlerinde BAĞIŞLA > TUT şeklinde sıralandıklarını göz önünde bulundurursak, Ouali (2008)'in hiyerarşik sıralamanın ele aldığımız Türkçe veriler kapsamında da BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ şeklinde olduğu çıkarımına varabiliriz. Bu durumda, Türkçe veriler de Ouali'nin (2008) (220)'de sunulan hiyerarşisini desteklemektedir.

4.4. TARTIŞMA VE KURAMSAL SEZDİRİMLER

Birinci araştırma sorumuz kapsamında (4.1.1), (4.1.2) ve (4.1.3) başlıklarında BAĞIŞLA seçeneğinin tüm 'temel' uyum görünümelerini açıkladığını göstermiştik. Bu veriler (226a-c)'de görülebilir:

(226) a. Biz bugün güneşin doğuşunu seyredeceğiz. (BAĞIŞLA)

b. benim kitabım (BAĞIŞLA)

c. benim gördüğüm adam (BAĞIŞLA)

Ouali (2008)'e göre, özne-yüklem uyumunun (diğer bir deyişle, Z-uyumunun) türetildiği Berberice ve İngilizce bildirim tümceleri BAĞIŞLA seçeneği ile elde edilir. Z-uyumunda, Uyuşuma giren birimler arasında (özne ile yüklem arasında) taşımaya ek olarak karşılıklı bir uyum görünümü de elde edilir. Bölüm II'de Türkçe özne-yüklem uyumunda da benzer şekilde özne ile yüklem arasında karşılıklı uyum görüntüsü oluştuğunu göstermiştik. Bu bölümdeki bulgularımız da Türkçe özne-yüklem uyumunun Ouali (2008)'in BAĞIŞLA seçeneği ile

özdeşleştirdiği Z-uyumuna eşdeğer bir türetimle elde edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, Ouali (2008)'in Berberice ve İngilizce özne-yüklem uyumu örneklerinin Türkçe örnekler ile eşdeğer bir görünüm sunduğunu söyleyebiliriz.

Tamlayan-iyelik (226b) ve ilgi uyumlarındaki (226c) temel uyum görünümünün de BAĞIŞLA ile türetildiği bulgularımız arasındadır. Özsoy (1994: 28-29) Türkçe tüm AÖ'lerde bir UÖ bulunduğunu; aradaki tek farkın UÖ'nün [+] ya da [-] değerinde olması gerekmesinden kaynaklandığını savlar. Biz de tamlayan-iyelik ve ilgi uyumlarının iç yapısının çözümlemesinde Özsoy (1994)'ten yola çıktık. Her iki yapıda da BelÖ evresi içindeki U başı türetim içinde TÖ evresi içindeki Z'nin üstlendiği görevi üstlenir: Z'nin özne ile yüklem arasında gerçekleştirdiğine benzer bir rolü U tamlayan ile iye arasında gerçekleştirir ve karşılıklı uyumun kurulmasını sağlar. İki yapı arasındaki fark basit tamlayan-iyelik yapısında U başına yalnızca bir AÖ eklenirken, ilgi yapılarında AÖ'nün bir TÖ dallandırmasıdır. İlgi yapısındaki T başı (Richards, 2007; Ulutaş, 2009 ve Özgen, 2019'u izleyerek) eksik bir T olduğu için, U başı normalde *geçirimsiz* (opaque) ve üstteki işlemlere erişilemez olacak olan TÖ alanında işlem gerçekleştirebilir. Sonuç olarak, her iki yapıda da yorumlanamaz özellikleri kalıt alan U Sondası EGK I ya da II tarafından kısıtlanmadan uygun bir Hedef arayışına girebilir. Üç temel yapının da tek bir seçenek altında toplanarak BAĞIŞLA seçeneği ile türetildiği çözümlemesi Yetinmeci Çizgi'ye (Chomsky, 1995 ve sonrası) uygun, sade ve berimsel açıdan yetkin bir çözümlemedir.

İkinci araştırma sorumuz, Bölüm II'de söz ettiğimiz ve 'tuhaf' olarak nitelediğimiz dört adet durumun (Durum I-IV) Ouali (2008) ve önerdiği ÖK seçenekleri ile açıklanıp açıklanamayacaklarına ilişkindir. Çözümlememizde, tuhaf durumların temel durumlarla aynı iç yapıdan türetildiği, temel durum taşıyan eşdeğerleriyle aralarındaki farkın türetim sırasında uygulanan ÖK seçeneğine bağlı olduğu önerilmektedir. Bu kapsamda, (4.2.1) ve (4.2.2)'de Durumlar I ve II'yi özne-yüklem uyumu yapısı üzerinden ele aldık: (227b)'de tekrarlanan Durum I'de özne-yüklem uyumunun kurulmadığı fakat bu 'uyumsuz' yapının dilbilgisel olarak düzgün olduğu 3. kişi çoğul durumu örneklenir.

(227) a. Onlar bugün güneşin doğuşunu seyredecekler. (BAĞIŞLA)

b. Onlar bugün güneşin doğuşunu seyredecek. (TUT)

Çözümlememize göre, eğer türetim BAĞIŞLA ile gerçekleşirse (227a)'daki gibi kişi ve sayı uyumunun yüklem üzerinde imlendiği temel yapı elde edilir; bu yapı tüm kişi ve sayı değerleri için düzgün sonuçlanır. Diğer taraftan, türetimin TUT ile gerçekleştiği durumda (227b) Z-uyumu gerçekleşmemesi yüklem herhangi bir uyum belirticisi görülmemesi ile sonuçlanır; ortaya çıkan yapı 3. kişi dışındaki kişi ve sayı değerleri için bozuk, 3. kişi değerinde düzgün olarak biçimlenir.²² T'nin ϕ -özelliklerini kendisinde tutup diğer zorunlu özellikleri Z'ye kalıtladığı da savlanabilirdi; böylece eylem en fazla Z'ye dek yükselebilecek, 3. kişi çoğul değer için istisnai bir yükselme olmayacaktı. Fakat o durumda, ϕ -özellikleri dizge içinde eşlenmeden kalmış olacaktı. Frampton ve Guttman (1999, 2002)'nin *Çökmeye Dayanıklı Sözdizim* (Crash Proof Syntax) yaklaşımı uyarınca Ouali (2010) türetim içinde yorumlanamaz ve eşlenmemiş bir özellik kalmasının türetimin çökmesine neden olmadığını savlar. Bu senaryoda türetim çökmez fakat dağıtım da yollanmaz; özelliklerini eşleyebileceği bir seçenek gelene dek bir sonraki seçeneği dener. Bizim örneğimizde türetimin dağıtım a yollandığı dilbilgisel açıdan düzgün olmasından anlaşılabilir. Bu nedenle, T'nin ϕ -özellikleri de dahil tüm özellikleri kendisinde tutup Uyuşuma kendisinin girmesinin, türetim içinde eşlenmemiş özellik kalmamasını ve türetimin sorunsuz bir şekilde dağıtım a yollanmasını açıkladığı savlanabilir.

Ouali (2010: 6) T'nin ilkesel olarak özne ile uyuma girebileceğini, fakat T'nin Z'yi atlayıp uyuma girmesinin yerellik koşullarını ihlal edeceği görüşündedir. Fakat, EGK II temelinde düşünüldüğünde, arada başka bir evre başı olmadığı için bir kaçış konumu olan eÖ, Gös'ün T başına erişilebilir olması mümkündür. Dolayısıyla, öznenin T'ye yükselmesinin önünde bir engel yoktur.

TUT seçeneğinin tercih edilmesi, ardışık döngüsel bir şekilde taşınan eylemin önce Z'ye, ardından T'ye yükseldiği bir yapı ortaya çıkarır. Bu çözümlememizin, Kural (1993)'ün Türkçede eylemin önce Z'ye ardından T'ye yükseldiğine yönelik betimsel gözleminin iç yapısına ilişkin destekleyici bir veri sağladığını düşünüyoruz.

²² Alanyazında, 3. kişi uyumunun özne AÖ'sünün açıklığı, belirlilik, insanlık/canlılık, özne ve yüklem arasındaki uzaklık gibi çeşitli etmenlerden etkilendiği savlanmıştır (Kornfilt, 1997, 2000; Lewis, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005; Corbett, 2006; ve diğ.). Üçüncü kişi çoğul durumunda uyumun seçimli olması ve diğer kişi ve sayı değerlerinde bu durumun olanaksız olmasının neden(ler)i çalışmamızın doğrudan kapsamı içinde olmadığından buna ilişkin daha fazla bilgi edinmek isteyen okuyucularımızı söz konusu kaynaklara yönlendiriyoruz.

T'nin eylemi diğerk kişi ve sayı değerklerinde kendisine çekemezken 3. kişi değerkinde bunu gerçekleştirebilmesinin nedenini ileriki çalışmalara bırakıyoruz.

Özne-yüklem uyumuna ilişkin ele aldığımız diğerk tuhaf durum Durum II'deki gibi uyumun özne değilk özne tümleciyle gerçekleştiki durumlardır:

(228) a. Benim gördüğüm sensin (BAĞIŞLA)

b. Melek benim. (BAĞIŞLA)

(228)'deki tümcelerdeki temel olmayan uyum görüntülerinin elde edilmesini sağlayan şey dizgede bulunan YükÖ'dür. Citko (2008)'i takiben YükÖ *küçük tümce* (small clause) yapılarında yüklemlemenin gerçekleşmesini sağlayan işlevsel bir baştır. YükÖ olmasaydı yorumlanamaz özellikleri kalıt alan Z başı özne ile uyuma girdikten sonra yüklem üzerinde öznenin kişi ve sayı değerkleri belirecekti. Bu senaryoda (228a-b) için türetim (229a-b)'deki gibi sonuçlanacaktı:

(229) a. Benim gördüğüm sen. (BAĞIŞLA)

b. Melek ben. (BAĞIŞLA)

Dizgede Z'nin altında bulunan YükÖ Z'nin Uyuşuma girdiki adılın ardışık döngüsel bir şekilde taşınırken uğradiki bir ara duraktır; burada yüklemcil bir özellik kazanan adıl artık gösterici konumuna değilk Z'nin kendisine yükselir ve uyum özne tümleciyle gerçekleşmiş olur. GYİ*/KÖ* özelliği ile gösterici konumuna tümcedeki diğerk BelÖ ((229a) için “benim gördüğüm” öbeği ve (229b) için “Melek” adı yükselir.

Bir sonraki durum olan, (4.2.3) başlığında incelediki Durum III'ün (229a) türetim süreci aslında Durum I'e (227b) koşuttur:

(229) a. bizim arabamız (BAĞIŞLA)

b. bizim araba (TUT)

Durum I'de Z-uyumunun gerçekleşmediği, evre başı T'nin uyuma girdiki durumda karşılıklı bir uyum görüntüsünün oluştuğunu belirtmiştik. Durum III'te de

benzer şekilde uyumu sağlayan U başı yerine evre başı Bel uyuma girdiği için başa taşınan birim “araba” adıl ile karşılıklı bir uyum görüntüsü sunmaz. Bu çözümlemenin Özsoy (1994)’ün çözümlemesi ile koşutluk sergilediği söylenebilir. Özsoy (1994) uyum olsun olmasın tüm AÖ’lerde bir UÖ olduğunu, aradaki farkın UÖ’nün [+] ya da [-] değerinde olması olduğunu savlar. Bizim çözümlememizde de, benzer şekilde, UÖ her iki yapıda mevcuttur; UÖ’nün [+/-] değerinde olması ise yorumlanamaz özellikleri evre başı Bel’den kalıt alıp almaması ile ilgilidir: BAĞIŞLA seçeneği uygulanırsa, yorumlanamaz özellikleri kalıt alarak etkin bir Sonda haline gelen U başı iki birim arasında karşılıklı uyumun kurulduğu bir görünüm sunar (229a); TUT seçeneğinin tercih edilmesi durumunda ise U başı herhangi bir yorumlanamaz özellik taşımadığı için etkin değildir, dolayısıyla karşılıklı uyumu sağlama gücü yoktur.

Son olarak, (4.2.4)’te ele aldığımız Durum IV (230a) PAYLAŞ seçeneğinin çalışmamızda uygulandığı tek veridir:

- (230) a. Can’ın yarışma için yaptığı tatlısı (PAYLAŞ)
b. Can’ın yarışma için yaptığı tatlı (BAĞIŞLA)

(230a)’daki ilgi tümcesinde öbek içinde bir Hedefe (“Can’ın”) karşılık iki Sondanın (“yaptığı”, “tatlısı”) Uyuşuma girdiği bir yapı göze çarpar. Carstens (2001) ve Citko (2011) gibi çeşitli araştırmacılar bir Hedefin birden fazla Sonda ile çoklu Uyuşuma girmesinin mümkün olduğu görüşündedir. Sondanın halihazırda Uyuşuma girmiş bir Hedefi görmesi için Hedefin etkin ve görünür olması gerekir; bunun yolu da Hedef üzerindeki yorumlanamaz özelliklerin silinmemiş olmasıdır. Hedefin durum özelliğinin silinebilmesi için Sondanın özünde yapısal bir durum değeri taşıyor olması gerekir (Carstens, 2001: 151). Tamlayan durumun yapısal değil adların içsel bir özelliği olması (Chomsky, 1995) nedeniyle, yorumlanamaz özellik taşıyan etkin bir Hedef, içsel tamlayan durum taşıyan bir Sonda ile bir kez Uyuşuma girdikten sonra, başka bir Sonda ile tekrar Uyuşuma girebilir.

(230a)’daki veride ise iki farklı türde tamlayan durum olduğu görülebilir: (i) Can’ın yaptığı ve (ii) Can’ın tatlısı. Bunlardan ilki ilgi tümcesi öznesinin taşıdığı tamlayan durumdur. Çeşitli araştırmalar (bkz. Hiraiwa, 2001; Çağrı, 2005) ilgi

tümcesi öznesinin taşıdığı tamlayan durumun (ii)'deki gibi adcıl tamlayan iyelik yapılarındaki tamlayan durumdan farklı olarak içsel değil, yapısal olduğu görüşündedir. Çalışmamızdaki (230a) örneğinin bu sava karşıt veri sağlamaktadır: (230b)'nin (218)'deki iç yapısına bakıldığında ilk Uyuşuma giren birimin yapısal bir tamlayan durum taşıyan U başı olduğu görülür. Bel U'nun ardından Uyuşuma girerek "Can'ın tatlısı" tamlayan durumun eşlenmesini sağlar. Burada Hedefin Bel başı ile ikinci kez Uyuşuma girebilmesinden üzerindeki yorumlanamaz özelliklerinin U ile eşlendikten sonra silinmediği çıkarımı yapılabilir. Frampton ve Guttman (1999, 2002) ve Ouali (2010) uyarınca, Çökmeye Dayanıklı Sözdizim kapsamında böylesi bir durum türetimin çökmesine neden olmaz. Burada U başının ardından Bel başının aynı birimle ikinci kez Uyuşuma girebilmesi, Türkçede ilgi tümcesi öznesi ile adcıl tamlayan durumlar arasında içsel/yapısal olma açısından bir fark olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Bu durum gelecekteki çalışmalar için bir araştırma konusu olarak önerilebilir.²³

Mevcut çözümlememizde Durum III ile IV arasında Bel Uyumu açısından birbirine koşut olmayan bir durum göze çarpar. Durum III'te, gerçekleşen Bel uyumunun iyeyi (araba) biçimsel olarak etkilemediği; Durum IV'te ise Bel'in özne ile girdiği Uyuşum sonrası kendisine çektiği iye (tatlısı) üzerinde iyelik yansıması görüldüğü dikkati çeker. Diğer taraftan, iki veri belirli açılardan birbirinden ayrılır: Durum III'te U başı tamamen etkisiz bir durumda iken Durum IV'te U başı etkindir ve tamlayanın yorumlanamaz durumunu Bel'den önce eşleyen birim kendisidir. Durum IV'te iyenin tamlayanın iyelik yansımasını alabilmesi, öncesinde U uyumunun kurulmuş olması, her iki veride tamlayan durumun, örneğin içsel ya da yapısal olma açısından, niteliklerinin farklı olması gibi etmenlere bağlı olabilir.

Çalışmamızın üçüncü sorusu ÖK seçeneklerinin hiyerarşik sıralanması ile ilgiliydi. Bölüm (4.3)'te Ouali (2008)'in ÖK seçeneklerinin hiyerarşik sıralamasını

²³ Eğer Türkçede yapısal ve içsel tamlayan durumlar arasında bir fark olmadığı varsayılırsa, son durumda, yani Bel başı ile eşlendikten sonra Hedefin yorumlanamaz özellikleri hala silinmemiş durumda kalacak demektir. Bu durumda türetimin Çökmeye Dayanıklı Sözdizim kapsamında çökme dahi dağıtımına nasıl yollanabildiği sorusu gündeme gelebilir. Zira, söz konusu verimizde normalde yorumlanamaz durum özelliğini silmesi gereken U başı önce, yorumlanamaz durum özelliğini silmediği savlanan Bel başı daha sonra Uyuşuma giriyor görünmektedir. Bu durum, Hedef birimin (Can'ın) eşlenmiş fakat silinmemiş yorumlanamaz özellik barındırdığını düşündürür. Fakat yapı düzgündür, dolayısıyla dağıtımına da yollanmış olmalıdır. Üzerindeki yorumlanamaz özelliklerin silinmemesine rağmen dağıtımına nasıl yollanabildiği konusunun daha fazla incelenmesi gereken bir konu olduğu görüşündeyiz.

ekonomi, hesaplama etkinliği ve en küçük alanda yapılan arama gibi ölçütler ile belirleyerek “BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ” şeklinde bir sıralamaya ulaştığından söz etmiştik.

Çalışmamızdaki Türkçe verilerde BAĞIŞLA seçeneği üç temel uyum durumunun ve bir tuhaf durumun (Durum II) elde edildiği seçenek olarak en sık tercih edilen seçenektir. Diğer iki seçenek TUT ve PAYLAŞ’ın yalnızca tuhaf durumların türetilmesinde kullanıldığını tespit ettik; TUT iki (Durumlar I ve III), PAYLAŞ bir durumu (Durum IV) açıklamaktaydı.

Seçenekleri kendi içlerinde incelemeye tabi tuttuğumuzda, BAĞIŞLA seçeneğinin uygulandığı temel yapılarda özne ile yüklem ya da tamlayan ile iye arasında karşılıklı bir uyum görünümünün elde edilmesine yol açtığını gördük:

- (231) a. Biz güneşin doğuşunu seyredeceğiz. (BAĞIŞLA)
b. benim kitabım (BAĞIŞLA)
c. benim gördüğüm adam (BAĞIŞLA)

Buna karşıt bir şekilde, TUT seçeneğinin uygulanması durumunda bu karşılıklı uyumun bozulduğunu ve kimi durumlarda tümcenin düzgün olmaktan çıktığını gördük:

- (232) a. *Biz güneşin doğuşunu seyredecek. / Onlar güneşin doğuşunu seyredecek. (TUT)
b. benim kitap (TUT)
c. *benim gördük adamım (TUT)

Ekonomi açısından ele alındığında, ilk bakışta BAĞIŞLA’nın TUTdan daha ekonomik olduğunu söylemek güçtür; zira, TUT seçeneğinde evre başı türetime girdikten sonra herhangi bir aktarımda bulunmaksızın doğrudan Uyuşuma girerken BAĞIŞLA seçeneğinde fazladan bir işlem olarak özelliğın kalıtı gerçekleşir. Buna karşın, Ouali (2008)’in de dikkati çektiğı üzere, Z özneye T’den daha yakındır; diğer bir deyişle, TUT seçeneğı daha fazla (Z yerine T’ye) taşıma gerektirir. Yine, bildirim

tümcelerinde sol kenar/söylem özelliği bulunmaması da BAĞIŞLA'nın TUTa tercih edilmesinde etkilidir.

Bu çalışmanın sunduğu verilerde, BAĞIŞLA ve TUT'un her ikisinin de düzgün tümceler türettiği iki durum olduğunu gördük:

- (i) özne-yüklem uyumunda özne 3. kişi çoğul değer taşıdığı durum
- (ii) tamlayan-iyelik uyumunda temel olmayan iyelik yapılarının elde edildiği durum.

İki durumda da BAĞIŞLA seçeneğinin temel yapıyı, TUT seçeneğinin ise temel olmayan (Csato, 2019; Öztürk ve diğ., 2015) ya da (3. kişi çoğul değerde olduğu gibi) istisna özelliği gösteren durumlarda kullanıldığını tespit ettik. Tüm bunlardan hareketle, temel biçimleri oluşturan, daha sık tercih edilen ve daha az taşıma gerektiren BAĞIŞLA seçeneğinin hiyerarşik olarak TUTtan önce geldiği sonucuna vardık.

Üçüncü seçenek olan PAYLAŞ seçeneği, her açıdan daha dezavantajlı konumdadır: hem aktarım hem de birden fazla Uyuşum işlemi gerektirir; bu nedenle, Ouali (2008)'in de dikkati çektiği gibi üç seçenek arasında ekonomik olmaya en uzak seçenek olduğu savlanabilir. Bizim bulgularımızda da, bu sava koşut bir şekilde, PAYLAŞ seçeneğinin üçü temel dördü tuhaf olmak üzere toplam yedi yapı içinde yalnızca bir tuhaf durumun (Durum IV) türetilmesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Tüm bunlar PAYLAŞ seçeneğini TUT ve BAĞIŞLA seçeneklerinin arkasına yerleştirmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızdaki Türkçe verilerin Ouali (2008)'in hiyerarşik sıralamasını desteklediği sonucuna vardık.

Ouali (2008)'in Berberice için önerdiği hiyerarşik yapılanmanın Türkçe için de aynı şekilde sonuçlanması Roberts (2019)'un formel özelliklerin/değiştirgelerin *HİÇ > TÛM > BAZI* (NO > ALL > SOME) şeklinde sıralandığı savı ile de uyumludur. Bu sava göre, özelliklerin/değiştirgelerin hiyerarşik olarak nasıl sıralandığını belirlerken önce dizgede HİÇ bir özelliğin/değiştirgenin bulunmadığı varsayılır; ardından, bu özellik/değiştirge bir kez tespit edildikten sonra TÛM ilgili başlara/dillere genellenir. Bu genellenenin ardından da söz konusu özelliğin/değiştirgenin bulunmadığı bir baş/dil tespit edildiğinde, bu *büyükçül*

genellemeden (maximal generalization) geri çekilerek BAZI başların/dillerin söz konusu özellikleri/değiştirgeleri bulundurduğu sonucuna varılır (Roberts, 2019: 93). Bu bağlamda, evre başı üzerinde özelliklerin kalması ele alındığında, evre başının üzerinde HİÇ özellik bırakmadan aktardığı BAĞIŞLA seçeneğinin ilk sırada; TÜM özellikleri kendisi üzerinde TUTtuğu seçeneğin ikinci sırada olduğu görülebilir. HİÇ ve TÜM seçeneklerinin birleşimi olan ve son sırada gelen BAZI seçeneğine benzer şekilde evre başının özelliklerini hem tümüyle BAĞIŞLAYıp hem de üzerinde TUTtuğu PAYLAŞ seçeneği son sıradadır. Buradan hareketle, bizim Türkçe verilerimizde de Ouali (2008)'deki gibi sonuçlanan hiyerarşinin Roberts (2019) ile de koşut bir görünüm sunduğu görüşündeyiz. Söz konusu iki hiyerarşı arasındaki ilişkinin gelecek çalışmalarda daha ayrıntılı şekilde incelenmesini öneriyoruz.

SONUÇ

Uyum belirli bir sözdizimsel konumda bulunan bir ögenin sahip olduğu bazı dilbilgisel ulam özelliklerinin yapıdaki diğer öge ya da ögeleri biçimbilimsel olarak etkilemesidir (İmer vd., 2011). Uyum ilişkisi belirli uyum özellikleri ve bu özelliklerin değerleri açısından tümce, öbek gibi sözdizimsel bir alanda gerçekleşir ve denetleyen ve hedef şeklinde iki birimden oluşur (Corbett, 2006).

Çalışmamızın birinci bölümünde dünya dillerinden örnekler üzerinden uyum olgusuna ilişkin temel kavramlara değindik ve uyumun yaygın olarak ϕ -özellikleri, durum gibi özellikler üzerinden, kimi zaman da kip, zaman, geçişlilik gibi eylemsel özellikler ya da saygı, belirtililik gibi ulamların tetiklemesiyle gerçekleştiğini gördük (Comrie, 1985; Keenan ve Polinsky, 1998; Lapolla, 2000; Corbett, 2006, ve diğ.). Yine deşıştırgeleler açısından düşünöldüğünde, uyumun U, Z, S, T ve Bel gibi adcıl ve işlevsel çeşitli başlar üzerinde gerçekleşebileceğini ilgili başlık kapsamında ele aldık (Carstens, 2003; Baker, 2008).

İkinci bölümde incelediğimiz Türkçede uyumu kişi ve sayı uyumu kapsamında, özne-yüklem uyumu, tamlayan-iyelik uyumu ve ilgi uyumu şeklinde üç başlık altında inceledik. Bölüm içinde bu üç temel uyuma ek olarak temel olmayan, uyum açısından ‘tuhaf’ bir görünüm sunan dört durum olduğunu belirledik:

(232) **Durum I:** Üçüncü çoğul kişi uyumundaki seçimlik durum

Durum II: Adıl yüklemli tümcelerde uyumun özne tümleciiyle gerçekleşmesi

Durum III: Basit tamlayan-iyelik yapılarında iyelik ekinin kimi zaman düşebilmesi

Durum IV: İlgi iyelik yapılarında kimi zaman iyelik ekinin görünmesi

Üçüncü bölümde Evre Kuramı (Chomsky, 2000 ve sonrası) kapsamında tümcede ilgili birimler arasında uyumun nasıl sağlandığına ilişkin mekanizmayı açıklamayı amaçlayan ÖK mekanizmasına değindik (Chomsky, 2000, 2001, 2004, 2008, 2013; Richards, 2007; Inokuma 2007, 2013; Miyagawa, 2010, 2017; Ouali,

2008 ve diğ.). Çalışmamızın merkezinde bulunması nedeniyle Ouali (2008)'in üç seçenekten oluşan ÖK mekanizmasını ayrıntılı bir şekilde inceledik: Ouali (2008), Chomsky (2000, 2001, 2008) ve Richards (2007)'nin önerdiği Özellik Kalıtı (ÖK) mekanizmasını genişleterek BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ şeklinde üç olasılık kapsamında inceler. BAĞIŞLA seçeneğinde kalıtılacak özellik T evre başından Z'ye aktarılır, etkin bir Sonda haline gelen Z uygun bir Hedef ile uyuma girer; TUT seçeneğinde, T özelliği kendinde tutarak uyuma kendisi girer; PAYLAŞ'ta ise T özelliği Z ile paylaşır, her iki baş da etkin birer Sonda olarak ilgili birimlerle ayrı ayrı uyuma girerler.

Tespit ettiğimiz dört tuhaf durum ve Ouali (2008) temelinde araştırma sorularımızı şu şekilde formüle ettik:

1. Ouali (2008)'in önerdiği ve T-Z ilişkisi kapsamında incelediği üç ÖK seçeneği Türkçede özne-yüklem uyumu, tamlayan-iyelik uyumu ve ilgi uyumuna uygulanabilir mi?
2. Bölüm II'de tespit ettiğimiz ve tuhaf olduğunu düşündüğümüz dört uyum durumunu Ouali (2008)'in önerileri kapsamında açıklamak mümkün müdür?
 - Eğer uygulanabilir ise, her bir durum BAĞIŞLA, TUT ve PAYLAŞ seçeneklerinden hangisi ile açıklanmaktadır?
3. BAĞIŞLA > TUT > PAYLAŞ hiyerarşisi Türkçe verilere bakıldığında gerçekten de evrensel bir hiyerarşi midir?

Çalışmamızın dördüncü bölümünü bulguların tespit edilmesi ve tartışılmasına ayırdık: Birinci araştırma sorumuz kapsamında Ouali (2008)'ün Türkçede özne-yüklem, tamlayan-iyelik ve ilgi uyumlarına uygulanabildiğini tespit ettik. Buna göre, her üç temel uyum da BAĞIŞLA seçeneğinin tercih edilmesiyle elde edilmektedir.

İkinci araştırma sorumuz, dört 'tuhaf' uyum görünümünün Ouali (2008)'in ÖK seçenekleri ile açıklanıp açıklanamayacaklarını tespit etmeyi amaçlamaktaydı. Bu kapsamda, Durum I'in TUT, Durum II'nin BAĞIŞLA; Durum III'ün TUT ve Durum IV'ün PAYLAŞ seçenekleri ile gerçekleştiğini bulduk.

Çalışmamızın üçüncü sorusu ÖK seçeneklerinin incelediğimiz Türkçe verilerdeki hiyerarşik sıralanmasına ilişkindi. Ortaya çıkan yapının temel/temel olmayan yapı olması, ekonomi, hesapsal etkinlik, en küçük alan araması gibi ölçütlerden yola çıkarak Türkçe verilerimizin Ouali (2008)'in ulaştığı sonuçlar ile uyum gösterdiği sonucuna vardık.

Çalışmamızda, temel uyum görünümleri bildirim tümceleri, basit tamlayan-iyelik yapıları ve *-DIK* ve *-(y)AcAK* ile kurulan ilgi yapıları olmak üzere toplamda üç yapı, bu yapılar ile ilişkili ‘tuhaf’ durumlar da dört adet yapı üzerinden ele alınmıştır. Sonraki çalışmalar için temel ve temel olmayan/tuhaf yapı örneklerinin sayısı ve çeşitlilik bakımından arttırılmasının daha net sonuçlara ulaştıracağı görüşündeyiz.

KAYNAKÇA

Aikhenvald, A. (2003). *A Grammar of Tariana*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alenazy, M. & Saidat, A. (2015). Verbal Agreement in Arabic: A Phase-Based Approach. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. 12: 2-16.

Anagnostopoulou, E. (2003). *The Syntax of Ditransitives: Evidence from Clitics*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Aoki, H. (1973). *Nez Perce Grammar*. Berkeley: University of California Press.

Assiri, A. I. (2011). *Arabic Adjectival Phrases: An Agree-Based Approach*. St. John's: Memorial University of Newfoundland. Doktora Tezi.

Aydın, Ö. (2014). DBB 218 Sözdizim II. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/143071/mod_resource/content/1/Sozdizimi-2-05.pdf (20.02.2023)

Baker, M. C. (2003). Agreement, Dislocation, and Partial Configurationality. A. Carnie, H. Harley & M. A. Willie (Der.) *Formal Approaches to Function in Grammar* içinde, 107-34. Amsterdam: John Benjamins.

Baker, M. C. (2008). *The Syntax of Agreement and Concord*. Cambridge: Cambridge University Press.

Baker, M. (2013). Agreement and Case. M. Den Dikken (Der.). *The Cambridge Handbook of Generative Syntax. Cambridge Handbooks in Language and Linguistics* içinde (ss. 607-654). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511804571.022

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri [Turkish Grammar]*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Bayer, J. (1984). COMP in Bavarian Syntax. *Linguistic Review*, 3: 209-274.

Berg, R. van den. (1989). *A Grammar of the Muna Language (Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde*, 139. Dordrecht: Foris.

Borer, H. (1996). The Construct in Review. Lecarme, J., Lowenstamm, J., & Shlonsky, U. (Der.), *Studies in Afroasiatic Grammar* içinde (ss. 30-61). The Hague: Holland Academic Graphics.

Bresnan, J. ve Kanerva, J. (1989). Locative inversion in Chichewa: a Case Study of Factorization in Grammar. *Linguistic Inquiry*. 20: 1-50.

Carstens, V. (2001). *Multiple Agreement and Case Deletion: Against phi-incompleteness*. *Syntax*. 4(3): 147-163. doi:10.1111/1467-9612.00042

Carstens, V. (2003). Rethinking Complementizer Agreement: Agree with a Case-Checked Goal. *Linguistic Inquiry*. 34(3): 393-412.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Foris. Dordrecht.

Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language*. Praeger. New York.

Chomsky, N. (1995) *The Minimalist Program*. The MIT Press, Cambridge.

Chomsky, N. (2000). Minimalist Inquiries: The Framework. *Step By Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik* içinde (ss. 89-155). Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, N. (2001). Derivation by Phase. *Ken Hale: A Life in Language* içinde. Kenstowicz (ss. 1-52). Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, N. (2004). Beyond Explanatory Adequacy. A. Belletti (Der.) *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures* içinde. Cilt 3 (ss. 104-31). Oxford University Press.

Chomsky, N. (2005). Three Factors in Language Design. *Linguistic Inquiry*. 36: 1-22.

Chomsky, N. (2007). Approaching UG from below. Uli Sauerland and Hans-Martin Gaertner (Der.). Interfaces + recursion = language?: *Chomsky's Minimalism and the View from Syntax-Semantics* içinde. ss. 1-29. Berlin: Mouton de Gruyter.

Chomsky, N. (2008). On Phases. Robert Freidin, Carlos Otero and Maria Luisa Zubizarreta (Der.) *Foundational Issues in Linguistic Theory* içinde. ss 133-166. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Chomsky, N. (2013). Problems of Projection. *Lingua*. 130: 33-49.

Chung, S. (1994). Wh-Agreement and “Referentiality” in Chamorro. *Linguistic Inquiry*. 25(1): 1-44. The MIT Press.

Citko, B. (2008). Small Clauses Reconsidered: Not So Small and Not All Alike. *Lingua*. 118: 261-95.

Citko, B. (2011). *Symmetry in Syntax: Merge, Move and Labels (Cambridge Studies in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511794278

Citko, B. (2014). *Phase Theory: An Introduction (Research Surveys in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press. Doi:10.1017/CBO9781139644037

Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Corbett, G. G. (1998). Morphology and Agreement. A. Spencer ve A. Zwicky (Der.) *The Handbook of Morphology* (ss 191-205). Oxford: Blackwell.

Corbett, G. G. (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.

Corbett, G. G. (2006). *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cottell, S. (1995). The Representation of Tense in Modern Irish. *GenGenP*. 2: 105-124.

Crowley, T. (1983). Uradhi. Dixon, R.M.W., Blake, B.J. (Der.) *Handbook of Australian Languages*. 3: 306-428. Canberra: Australian National University Press

Csato, E. (2019). On Turkish non-canonical possessives. *Possession in Languages of Europe and North and Central Asia* içinde (ss. 85-102). doi: 10.1075/slcs.206.06csa

Çağrı, İ. M. (2005). *Minimality and Turkish Relative Clauses*. Doktora Tezi. Maryland Üniversitesi.

Çamçlı, B. Ve Karakaya, S. (2020). Eylemcil Yükleme Üyeleri Arasındaki Zaman, Kişi ve SayıUyumlarının Yabancılar Bir Diyalog Botu Üzerinden Etkileşimli Öğretimi. *Genç Dilbilim Yazıları* (ss 53-61). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.

Danon, G. (2001). Syntactic Definiteness in the Grammar of Modern Hebrew. *Linguistics*. 39(6). Doi:10.1515/ling.2001.042

Diercks, M. (2013). Indirect Agree in Lubukusu Complementizer Agreement. *Natural Language & Linguistic Theory*. 31(2): 357-407.

Dinçer, A. (2017). Türkiye Türkçesinde Üçüncü Çokluk Kişi İyelik Eki. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 5(4):31-41.

Dixon, R. M. W. (1988). *A Grammar of Boumaa Fijian*. Chicago: University of Chicago Press.

Dixon, R. M. W. (2004). *The Jarawara Language of Southern Amazonia*. Oxford: Oxford University Press.

Doke, C. (1955). *Zulu Syntax and Idiom*. Cape Town: Longmans Southern Africa

Durie, M. (1986). The Grammaticization of Number as a Verbal Category. V. Nikiforidou, M. VanClay, M. Niekopuj & D. Feder (Der.). *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. University of California.

Dziwirek, K. (1990). Default Agreement in Polish. K. Dziwirek, P. Farrell & E. Majias-Bikandi (Der.). *Grammatical Relations: A Cross-theoretical Perspective*, 147-61. Stanford: Stanford Linguistics Association/CSL1.

É. Kiss, K. (1995). Introduction. K. É. Kiss (Der.) *Discourse Configurational Languages* içinde (ss. 3-27). Oxford: Oxford University Press.

Erguvanlı-Taylan, E. E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar* (Cilt 106). University of California Press.

Evans, N. (2003). Typologies of Agreement: Some Problems from Kayardild. D. Brown, G. G. Corbett & C. Tiberius (Der.) *Agreement: A Typological Perspective* içinde. Special issue of Transactions of the Philological Society. 101(2): 203-234. Oxford: Blackwell.

Facundes, S. da Silva. (2000). *The Language of the Apurinã People of Brazil (Maipure/Arawak)*. State University of New York: Doktora Tezi.

Fortescue, M. (1984). *West Greenlandic*. London: Croom Helm.

Frampton, J., & Guttman, S. (1999). Cyclic Computation, a Computationally Efficient Minimalist Syntax. *Syntax*. 2: 1-27.

Frampton, J., & Guttman, S. (2002). Crash Proof Syntax. S. Epstein ve D. Seely (Der.) *Derivation and Explanation in the Minimalist Program* içinde. Blackwell Publishing (ss. 90-105).

Gallego, Á. J. (2007). *Phase Theory and Parametric Variation*. Doktora Tezi. Universitat Autònoma de Barcelona.

Gallego, Á. J. (2010). *Phase Theory*. John Bnejamins.

Goddard, C. (1982). Case Systems and Case Marking in Australian Languages: a New Interpretation. *Aust. J. Linguist.* 2: 167-196.
<https://doi.org/10.1080/07268608208599290>

Gökçen, E., Şehitoğlu, O. ve Bozşahin, C. (1995). *An Outline of Turkish Syntax*.
https://www.researchgate.net/publication/2483549_An_Outline_of_Turkish_Syntax
(14.01.2023)

Göksel, A. (1986). Distance Restrictions on Syntactic Processes. 3. Türk Dilbilimi Konferansı. Düzenleyen Tilburg Üniversitesi. H.E.Boeschoten ve U-Th. Verhoeven (Der.) *Studies on Modern Turkish, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics* içinde (ss. 69-81). Tilburg University Press.

Göksel, A (1997). Morphological Asymmetries between Turkish and Yakut. K. İmer ve N. E. Uzun (Der.). *Proceedings of the VIIIth International Conference on Turkish Linguistics* içinde. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Göksel, A. (2001). The Auxiliary Verb *ol* at the Morphology-Syntax Interface. E. E. Erguvanlı-Taylan (Der.). *The Verb in Turkish* içinde. Amsterdam: John Benjamins (ss. 151-181).

Göksel, A. (2007). Morphology and Syntax inside the Word: Pronominal Participles of Headless Relative Clauses in Turkish. *Proceedings of the Fifth Mediterranean Morphology Meeting* içinde. Frejus.

Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Londra ve New York: Routledge.

Güngördü, Z., & Engdahl, E. (1998). A Relational Approach to Relativization in Turkish. G. G. J. K. Bouma & R. T. Oehrle (Der.) *Proceedings of the Joint Conference on Formal Grammar, Head-Driven Phrase Structure Grammar, and Categorical Grammar* içinde (ss. 125-133). Saarbrücken, Germany.

Haig, G. (1997). Turkish Relative Clauses: A Tale of Two Participles. *Turkic Languages*. 1: 184-209.

Hankamer, J., & Knecht, L. (1976). The role of subject/non-subject distinction in determining the choice of relative clause participle in Turkish. J. Hankamer & J. Assen (Der.). *Harvard Studies in Syntax and Semantics* içinde (ss. 197-219). Cambridge: Cambridge University Press.

Harlow, S. (1981). Government and Relativization in Celtic. F. Heny (Der.) *Binding and Filtering* içinde (ss 213-54). Cambridge, Mass.: MIT Press.

Harmer, L. C. & Norton, F. J. (1957). *A Manual of Modern Spanish*. 2nd edition. London: University Tutorial Press.

Haspelmath, M. (1999). *Long Distance Agreement in Godoberi (Daghestanian) Complement Clauses*. 33(1-2): 131-152. <https://doi.org/10.1515/flin.1999.33.1-2.131>

Hewitt, B. G. (1995). *Georgian: a Structural Reference Grammar*. Amsterdam: John Benjamins

Hieber, D. W. (2007). *A Grammar of Turkish*. The College of William & Mary. Prof. Reed. Descriptive Linguistics.

Hiraiwa, K. (2001). On Nominative-Genitive Conversion. O. Matushansky and E. Guerzoni (Der.) *A Few From Building E-39* içinde. MIT Working Paper in Linguistics 39. MITWPL. Cambridge, MA (ss. 66-123).

Hoffman, B. (1995). The Computational Analysis of the Syntax and Interpretation of "free" Word Order in Turkish. Doktora Tezi. IRCS Report 95-17.

Inokuma, S. (2007). Some Thoughts on Feature-Inheritance and Case. *Linguistic Research*. 23: 67-73. The University of Tokyo.

Inokuma, S. (2013). Distribution of Phi-Features within DPs and the Activity Condition. *English Linguistics*. 30(1): 216-222.

İmer, A., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi.

İskender, H. İ. (2019). Türkçede Üçüncü Çoğul Şahıs İyelik Ekinin Biçimbilimsel Gösterimi. *2009'dan 2019'a Onuncu Yıl Hatura Kitabı*. Kırıkkale Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul.

İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara.

Jiménez-Fernández, Á. L. ve Miyagawa, S. (2014). A Feature-Inheritance Approach to Root Phenomena and Parametric Variation. *Lingua*. 145: 276-302. Elsevier.

Kaçalin, M. (2002). İyelik Tamlamasında Çokluk Üçüncü Kişi Sorunu. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (ss. 142-146).

Keenan, E. (1978). On Surface Form and Logical Form. Braj B. Kachru (Der.) *Linguistics in the Seventies: Directions and Prospects* içinde. Studies in the Linguistic Sciences. 8(2): 163-203. Urbana, IL: Department of Linguistics, University of Illinois.

Keenan, E.L. ve Polinsky, M. (1998). Malagasy (Austronesian). A. Spencer ve A. Zwicky (Der.) *The Handbook of Morphology* içinde (ss 563-624). Oxford: Blackwell.

Keleşir, M. (2007). Copular Forms in Turkish, Noghay and Turkmen. *MIT Working Papers in Linguistics, 54: Proceedings of the 2nd Workshop on Altaic Formal Linguistics*, 11-13 Oct 2004, Boğaziçi Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts: MIT Working Papers in Linguistics (ss. 83-100)

Ketrez, F.N. (2012). *A Student Grammar of Turkish*. Cambridge. Cambridge University Press.

Kibrik, A. E.; Kodzasov, S. V.; Olocjannikova, I. P. Ve Samedov, D. S. (1977). *Opyt Strukturnogo Opisanija Arcinskogo Jazyka: I: Leksika, Fonetika (Publikacii Otdelenija Strukturnoj i Prikladnoj Lingvistiki, II*. Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.

Kibrik, A. E. ve Testelec, J. G. (1999). *Elementy Grammatiki Caxurskogo Jazyka v Tipoloiceskom Osvescenii*. Moscow: Nasledie Press.

Kibrik, A. E., Kazenin, K.I, Ljutikova, E. A., Tatevosov, S. G. (2001). *Bagvalinskij jazyk: Grammatika: Teksty: Slovari*. Moscow: Nasledie.

Kinyalolo, K. (1991). *Syntactic Dependencies and the SPEC-head Agreement Hypothesis in Kilega*. UCLA: Ph.D. dissertation.

Kiss, T. ve Alexiadou, A. (2015). *Syntax-Theory and Analysis. An International Handbook* (Cilt I). Almanya: De Gruyter Mouton.

Kitahara, H. (2012). Why Agree? Why Move? Unifying Agreement-Based and Discourse-Configurational Languages. *Book Review*. 141: 59-68.

Koopman, H. (2003) The Locality of Agreement and the Structure of the DP in Maasa. W. E. Griffin (Der.) *The Role of Agreement in Natural Language: Proceedings of the Fifth Annual Texas Linguistic Society Conference* (ss. 207-27).

Kornfilt, J. (1984). *Case, Binding and Empty Categories in Turkish*. Doktora Tezi. Harvard Üniversitesi.

Kornfilt, J. (1986). The Stuttering Prohibition and Morpheme Deletion in Turkish. A. Aksu Koç and E. Erguvanlı Taylan (Der.). *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference* içinde. İstanbul: Boğaziçi University Publications (ss. 59-83).

Kornfilt, J. (1997) *Turkish*. Londra/New York: Routledge.

Kornfilt, J. (2000). Some Syntactic and Morphological Properties of Relative Clauses in Turkish. Alexiadou, A., Law, P., Meinenger, A., Wilder, C. (Der.). *The Syntax of Relative Clauses* içinde (ss. 121-159). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Kornfilt, J. (2003). Scrambling, Subscrambling and Case in Turkish. Karimi, S. (Der.). *Word Order and Scrambling* içinde (ss. 125-155). Oxford: Blackwell Publishing.

Kunduracı, A. (2020). Etkileşimli Dilyapısı ve Türkçede Karmaşık Adlaşmalar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 31: 1-31.

Kural, M. (1993). V-to(-I-to)-C in Turkish. F. Beghelli, & M. Kural (Der.). *UCLA Occasional Papers in Linguistics* içinde. 11: 1-37. Los Angeles, CA: UCLA Department of Linguistics.

Kuram, K. (2020). Zengin Uyum Dillerinde Örtük ve Açık Öznelere. *Dil Dergisi*, 171/2 (ss. 119-159). DOI: 10.33690/dilder.709105

LaPolla, R. (2000). Valency-Changing Derivations in Dulong/Rawang. R. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Der.). *Changing Valency: Case Studies in Transitivity* (ss 282-311). Cambridge: Cambridge University Press.

Launey, M. (1981). *Introduction a la Langue et a la Litterature Azteques*. cilt 1. Paris: L'Harmattan.

Legate, J. A. (2003). Some interface properties of the phase. *Linguistic inquiry* (ss. 506-516).

Legate, J. A. (2014). Split Ergativity Based on Nominal Type. *Lingua*. 148(2): 183-212. DOI:10.1016/j.lingua.2014.06.002

Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Lieber, R. (2010). *Introducing Morphology*. New York: Cambridge University Press

Lorimer, D. L. R. (1935). *The Burushaski Language I: Introduction and Grammar*. cilt 1. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Löbel, E. (1994). KP/DP-Syntax: Interaction of Case-Marking with Referential and Nominal Features. *Theoretical Linguistics*. 20: 38-70.

Matasovic, R. (2018). *An Areal Typology of Agreement Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCloskey, J. (2001). The Morphosyntax of WH-Extraction in Irish. *Journal of Linguistics*. 37: 67-100.

Mchombo, S. (2004). *The Syntax of Chichewa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Miyagawa, S. (2010). *Why Agree? Why Move? Unifying Agreement-Based and Discourse-Configurational Languages*. Cambridge MA: MIT Press.

Miyagawa, S. (2017). *Agreement Beyond Phi*. The MIT Press.

Moro, A. (2006). *Some Notes on Unstable Structures*. Ms, Università Vita Salute San Raffaele.

Nikolaeva, I. (2005). Modifier-Head Person Concord. *Morphology and Linguistic Typology: Online Proceedings of the Fourth Mediterranean Morphology Meeting (MMH4)* içinde. Catania.

O'Herin, B. (2002). *Case and Agreement in Abaza*. Dallas, Tex.: Summer Institute of Linguistics.

Ormazabal, J. ve Romero, J. (2006). *Object Clitics and Agreement*. Ms. University of the Basque Country and University of Alcala.

Ouali, H. (2010). Computation Efficiency and Feature Inheritance in Crash Proof Syntax. Putnam, M. (Der.). *Exploring Crash Proof Grammars* içinde. Amsterdam: John Benjamins.

Ouali, H., (2008). On C-to-T Phi-feature Transfer: the Nature of Agreement and Anti-agreement in Berber. D'Alessandro, R., Hrafnbjargarson, G. H., Fischer, S. (Der.). *Agreement Restrictions* içinde (ss. 159-180). Mouton de Gruyter.

Ouhalla, J. (1993) Subject-Extraction, Negation and the Anti-Agreement Effect. *Natural Language and Linguistic Theory*. 11: 477-518.

Özge, D. (2010). *Mechanisms and Strategies in the Processing and Acquisition of Relative Clauses in Turkish Monolingual and Turkish-English Bilingual Children*. Doktora Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

Özgen, M. (2019). Binding in Turkish Nominal Phrases and Phase-Sliding. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 30(2): 145-170 . DOI: 10.18492/dad.436226

Özsoy, A. S. (1994). Türkçede Ortaç Yapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 5: 21-30.

Özsoy, A. S. (1998). *Locative Inversion, vp-adjunction and Turkish Relativization*. Proceedings of ICTL. Mainz University.

Öztürk, B., & Taylan, E. E. (2016). Possessive Constructions in Turkish. *Lingua*, 182. (ss. 88–108). doi:10.1016/j.lingua.2015.08.008

Öztürk, B., Taylan, E. E. & Zimmer, K. (2015). Possessive-free Genitives in Turkish. D. Zeyrek, Ç. S. Şimşek, U. Ataş & J. Rehbein (Der.), *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics* içinde. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (ss. 189-204).

Pesetsky, D ve Torrego, E. (2007). The Syntax of Valuation and the Interpretability Of Features. S. Karimi, V. Samiiian & W. K. Wilkins (Der.) *Phrasal and Clausal Architecture: Syntactic Derivation and Interpretation, In Honor of Joseph E. Emonds* içinde (ss. 262-94). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Polinsky, M. & Potsdam, E. (2001). Long-Distance Agreement and Topic in Tsez. *Natural Language and Linguistic Theory*. 19: 583-646.

Poole, G. (1992). *Agreement in Turkish Relative Clauses*. Harvard Studies in Syntax and Semantics. Boston, Massachusetts: Harvard University Press.

Popjes, J. ve Popjes, Jo. (1986). Canela-Kraho. D. Derbyshire & G. Pullum (Der.) *Handbook of Amazonian Languages* içinde, 128-99. Berlin: Mouton de Gruyter.

Predolac, E. (2017). *The Syntax of Sentential Complementation in Turkish*. Doktora Tezi. Cornell University.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of English Language*. Index by David Crystal.

Rice, K. (1989). *A Grammar of Slave*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Richards, M. (2007). On Feature-Inheritance: an Argument from the Phase Impenetrability Condition. *Linguistic Inquiry*. 38(3): 563-572.

Roberts, I. G. (2019). *Parameter Hierarchies and Universal Grammar*. Oxford University Press. DOI:10.1093/oso/9780198804635.001.0001

Romero-Figeroa, A. (1997). A Reference Grammar of Warao. *LINCOM Studies in Native American Linguistics*. 6: 141. Münih: Lincom.

Sadiqi, F. (1997). *Grammaire du berbère*. Paris: Editions L'Harmattan.

Sadler, L. (2003). Coordination and Asymmetric Agreement in Welsh. M. Butt & T. Holloway King (Der.) *Nominals: Inside and Out* içinde (ss 85-117). Stanford: CSLI Publications.

Sgall, P.; Hajičova, E. & Panevova, J. (1986). *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht: Reidel.

Shim, J. Y. (2011). *Locality in Movement and Scope Interpretation of In-Situ Wh-Phrases*. Master of Arts by Research. University of York.

Sigurðsson, H. (2002). To Be an Oblique Subject: Russian vs. Icelandic. *Natural Language and Linguistic Theory*. 20: 691-724.

Simon, H. J. (2003). From Pragmatics to Grammar: Tracing the Development of Respect in the History of the German Pronouns of Address. I. Taavitsainen ve A. H. Jucker (Der.) *Diachronic Perspectives on Address Term Systems* içinde (ss 85-123). Amsterdam: John Benjamins.

Stassen, L. (1997). *Intransitive Predication*. Oxford: Oxford University Press.

Swan, M. (2005). *Practical English Usage*. Oxford University Press: Oxford.

Tat, D. ve Kornfilt, J. (2018). Haplology within M-Words and P-Words: Revisiting the Stuttering Prohibition in Turkish. *Thematic Volume: Papers in Turkish and Turkic Linguistics*. 18/2.

Ulutaş, S. (2009). Feature inheritance and subject Case in Turkish. *Essays on Turkish Linguistics Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden (ss. 141-151).

Underhill, R. (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press.

Uzun, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.

Van Koppen, M. (2017). Complementizer Agreement. Everaert ve H. van Riemsdijk (Der.) *The Wiley Blackwell Companion to Syntax* içinde. John Wiley & Sons, Inc. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781118358733.wbsyncom061> (02.01.2023).

Van Schaiik, G. (2020). *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Wales, K. (1996). *Personal Pronouns in Present-Day English*. Cambridge University Press: Cambridge.

Wechsler, S. (2011). Mixed Agreement, the Person Feature, and the Index/Concord Distinction. *Natural Language & Linguistic Theory*. 29(4): 999-1031. <http://www.jstor.org/stable/41475314>

Wechsler, S. (2015). The Syntactic Role of Agreement. T. Kiss ve A. Alexiadou (Der.) *Syntax-Theory and Analysis, An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science* içinde. 42(1-3): 309-341. Berlin: Mouton de Gruyter.

Weiß, H. (2005). Inflected Complementizers in Continental West Germanic Dialects. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. 72: 148-166.

Weisser, P. (2015). Derived Coordination: A Minimalist Perspective on Clause Chains. *Converbs and Asymmetric Coordination*. 561. Germany: de Gruyter.

Wetzer, H. (1996). *The Typology of Adjectival Predication*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Wheeler, M. (1995). ‘Underspecification’ and ‘misagreement’ in Catalan Lexical Specifiers. John C. Smith & Martin Maiden (Der.) *Linguistic Theory and Romance*

Languages (Current Issues in Linguistic Theory. 122: 201-229. Amsterdam: John Benjamins.

Wintner, S. (2000). Definiteness in the Hebrew Noun Phrase. *Journal of Linguistics*. 36(2): 319-363. <http://www.jstor.org/stable/4176595>

Zariquiey, R. (2014). March-7th, 2014 Talk: *Transitivity Harmony and Transitivity Agreement in Panoan and Elsewhere: Towards a Typology*. University of Oregon. Eugene.

Zenrskaja. E. A. & Kapanadze. L. A. (1978). *Russkaja razgovornaja rec': teksty*. Moscow: Nauka.

Zwart, J. W. (1993). *Dutch Syntax: A Minimalist Approach*. Doktora tezi. University of Groningen.

Zwart, J. W. (1994). Subject Agreement on Complementizers: a Reply to Shlonsky. *Geneva Generative Papers*. 2: 98-115. https://www.researchgate.net/publication/291969555_Subject_agreement_on_complementizers_a_reply_to_Shlonky (02.01.2023).